Lilly Marcou

SUB STALIN ŞI DEJ

MEMORIILE UNUI OM DE STÂNGA

ANTET

Născută la Iaşi, în iulie 1936, Lilly Marcou şi-a consacrat doctoratul în istorie comunismului mondial dintre anii 1945 şi 1985. Ea a condus, din 1975 până în 1981, un grup de cercetare asupra mişcării comuniste internaţionale, în cadrul Centrului de studii şi de cercetări internaţionale al Fundaţiei de ştiinţe politice, înainte de a preda la Institutul de studii politice din Paris, din 1982 până în 1988. Este autorul a numeroase lucrări, printre care: *L'Internationale aprčs Staline* (Grasset, 1979); *Les Staline vus par les hôtes du Kremlin* (Gallimard, 1979); *Les Défis de Gorbatchev* (Plon, 1988); *Ilya Ehrenbourg, un homme dans son sičcle* (Plon, 1992); *Elsa Triolet, les yeux et la mémoire* (Plon, 1994).

ISBN 973-9241-63-8

23.000 lei

© Copyright Lilly Marcou, 1998
© Copyright Editura ANTET pentru prezenta versiune românească.

Redactor: Nicolae Năstase
Tehnoredactare computerizată: Monica Bondoc
Coperta: Ion Năstase

ISBN 973-9241-63-8

În memoria părinților mei

Cuprins

Notă pentru cititorii români.....7
I. Pinocchio împotriva lui Hitler.....9
II. Fetița și Armata Roșie.....47
III. La răspântia a două lumi.....89
IV. Alice în Țara Minunilor.....115
V. Alături de Stalin.....131
VI. „Universitățile" mele.....151
VII. Militantă de șoc și fiică de nepman.....165
În concluzie – *Ieșirea din cerc*.....185

Cuprins

Notă pentru cititorii români

A fost filmul lui Wajda, *Omul de marmură* care, prin forța imaginii și prin talentul de a transmite suflul unei epoci, a reușit să-mi reamintească trăirile mele din copilărie și adolescență în România lui Gheorghiu-Dej. Mi-am dat seama atunci, că și eu, de o anumită manieră, am fost o fetiță de marmură. Mi-am zis deci că ar trebui să încerc să restitui prin scris elanul, credința, speranțele care m-au animat atunci și care rămân patrimoniul unei întregi generații, celei de care aparțin. Această întâlnire între un film genial și un modest proiect a avut loc la sfârșitul anilor '70.

Încurajată de câțiva prieteni editori și scriitori, am început să-mi depăn amintirile ca și cum aș fi fost pe patul unui psihanalist. Dar cine eram eu ca să-mi aștern pe hârtie niște memorii fărâmițate de timpul ce trecuse deja de mult? Copleșită de îndoieli, mi-am zis că unica posibilitate de a transmite generațiilor de azi o mărturie autentică, scotocită din străfundurile memoriei, nu era decât s-o folosesc ca document ce-l voi introduce în Istoria adevărată, cea mare, trăită de toată lumea. De aici metoda pe care mi-am creat-o de a-mi împleti amintiri personale, despuiate de experiențe ulterioare și reconstituite așa cum au fost trăite. Iar în același timp, să scriu după multe lecturi și în funcție de percepția mea de cercetător, specializat în problemele comunismului – istoria obiectivă (în măsura în care există o scriere istorică obiectivă) a acelei perioade.

Nevrând să mă limitez numai la lucrările publicate în Occident, mi-am luat toiagul de pelerin și m-am întors în

România în noiembrie 1980, pentru a studia istoriografia comunistă din epoca lui Ceauşescu, mai ales maniera ei de a trata perioada copilăriei şi a tinereţii mele. A fost o confruntare pasionantă între amintiri, cunoştinţe şi *Realpolitika* unei istorii conjuncturale.

Am ţinut să păstrez această linie şi pentru lectorii mei români, fără să pun la zi cartea mea, scrisă acum 16-17 ani şi publicată în Franţa în 1982, cu noile publicaţii româneşti scoase după 1989. Nu am vrut de asemeni – în limitele acestei cărţi – să intru în polemicile care-i frământă pe intelectualii români în ceea ce priveşte rolul jucat de generalul Antonescu, monarhia sau marile partide istorice în ieşirea din al Doilea Război Mondial şi cauzele care au dus ţara pe făgaşul comunismului. Am rămas la analizele din 1980 deoarece consider această mică lucrare mai mult ca un document decât ca o cercetare ştiinţifică. Las libertatea cititorilor mei români să interpreteze cum vor ei.

Lilly Marcou,
Paris, 27 aprilie 1998

I
Pinocchio împotriva lui Hitler

Mi-a fost dat să mă întâlnesc foarte devreme cu istoria. Mi-a apărut în drum la vârsta de cinci ani şi de atunci nu ne-am mai despărţit. De aici s-a născut un raport personalizat pe care l-am întreţinut cu ea. Intrând în viaţa mea cotidiană, istoria a pătruns în jocurile, fantasmele şi visele mele de copil. Marea răsturnare de după război a provocat fetiţei care eram un traumatism care va explica nestăvilita mea căutare de noi orizonturi. El a determinat locul preponderent ocupat de mituri pe un pământ pustiit de fascism, dar şi hotărârea de a schimba totul... Când ai avut „şansa" să trăieşti nazismul ca evreică, iar stalinismul ca o burgheză, şi mai ales când eşti o fetiţă, urmele istoriei nu se vor şterge niciodată. Raportarea mea la ISTORIE, grija mea constantă de a găsi, de a o încercui, de a o reconstitui... şi de a o trăi, provin de aici.

Dar care istorie? Pentru că se pare că am cunoscut mai multe. Cea pe care am trăit-o, firește, alături de cei apropiați, dar și cea care mi-a fost povestită și care aparține existenței și memoriei părinților mei; cea care mi-a fost predată la școală și mai târziu la Universitate. Mult mai târziu, aveam să întâlnesc o altă istorie, scrisă în Occident, de specialiști ai Estului și ai Vestului, o istorie concepută în condiții diferite și condiționată de diverse opțiuni, o istorie fără îngăduință și, am crezut pentru o clipă, fără spirit partizan. Am fost obligată în cele din urmă să-mi revizuiesc această încredere în spiritul „pur" al interpretărilor universitare. Aceste istorii nu sunt neutre. În România, după atâția ani de la război, istoria este continuu revizuită. M-am întâlnit de această dată cu o altă istorie despre aceeași istorie care a fost și a mea.

Cum să te împarți între toate aceste istorii, între *istoria adevărată* și *istoria conjuncturală*, între ceea ce s-a petrecut cu adevărat și ceea ce s-a povestit pentru a se justifica, la un moment dat, o politică dată? Istorie conjuncturală, istorie revizuită, istorie suprapusă, cea pe care o vedem, cea care ni se povestește, cea care ni se predă, cea pe care o studiem, cea pe care o descifrăm. Mi-ar place să navighez de-a lungul tuturor acestor istorii pentru ca *adevărul* să străbată până la urmă, în măsura în care există un adevăr istoric. În acest joc de oglinzi, între adevăr și falsitate, să sesizăm nașterea miturilor și impactul lor asupra mea – un eu, produs al unei anumite generații – la o vârstă când totul lasă urme și totul se fixează. Între căutare și amintire, între știință și imaginar, voi ajunge oare vreodată să zăresc adevărata ISTORIE?

Am acceptat pariul...

Istoria pe care am trăit-o, cu orele ei de exaltare, a lăsat în mine urme profunde. A o reconstrui prin amintiri disparate, a căuta originile arderii care mă însufleţea în acel moment, înseamnă un alt fel de apel la sursele istoriei. După ce am înţeles prin studiu, cercetare, reflecţie istorică, tragedia acestei epoci – ororile, suferinţele, după ce n-am înţeles de ce a trebuit să plătim un asemenea preţ pentru edificarea socialismului, adică a unei lumi mai bune; după ce am refuzat să micşorez importanţa istorică a Revoluţiei din Octombrie şi după ce am continuat să sper că experienţele Estului vor putea găsi drumul adevărat al socialismului, am vrut să retrăiesc această *altă istorie*, cea a experienţei mele staliniste, înainte ca istoria reală să distrugă şi să spulbere miturile şi riturile în care ea mă iniţiase.

Să studiez memoria, ca sursă istorică, document de arhivă, pentru a înţelege ce anume reprezentaseră miturile care, într-un anumit fel, m-au marcat.

N-am fost niciodată o bună şi adevărată militantă. Constrângerile zilnice ale militantismului, greoaie şi repetitive, m-au obosit întotdeauna. În emoţionanta sa istorie personală de militant comunist într-un partid stalinist, fără Stalin, Philippe Robrieux ne mărturiseşte: „Am vrut să descriu viaţa în partid şi în aparatul lui. Am vrut să redau atmosfera, să arăt cum se ascultă şi cum se comandă, care erau ideile şi rumorile care circulau, la ce se gândeau sau visau bărbaţii şi femeile care i se dăruiau pe de-a întregul. Am vrut nu numai să demontez mecanismele puterii în sânul partidului stalinist, dar să conturez pe conducătorii care o exercitau, acei oameni dintr-un „metal" deosebit, dar şi oameni de „sânge şi carne", să-i urmez în anumite circumstanţe excepţionale, dar şi în

viața lor „cea de toate zilele"[1]. Nu acesta este demersul şi nici proiectul meu.

N-am vrut să reconstitui nici climatul atât de special care domnea în familia mea, acea *yiddishkeit* atât de minunat radiografiată de Régine Robin, relatând itinerariul său personal.[2] Iudaismul laic şi autodidact al tatei, devenind după experiența războiului, o practică religioasă impregnată de folclor, consecvența mecanică şi superstițioasă a mamei, nu puteau să mă mulțumească. În căutarea altor orizonturi, m-am surprins profund receptivă la noile valori pe care le descopeream la şcoală, iar din această întâlnire cu o nouă lume s-a născut angajamentul meu inițial, implicarea într-o istorie care, prin miturile pe care a ştiut să le creeze, mi se părea, de departe, cea mai exaltantă.

Până la ce punct legenda familiei m-a marcat cu adevărat? Mă simțeam foarte bine acasă, ocrotită de o iubire neclintită, de acea afecțiune pe care o respiri precum aerul şi care, permanentă fiind şi imuabilă, ajunge să nu mai fie băgată în seamă. Protecția necondiționată a părinților mei exista, dar eu mă aflam în altă parte. N-am visat niciodată să-i schimb. Îi acceptam aşa cum erau pentru că eu, de mult timp, eram în altă parte.

Din iubirea lor totală, definitivă, necondiționată, avea să se nască o relație complexă, contradictorie, uneori dureroasă. Mereu în căutarea altor valori şi dorind să-mi creez propriul meu drum, în afara celui al părinților mei, le-am păstrat totuşi o afecțiune care m-a făcut, chiar la vârsta adultă, să continui să trăiesc lângă ei.

Nu construiam nimic împreună, nu exista între noi o

1. Philippe Robrieux, *Notre génération communiste*, 1933-1968, essai d'autobiographie politique, Paris, Robert Laffont, 1977, 352 p.
2. Régine Robin, *Le cheval blanc de Lenine ou l'histoire autre Bruselles*, Editions complexes, 1979, 150 p.

relaţie fondată pe dialog sau schimburi de idei şi totuşi ataşamentul meu era cu atât mai puternic şi mai durabil. Era pentru mine vital ca ei să fie mereu acolo, lângă mine, cât mai aproape, martori derutaţi, uneori complici tăcuţi ai itinerariului meu atât de diferit de al lor. Am plătit foarte scump, fiecare în felul lui, această indestructibilă relaţie. Golul pe care l-au lăsat când s-au dus nu va mai putea fi nicicând umplut. O dată cu plecarea lor, ceva în mine s-a rupt pentru totdeauna.

Firește, în perioada mea militantă, când mă identificam cu eroii curajoşi din *Tânăra Gardă* de Fadeev sau cu personajele neobişnuite ale lui Boris Polevoi, visam să fiu fiica unui muncitor comunist din prima clipă; aceste origini modeste m-ar fi spălat de teribilul meu complex de a fi o micuţă burgheză. Dar această dorinţă pe care conjunctura socio-politică din România anilor '50 o explică foarte bine, n-a provocat în mine revolte – frecvente în acea epocă, între generaţii – împotriva părinţilor mei. Ei erau cum erau, în felul lor, reprezentau nişte valori sigure; dar nu făceau parte din lumea mea, un fel de barieră invizibilă mă despărţea de acum de ei.

Mediul familial marchează pe orice copil; dar întotdeauna am avut impresia că sunt înainte de toate produsul unei epoci istorice ale cărei valori culturale şi morale se înscriau în afara cadrului familial, dacă nu veneau chiar în contradicţie cu el. Am sentimentul că am trăit, într-un anumit moment, un fel de transfer de la tatăl real la un tată imaginar. Acest transfer de la tatăl meu la Stalin explică poate faptul că nu am avut niciodată conturi de reglat cu părinţii mei. Urmând logica acestui transfer, ar trebui să-mi reglez conturile cu acest tată monument de care, copil fiind, m-am legat atât de mult; dar ai putea să-ţi reglezi conturile cu o statuie – cu atât mai mult acum când ea nu mai e decât cioburi?

Încerc să situez „ruptura" de cadrul meu familial. Mi se pare că totul s-a schimbat foarte repede. Când mă întorc cât pot de adânc în noaptea timpului, când încep să reînviu primele mele amintiri, nu-mi aduc aminte decât de un climat de teamă, de moarte, de un etern proiect de PLECARE. *Plecare* este un cuvânt care a făcut parte din vocabularul meu de copil. Pentru că l-am auzit de prea multe ori, n-am avut niciodată – nu am niciodată – dorința de a pleca. Nicăieri. Trebuia să plecăm... Unde? În altă parte! Pretutindeni evreii erau amenințați. Propaganda nazistă decretase că, transformați chiar în șobolani, evreii vor fi exterminați până la unul. Ideea de a mă transforma în șobolan nu mi se părea imposibilă, chiar îmi surâdea, convinsă fiind că în această metamorfoză aș fi fost salvată, în ciuda amenințărilor lui Hitler. De fapt, am trăit dintotdeauna cu teama pericolului, m-am născut cu ea.

Mi-am petrecut prima mea copilărie în România celor trei dictaturi[3]. În vara anului 1936, fasciștii organizează autodafeuri cu cărți în piețele publice din București – în timp ce la Iași – orașul meu natal – studenții evrei erau aruncați pe ferestrele universităților. Din balconul casei noastre – situată în fața Facultății de Medicină, părinții mei – probabil cu mine în brațe – urmăreau, cu respirația tăiată aceste scene de oroare.

Născută în 1936, în Iași, vechi oraș, bogat în istorie și cultură românească la porțile Rusiei, primele mele percepții și senzații au fost de amenințare și pericol. Ceea ce sesizam, fără să înțeleg, era teama, o respiram precum aerul; aerul copilăriei mele fără vacanțe, în căutarea unor adăposturi precare și provizorii, în căutarea unui răgaz înaintea sfârșitului care părea ineluctabil. Disperarea era prezentă în orice clipă, chiar în zilele de sărbătoare.

3. Lucrețiu Pătrășcanu, *Sous trois dictatures,* Paris, Editiile Jean Vitiano, 1946, 350 p.

1936 – generația Frontului Popular. Făceam parte din ea, fără să-i fi putut împărtăşi promisiunile. În România, dimpotrivă, a fost vârsta de aur a legionarilor; acesta este momentul când ei dobândesc o reală notorietate de mişcare de masă reacționară.

Trebuie să ne întoarcem la începutul secolului XX pentru a descoperi originile fascismului românesc.[4] Fondatorul său, Alexandru C. Cuza, numit în 1901 profesor la Universitatea din Iaşi, şi-a propovăduit doctrina timp de treizeci de ani, de la înălțimea catedrei sale de economie politică. A găsit audiență la studenți, datorită mai ales postulatului său: de rezolvarea *chestiunii evreieşti* depindea rezolvarea tuturor problemelor economice şi politice ale României. Cu câțiva ani înainte de primul război mondial şi cu mult înainte de apariția lui Hitler, el arborează crucea încârligată, ca simbol al fascismului românesc. În anul 1909, alături de Nicolae Iorga, cel mai mare istoric român de reputație internațională, A.C. Cuza fondează Partidul Național Democrat. Unul dintre primii militanți ai Partidului va fi profesorul de la liceul din Huşi (orăşel din nordul Moldovei), Ion Zelea Codreanu, tatăl fondatorului Gărzii de Fier. Esențialul programului Partidului Național consta într-o serie de măsuri restrictive împotriva evreilor.

Înțelegerea Iorga/Cuza nu putea dura. Nicolae Iorga, deşi înverşunat naționalist, nu va aluneca pe panta fascismului. El va fi de altfel unul dintre oamenii politici cei

4. Cf. Eugen Weber, *România*, p. 509, în Hans Rogger, Eugen Weber (edit.) *The European Right, a historical profile*, Berkeley (California), University of California Press, 1965, VIII-598 p.

mai activi în combaterea legionarilor, a căror țintă va deveni. Va fi asasinat de ei în anul 1940.

În anul 1919, A.C. Cuza a întemeiat Partidul Național Creştin-Democrat. Mai radical, el încearcă să dea o replică de dreapta mişcărilor de idei care se înmulțiseră în acest moment în România, ca urmare a Revoluției din Octombrie. Aceasta este epoca în care cursul lui A.C. Cuza este urmărit de un student care se va dovedi perfect receptiv la ideile sale, viitorul şef al legionarilor, Corneliu Zelea Codreanu. El află de la A.C. Cuza că există o conspirație evreiască împotriva umanității, în general, şi împotriva României, în special. Protestele muncitorilor şi grevele care izbucnesc între 1919-1920 în România apar tânărului emul ca o componentă a acestei conspirații. De unde ecuația iudaism = comunism care va fi laitmotivul propagandei fasciste în anii '20 şi '30.

Partidul lui A.C. Cuza se transformă în 1923 în Liga Apărării Naționale Creştine, numită în mod curent Liga cuzistă. Platforma sa politică se reduce la antisemitism. Ea luptă pentru introducerea în şcolile secundare, universități şi profesiuni liberale a acelui *numerus clausus* pentru evrei. Începând cu această dată, agitația fascistă dobândeşte o orientare violentă. Animată din acest moment de Codreanu, mişcarea se întinde întâi la studenții care organizează manifestații antisemite. Având ca punct de pornire Universitatea din Iaşi, tulburările se propagă în toate universitățile din țară. Violența ia asemenea proporții că însuşi A.C. Cuza o respinge. Ceea ce-l aduce pe Codreanu în postura de disident. El va întemeia în 1927 Liga Arhanghelului Mihail, devenită, după 1929, Garda de Fier. Astfel, de la antisemitismul enunțurilor şi al articolelor de presă, se trece la acțiune directă pentru a deveni o mişcare de masă, ajungând să amenințe, în cele din urmă, fundamentele înseşi ale statului; toate guvernele

anilor '30 vor trebui să țină cont de ea sau chiar s-o admită în componența lor.[5] Sub direcția unui şef suprem – căpitanul Corneliu Zelea Codreanu – Garda de Fier îşi marchează intrarea în istoria României printr-un bilanț de crime şi jafuri, erijându-se în sistem de guvernământ. Ea va ocupa într-un fel sau altul, timp de un deceniu scena politică românească, fiind, de departe, cea mai importantă mişcare fascistă din Balcani.[6] Organizată după model paramilitar, hrănită din cultul morții şi mistica şefului ei, ea funcționează după rituri apropiate de fascismul german şi italian: cântece marțiale, stindarde proprii; salutul roman şi cămăşile brune. Dar în ciuda asemănărilor şi a alianțelor străine, ea are un specific românesc care-i explică popularitatea. Nu m-am întâlnit cu ea, dată fiind vârsta mea, dar a fost primul fapt „politic" care mi-a marcat existența. Primii mei ani de viață au coincis cu cei în care Garda de Fier se apropia din ce în ce mai mult de sferele puterii şi în care evreii, dar nu numai ei, erau amenințați chiar în existența lor.

Familia mă înconjura cu o profundă iubire şi aveam dreptul la răsfățuri cu atât mai deosebite cu cât, şase luni înainte de naşterea mea, părinții mei îşi pierduseră primul lor copil. Născută într-un an de doliu, toată profunzimea acestei tragedii se transformase în afecțiune şi atenții fără limită față de mine. Această iubire a fost scutul care m-a protejat de ororile străzii şi de o implacabilă primejdie

5. Henry Prost, *Destin de la Roumanie*, Paris, Ed. Berger-Levrault, 1954, 280 p.; Nicholas M. Naggy-Talavera, *The Green Shirts and the others, a history of fascism in Hungary and Romania*, Stanford (California), Hoover Institutions Press, 1970, 427 p.; Eugen Weber, *Varieties of fascism...*, Princeton (NY), 1964; cu toate că ne critică, mai degrabă admirativă, cartea epocii de Jérôme şi Jean Tharaud, *L'envoyé de l'Archange*, Paris, 1939.

6. Robert Lee Wolff, *The Balkan in our time*, Cambridge (Mass), Harvard University Press, 1974, p. 118.

care ne amenința pe toți; dar scăpasem cu adevărat de această psihoză a spaimei? Primii mei ani de viață coincid cu anii cei mai negri din istoria României, o istorie plină de reglări de conturi care luau aerul unui vals al morții, mergând de la asasinatul individual la masacrele de masă, trecând prin torturi, sechestrări, furt. Nimeni nu mai era în siguranță la el acasă. Spaima pusese stăpânire pe toți. Fără să știu, trăiam în oroare.

Mă gândesc și acum la tragedia marilor intelectuali români asasinați de acești oameni fără lege, la prăbușirea oricărei valori democratice în fața unei mișcări politice alcătuită din lumpen – foarte numeroși pentru o Românie aflată la începuturile industrializării – scăpătați, ieșiți din vechea aristocrație de origine fanariotă sau dintre boieri, vestigii ale unui ev mediu întârziat, dar și din straturile populare, poate chiar mai mulți, din mica burghezie urbană și rurală. „În rândurile Gărzii, ne precizează Lucrețiu Pătrășcanu, nu se aflau nici burghezia propriu-zisă, nici proletariatul din straturile lui fundamentale, nici masele țărănești".[7] Și totuși, toate clasele erau reprezentate la diverse niveluri, fiecare familie cunoscând jena, mai târziu frica de a avea cel puțin un membru recrutat. Se aflau aici și muncitori, mai ales din cei necalificați, servitori îndeosebi (foarte numeroși în România acelor vremuri). Garda a pătruns în fiefurile muncitorești: metalurgia și transporturile urbane. Dar cei mai mulți legionari erau studenți; ei instalaseră o reală teroare în universități și ani mulți au avut drept scop alungarea evreilor. Studenții erau recrutați din mica burghezie citadină și printre țăranii bogați. Această compoziție eterogenă a făcut din Garda de Fier, la sfârșitul anilor '30, o putere națională. La alegerile din 1937, prin

7. Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, pag. 248.8.

slăbiciunea lui Maniu[8], legionarii apar, cu jumătatea lor de milion de voturi, ca al treilea partid din țară[9].

Astfel, nu m-am născut în vremea Frontului Popular, ci în ajunul venirii la putere a guvernului de tristă amintire Goga – Cuza[10], primul guvern fascist al României care, deşi mai puțin radical decât Garda de Fier, nu era mai puțin promotorul unui naționalism fascist; acesta a decretat primele legi în vederea „românizării". Cu toate că n-a ținut frâiele puterii decât şase săptămâni, guvernul Goga – Cuza a lăsat urme în memoria oamenilor. El a fundamentat instituțional antisemitismul românesc din prima jumătate a secolului XX. Printr-o serie de decrete-lege, el a inaugurat era interdicțiilor pentru evrei.[11] Scopul final fiind expulzarea, se va cere printr-un decret-lege revizuirea „dreptului de cetate". „Spre Madagascar ar fi vrut Goga şi Cuza să-i dirijeze pe evreii pe care credeau că-i vor putea expulza."[12]

M-am născut într-un climat de război civil, constituit din masacre şi represiuni. Trăiam într-o ambianță de vendetă permanentă; un atentat atrăgea un masacru, un masacru o lovitură de stat.

Acest vals ucigaş începe în anul 1933 prin asasinarea de către legionari a Primului-Ministru I.G. Duca. Căpitanul lor, Codreanu, a fost arestat, dar laxismul caracteristic regelui Carol al II-lea în prima perioadă a domniei sale i-a

8. Principalul conducător al Partidului Țărănist, cel mai important partid politic din acea epocă.
9. La alegerile generale din iulie 1932, legionarii au obținut 2,37% din sufragii (ceea ce e deja mult), iar în decembrie 1937 ei ating 15,58% din sufragii (ceea ce e deja o catastrofă națională).
10. Octavian Goga, mare poet român, unul din liderii de extremă dreapta fascizantă.
11. Din acest moment se suprimă jurnalele considerate ca având o dominantă evreiască (capitalul şi jurnaliştii), cum ar fi *Adevărul, Dimineața, Lupta*; avocații evrei sunt scoşi din barou, evreii sunt împiedicați să participe la alegeri etc.
12. Henri Prost, *op. cit.*, p. 105.

adus achitarea. Marşul legionarilor spre putere abia începea.

Februarie, 1938. Pentru a pune capăt experienţei Goga – Cuza, regele instaurează o dictatură personală şi declanşează represiunea antilegionară care duce la arestarea şi inculparea lui Codreanu. Numeroşi gardişti se vor refugia în Germania, de unde vor lansa un val de atentate în toamna lui 1938. Proba de forţă este angajată împotriva puterii stabilite: Codreanu şi treisprezece legionari sunt ucişi în noaptea de 29 spre 30 noiembrie în închisoarea din Jilava. Garda răspunde asasinându-l în septembrie 1939 pe Armand Călinescu, Prim-Ministru şi, în acelaşi timp, ministru al Internelor şi Armatei. Această crimă tulbură realmente ţara, marcând şi mai mult escaladarea violenţei. Se pare că asasinatul, pus la cale de legionari, a fost comandat din Germania, din pricina opoziţiei ministrului român la expansiunea hitleristă.[13] Acesta a fost detonatorul unei represiuni antilegionare pe scară naţională. Primii executaţi fură cei care pătrunseseră în Casa Radio pentru a anunţa fapta lor întregii ţări. Trupurile ucigaşilor ucişi la rândul lor fură expuse în locul unde ei făcuseră crima. Fiecare oraş, fiecare sat îşi avu apoi lotul lui de legionari asasinaţi chiar acolo unde se aflau, pe stradă, în casă, în pieţele publice. Trupurile lor, expuse trei zile întregi privirii publicului, erau menite să servească de exemplu şi simbol. Consideraţi de putere în afara legii, pentru gardişti, aceştia deveniră martiri al căror cult îl vor celebra. Cu toate că a reuşit să diminueze influenţa Gărzii de Fier în ţară, demersul regelui s-a dovedit până la urmă inutil. În spatele ei, se

13. Cf. Ştefan Voicu, *Vremuri, oameni...* Bucureşti, Ed. Eminescu, 1980, p. 146. După Henri Prost, legionarii care l-au asasinat pe Armand Călinescu „sosiseră în ajun din Germania, iar fondurile necesare complotului lor le-ar fi fost remise de reprezentantul diplomatic al lui Franco la Bucureşti" (*op. cit.*, pag. 138).

ridica de data aceasta Germania nazistă, din ce în ce mai doritoare de cuceriri. Începând din 1938, ea face legea în Europa, pregătind deja invadarea ruşilor. Garda nu are nevoie de susţinere populară pentru a se instaura la putere. Aceasta este epoca în care Miron Radu Paraschivescu nota în *Jurnalul* său: „Noi trăiam toţi drama acestui popor şi a acestei ţări, la răspântia veacurilor şi a lumilor, fără axă, fără fundament. Totul se fărâmiţează, totul se prăbuşeşte..."[14]. Germanii îi vor ajuta în septembrie 1940, obligându-l pe rege să abdice şi să aleagă exilul. Noul guvern, preponderent legionar, era condus de generalul Ion Antonescu[15], devenit astfel conducătorul statului naţional legionar. Pentru gardişti sosise ora marii revanşe, după doi ani de clandestinitate şi represiune.

Ion Antonescu reprezenta pentru legionari o cauţiune naţională. Apropiat de ei din 1937, acesta avea armata în spatele lui. Conducătorul nu-şi ascunsese niciodată înclinaţiile pro-germane şi vizitele sale în cancelariile Berlinului şi ale Romei. Totul părea să se aranjeze cum nu se poate mai bine pentru legionari, care credeau că vor guverna o veşnicie. Dar dictatura lor nu va dura decât cinci luni. Cinci luni în care crima va fi mijlocul politic predominant. Lucreţiu Pătrăşcanu întocmi cu precizie bilanţul guvernului legionar: „Chemarea armatelor germane în ţară şi supunerea puterii politice ocupantului, punerea la dispoziţia Reichului a tuturor bogăţiilor şi materiilor prime ale ţării (petrol, lemn, grâu), a căilor de comunicaţie, a întregului aparat de stat"[16]. La acest bilanţ de politică externă trebuie să adăugăm, pentru interior,

14. Miron Radu Paraschivescu, *Journal d'un hérétique*, Paris, Olivier Orban, 1976, p.15.
15. Pe data de 23 august 1941, Antonescu îşi conferă demnitatea de mareşal al României.
16. Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 237.

jaful şi asasinatul care dobândesc un caracter de masă mai larg în zilele din noiembrie 1940 şi în timpul rebeliunii din ianuarie 1941. Masacrele, cărora le-au fost martore cazematele de la Jilava[17] şi pădurea Snagov, în 26-27 noiembrie 1940, marcară voinţa fermă a legionarilor de a-i spulbera pe oamenii politici care, în vremea dictaturii regale, li se împotriviseră. Antonescu e depăşit, dar nu îndrăzneşte să se angajeze într-o probă de forţă. De-abia în ianuarie 1941, la întoarcerea dintr-o călătorie în Germania, după o lungă discuţie cu Hitler, conflictul devine deschis şi se încheie la Bucureşti prin rebeliunea din 21-23 ianuarie care pune capăt puterii legionare. Veritabile zile de apocalips care vor marca pentru totdeauna memoria contemporanilor.

Sub semnul unei aşa-zise „revoluţii", având ca sloganuri: „Moarte evreilor", „Trăiască Horia Sima" – noul căpitan – şi „Jos francmasoneria", gardiştii pustiesc literalmente capitala, devastând şi asasinând sistematic în toate cartierele oraşului. Primele victime vor fi evreii: „Un număr dintre ei sunt masacraţi cu cruzime: sinagogile sunt prădate, cartierul evreiesc din capitală jefuit"[18]. Legionarii voiau puterea totală şi îndepărtarea lui Antonescu. A doua zi, acesta pune armata în mişcare, combătând rezistenţa legionară, stradă cu stradă. Aşa a fost lichidată Garda de Fier ca forţă politică în România. Majoritatea cadrelor şi căpitanul lor se refugiară în Germania, unde constituiră în mâna lui Hitler o rezervă şi o forţă de presiune asupra mareşalului Antonescu. Acest conflict între Antonescu şi Garda de Fier a fost evenimentul major al istoriei acestei

17. În acest moment sunt asasinaţi, printre alţii, Nicolae Iorga şi Virgil Madgearu, economist şi teoretician al Partidului Naţional Ţărănist. Cf., pentru a se sesiza amploarea asasinatelor comise de legionari în noiembrie 1940, publicaţia oficială românească, *Asasinatele de la Jilava, Snagov şi Strejnic, 26-27 noiembrie 1940*, Bucureşti, Comandamentul militar al Capitalei, 1941.

18. Henry Prost, *op. cit.*, p. 158.

perioade, eveniment care a permis evreilor români să supravieţuiască. Dacă eu exist, acest lucru se datorează faptului că, în acest conflict, Hitler[19] a fost de partea lui Antonescu şi nu a lui Horia Sima. Deşi legionarii au fost cei mai credincioşi discipoli ai nazismului german, în miza momentului, adică în vederea războiului apropiat împotriva URSS-ului, Antonescu prezenta mai multe garanţii pentru păstrarea stabilităţii şi a calmului în ţară decât gardiştii. În timp de război, armata şi nu o mişcare de fanatici poate fi garantul păcii civile. Acest lucru îl putea oferi noul guvern instaurat pe 23 ianuarie, însemnând începutul dictaturii antonesciene, a treia din seria care a marcat prima mea copilărie.

O ameninţare pare să se îndepărteze. Evreii nu vor mai fi ucişi. Era una din marile hotărâri ale noului regim. Nu pentru că ar fi fost mai puţin antisemit decât cel dinainte, dar, ca dictatură militară, el refuză să continue asasinatele şi jafurile care ţineau de banditism. Prin aplicarea şi lărgirea „românizării", nu se mai asasinau evreii, ei erau doar furaţi, de data aceasta legal, cu o conştiinţă curată. Reduşi la starea de cetăţeni ai zonei a doua, ei se mulţumeau pur şi simplu să supravieţuiască. Era vorba de „transferul" întregului capital mobil şi imobiliar, aflat în mâinile evreilor, în patrimoniul statului sau al unor „autohtoni". Elementele de bază ale burgheziei româneşti beneficiază de această operaţiune.[20] Scopul şi existenţa chiar a regimului antonescian

19. Pe bună dreptate, Lucreţiu Pătrăşcanu demonstrează că, „o dată cu instalarea definitivă a armatelor germane în România şi trecerea aparatului de stat sub controlul lor efectiv, mişcarea legionară nu mai reprezintă pentru planul hitleriştilor un element de o importanţă capitală" (*op. cit.*, p. 305). De altfel, infiltrarea germană în România începe din martie 1939, o dată cu tratatul economic româno-german care insera România în „noua ordine economică europeană", în calitate de economie complementară a Germaniei, în calitate de anexă agrară, bogată în materii prime şi în mână de lucru ieftină. Cf. A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, şi Ştefan Voicu, *op. cit.*, p. 137-148.
20. Lucreţiu Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 319.

erau „românizarea vieții economice a țării" ca și „formarea și dezvoltarea unei burghezii românești bune de muncă, puternică și independentă, capabilă să înlocuiască infiltrațiile străine. Totul s-a îndeplinit prin decrete: evreilor li se confiscară proprietățile rurale, vasele, bunurile urbane, acțiunile. Legea era clară: „Toate proprietățile evreilor expropriați vor fi oferite profesorilor, ofițerilor, magistraților, medicilor, inginerilor, avocaților, funcționarilor, etc., și, de asemenea, tuturor acelora care au adus servicii statului și națiunii române. Elitele noastre spirituale și burghezia noastră capabilă de muncă va fi astfel fortificată și consolidată, devenind baza și instrumentul de desăvârșire a statului național român"[21]. Era desăvârșirea unui antisemitism ancestral care atinsese punctul culminant în a doua jumătate a secolului XIX și la începutul celui de al XX-lea și care exprimă respingerea de către o societate încă profund feudală, a unei clase în avânt – burghezia – a cărei componentă esențială erau evreii. În momentul în care România intra în era industrială, ea se întorcea împotriva burgheziei evreiești care prefigurase această evoluție.[22]

Lupta de clasă trebuia să treacă prin această fază. Dar antisemitismul este un fenomen complex și multidimensional. Împărtășesc în privința acestui subiect punctul de vedere al lui Carol Iancu care considera antisemitismul din România anilor 1866-1919 o veritabilă instituție de stat. „Un fenomen propagat de sus în jos de guverne, vizând ruina totală a unui popor laborios, dar fără norocul de a-i

21. Decretul-lege din 28 martie 1941, citat de A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj, Editura Dacia, 1979, p. 123.

22. Evreii au contribuit la urbanizarea Moldovei, la înflorirea comerțului și la apariția primelor industrii; Cf. Carol Iancu, *Les juifs en Roumanie, 1866-1919, de l'exclusion à l'emancipation*, Aix-en-Provence, Les Editions de l'Université de Provence, 1978, p. 122.

avea strămoşi pe daci şi drept credinţă religia creştină ortodoxă".[23] „Românizarea" îşi are rădăcinile în antisemitismul secolului XIX. „În România antisemitismul s-a afirmat în a doua jumătate a secolului XIX, în mod sistematic printr-un ingenios ansamblu de legi, tinzând să-i elimine pe evrei şi al cărui rezultat a fost declanşarea unei importante emigraţii".[24] Descoperim, astfel, o prelungire de o perfectă coerenţă, a antisemitismului secolului XIX în „românizarea" propovăduită de regimul antonescian.

Prerogativele „românizării" vizau mai mult decât bunurile materiale. Prin decretul-lege din noiembrie 1940, toate întreprinderile civile şi comerciale erau obligate să concedieze pe angajaţii evrei cărora românii aveau să le ia locul.

Am trăit „românizarea" sub semnul interdicţiei. Interdicţia de a avea un aparat de radio şi un telefon, interdicţia de a merge la o şcoală românească, interdicţia de a angaja personal neevreiesc, interdicţia de a merge la cinematograf când vroiam, interdicţia de a frecventa anumite restaurante şi locuri publice. Şi mai ales interdicţia de a ieşi pe stradă fără steaua galbenă pe care o purtam aproape cu plăcere. Chiar surioara mea cea mică de un an şi jumătate era obligată să şi-o atârne de bustul ei minuscul. Scumpa noastră Ioana, bona, a trebuit să ne părăsească. Nu reuşeam să înţeleg motivul acestei plecări. Noi o iubeam toţi, mai ales mama care o adusese de la Huşi, oraşul ei natal, când, după mariajul ei, se instalase la Iaşi. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu Frosa, o muncitoare a tatălui meu; totuşi, refuzând să se supună legii, cu riscul vieţii, ea a continuat să ne ajute mult. Printr-un miracol, mica întreprindere a tatălui meu scăpase de „românizare". Prea neînsemnată, ea nu trezi lăcomia autorităţilor.

23. Carol Iancu, *op. cit.*, p. 25.
24. *Ibidem*, p. 27.

Anumiți prieteni continuară să ne frecventeze și să manifeste față de noi același atașament. A fost mai ales cazul familiei lui Petre Andrei, strălucit universitar român, victimă și el a legionarilor care l-au împins la sinucidere. „Dacă e adevărat că în timpurile normale un comportament uman este de la sine înțeles și ar fi deplasat să-l elogiez, în acești ani de groază, voința de a rămâne om constituia un act de curaj de care dădeau dovadă anumiți oameni care aveau puterea, precum și un număr de mici executanți."[25] Voi completa această remarcă a unui martor ocular al acestei epoci, evocând curajul celor care, ca prieteni, vecini sau colegi de muncă, s-au străduit să păstreze relații normale, deci umane.

În cadrul acestei barbarii erijate în putere de stat și pe un fundal internațional dominat de fascismul german, soarta evreilor români a fost, în ciuda „românizării", mai blândă. Antonescu și colaboratorii lui apropiați au refuzat întotdeauna să aplice „soluția finală", adică să perpetueze genocidul. În ciuda presiunilor exercitate de Berlin, Antonescu reușise să-și impună punctul de vedere și să salveze astfel comunitatea evreiască de deportări în lagărele morții. Ca o încununare a acestei politici, România a fost singura țară din Axă care a permis emigrarea evreilor spre Palestina. Ceea ce va atrage nemulțumirea celui de al III-lea Reich care se temea de hărțuieli cu statele arabe. Când Ribbentrop a intervenit personal pe lângă autoritățile române pentru ca această expatriere să înceteze, Mihai Antonescu – omul nr. 2 al regimului – i-a răspuns: „Guvernul român nu ucide evrei și nu rezolvă problema evreiască prin exterminare: el este pentru ideea de emigrare. Domnul von Ribbentrop trebuie să țină cont de sensibilitatea românească așa cum ține

25. Aurel Karetki, Maria Covaci, *Zile însângerate la Iași, 1941*, București, Editura Politică, 1978, p. 112.

cont de sensibilitatea arabă"[26]. Mai mult chiar, guvernul antonescian a acceptat ca evreii care reuşiseră să scape de exterminarea nazistă din Polonia, Ungaria, Slovacia, să emigreze prin România spre Palestina sau spre alte ţări. Astfel, România apare ca o ţară de tranzit, punte de salvare pentru evreii Europei Centrale.[27]

Într-adevăr, dacă se compară situaţia evreilor din Transilvania de Nord – pe atunci aparţinând Ungariei – cu cea a evreilor români, aceştia din urmă se pot considera privilegiaţi. Ei au fost conştienţi chiar din prima clipă de această „favoare". Tata mi-a repetat-o adesea după război. Nu-l puteam înţelege, pe atunci nu ştiam să nuanţez; totul îmi apărea derizoriu în raport cu amploarea dramei. A trebuit să treacă un timp, să se deschidă arhivele, pentru ca să înţeleg că şi oroarea poate fi diversificată. Când am citit minutele procesului lui Antonescu[28] şi am descoperit că marele rabin Safran şi şeful comunităţii evreieşti Filderman au venit în instanţă pentru a depune mărturie în favoarea mareşalului, am început să văd lucrurile altfel.

În ciuda acestei situaţii, la Iaşi au avut loc un pogrom şi deportări în trenuri plumbuite. 8 000 de evrei au fost ucişi.[29]

Poate, fără acordul autorităţilor centrale româneşti şi

26. Cf. Aurel Karetki, Maria Covaci, *op. cit.*, p. 118.
27. Nicolette Franc, *La Roumanie dans l'engrenage*, p. 98, citat de Aurel Karetki şi Maria Covaci, *op. cit.*
28. *Procesul marii trădări naţionale*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1946.
29. Cifra exactă a victimelor variază. În timpul procesului responsabilii români ai pogromului au avansat cifra de 8 000 de morţi. Cf. „Scânteia"

fără ştirea lui Antonescu, dar aceste lucruri s-au petrecut, şi eu le-am trăit.

Începând din primăvara anului 1941, zvonuri oribile începuseră să circule în sânul comunităţii evreieşti din Iaşi. Ameninţarea iminentă a unui pogrom. Pentru a scăpa, tata a pregătit fuga noastră cu mijloace de transport apucate la întâmplare. Cumpără cai şi şarete, în care abia dacă ar fi încăput toată familia, adică cei şapte fraţi ai lui cu soţiile şi copiii lor. Perspectivele exodului erau limitate: trebuia s-o apucăm pe drumul spre capitală.

Vederea acestor cai şi a mijloacelor de locomoţie precare, perspectiva de a pleca spre necunoscut, spre nişte pământuri care nu erau ale făgăduinţei, toate mă neliniştea teribil. De aici s-a născut în mine teama de orice călătorie, de orice plecare.

Legăturile familiale, deosebit de strânse la noi, împiedicară expediţia. Unchiul David nu voia să plece fără mătuşile Lora şi Rosa, adică fără surorile soţiei sale Raşela. Cum nu existau destule şarete şi cum tata nu voia să plece fără fratele său David, nici la bine, nici la rău, toată lumea rămase pe loc. Primii vestea cu o mare uşurare: uşurare foarte înşelătoare. Pogromul avu loc pe 29 şi 30 iunie. Tatăl meu şi cei doi fraţi fură deportaţi în faimosul tren al morţii. Unul dintre unchii mei şi fiul său, în vârstă de douăzeci de ani, nu s-au mai întors niciodată. Holocaustul a fost organizat de armata germană în colaborare cu elementele legionare infiltrate în armata şi poliţia română.[30]

---

din 16 iunie 1948. Cercetările efectuate în România anii '70, avansează un număr de 3 233 de victime. Cf. Aurel Karetki, Maria Covaci, *op. cit.*, pag.105. În timpul procesului lui Antonescu, în 1946, s-a evocat cifra de 10 000 de morţi. Cf. *Procesul marii trădări naţionale*, *op. cit.*, pp. 34-37. Cercetările efectuate în Israel, în cadrul memorialului Yad Vashem, se opresc la 12 000 de victime.

30. Istoriografia comunistă din timpul lui Ceauşescu, inculpa armata germană ca principala organizatoare a pogromului şi a trenurilor morţii. După

Iaşul, situat la frontiera cu Rusia, era oraşul de trecere al armatelor germane şi române după declanşarea invaziei Uniunii Sovietice. Apropierea frontului, efervescenţa războiului au favorizat o acţiune comună a naziştilor germani care nu acceptaseră niciodată punctul de vedere al lui Antonescu cu privire la problema evreiască, cu legionarii nostalgici ai masacrelor şi cu delincvenţii liberi, oricând gata să jefuiască oraşul. Acesta, copleşit de armatele de tranzit, trăia începând din 22 iunie într-o atmosferă de aşteptare şi panică: provocări de tot felul pregăteau pretextul masacrelor. O dată cu revenirea nopţii, împuşcături, zgomote de avioane, explozii, tulburau somnul şi liniştea oraşului cufundat într-un întuneric total din pricina camuflajelor obligatorii. O dată cu ivirea zorilor, ne ajungeau zvonurile despre acţiunile de sabotaj întreprinse de evrei, care trăgeau în timpul nopţii asupra armatelor germane sau făceau semnale luminoase avioanelor străine în zboruri de recunoaştere. Aceste provocări, inventate de la un capăt la altul, erau menite să acrediteze ideea complotului evreiesc, a duşmanului din interior, complice al bolşevismului. În cadrul acestor înscenări, unul din prietenii tatălui meu, un bogat proprietar, fu pus faţă în faţă cu un bust al lui Stalin, ascuns în podul casei lui şi descoperit de poliţie în urma percheziţiei zilnice efectuate în casele evreilor. Inutil să vă spun că bietul om era complet străin de faptul că statuia fondatorului statului sovietic se afla sub acoperişul lui. Orice mijloc era bun pentru a extermina populaţia evreiască a oraşului, a acestui oraş care, din pricina războiului, devenise un punct strategic important. Într-un asemenea climat trebuia să apară până la urmă un pretext al

război şi în timpul procesului responsabililor români, justiţia românească a conchis responsabilitatea „şefilor autorităţilor antonesciene civile şi militare din Iaşi". Cf. „Scânteia" din 16 iunie 1948.

declanşării masacrului. Se începu percheziţia fiecărei case, a fiecărei străzi din cartierul evreiesc. Cei care încercau să opună o cât de mică rezistenţă sau să se ascundă erau alungaţi, bătuţi sau ucişi.

Dar în noaptea de 28 spre 29, provocările atinseseră punctul culminant. Oraşul trăi teribile momente de groază. Împuşcăturile durară toată noaptea. Diversiunea era foarte bine pusă la punct, se putea trece în linişte la masacru. În zorii acelei zile însângerate de duminică, în centrul oraşului, populaţia se trezi în faţa unui trist spectacol. Un comerciant evreu, proprietarul unei librării, putea fi văzut legat de hornul de pe acoperişul casei sale, cu o mitralieră în mână. El era imaginea a ceea ce au voit să acrediteze, imaginea unui evreu complice al bolşevicilor care trăsese toată noaptea împotriva armatei. În acelaşi timp, o falsă alarmă alungă pe toată lumea în adăposturi. Era o capcană ideală. Patrulele române şi ofiţerii germani începură raziile: „Juden gehens raus!" („Evreii să iasă afară!").

În coloane, convoi de oameni destinaţi abatoarelor, evreii fură conduşi la prefectură. Cine nu putea ţine ritmul impus de marş, era împuşcat pe loc, în plină stradă. La porţile prefecturii fu organizată o acţiune de matracare: soldaţi şi civili, înarmaţi cu puşti şi matrace îi întâmpinau pe prizonieri cu lovituri şi injurii. Li se porunci să se întindă la pământ, iar focurile de armă trase peste capetele lor, timp de o oră, paralizară victimele. Cine îndrăznea să ridice capul era ucis pe loc.

Documente de arhivă confirmă afirmaţiile familiei mele. „Trupelor germane dezlănţuite li se adăugară soldaţi români care, fără ordin, din propria lor iniţiativă, intrau prin case, prin poduri, prin pivniţe pentru a aresta şi împuşca." În plin centrul oraşului, ofiţerii SS mitraliau populaţia. „Bandele de asasini intrau prin case, scoteau evreii în stradă, îi maltratau sau îi ucideau. Cei mai mulţi

dintre ei, fură încolonați şi duşi sub amenințarea armelor, la prefectură: convoaie uriaşe de oameni, îmbrânciți ca oile, umiliți."[31]

Datorită intervenției autorităților române care reuşiseră să pună situația sub control, se dădu ordin femeilor şi copiilor să se întoarcă pe la casele lor. Pe bărbați îi îmbarcară în faimoasele trenuri ale morții pentru „marea călătorie", despre supliciul cărora mai bine decât oricine, ne relatează Jorge Semprun: „Îngrămădeala trupurilor în vagoane, durerea stăruitoare din genunchiul drept. Zilele, nopțile. Fac un efort să număr zilele, să număr nopțile. Ceea ce mă ajută să văd mai limpede. Patru zile, cinci nopți. Ori nu mai ştiu să socotesc, ori zilele s-au preschimbat în nopți. Am mai multe nopți: am nopți din belşug...[32]". Pentru tatăl meu, călătoria a început seara. Cartierul în care locuiam, fiind rezidențial, scăpase de marea razie; dar grupuri de civili înarmați scotoceau oraşul, casă cu casă, în căutarea evreilor pentru a umple trenurile morții. Nişte puşti de cincisprezece ani, înarmați cu revolvere, veniră să-l ia pe tata. Ar fi putut să se ascundă, ar fi putut să se bată, dar nu făcu nimic; îngrozit, ieşi din casă în urma lor. Câteva luni mai târziu, reveni, o epavă umană, uimită că mai e în viață. A fost unul dintre rarii supraviețuitori, martor ocular al morții celor din familia lui, şi s-a întors plin de răni, cu hainele pătate de sânge, terorizat în propria lui casă. În acest tren, văzuse murind de o moarte atroce un frate, un nepot şi mulți prieteni de ai lui. De-a lungul anilor, de o mie de ori, am ascultat relatările insuportabile. Le ştiam pe dinafară, mă oripilau de fiecare dată: rănit la cap, murind de sete, lipsit de aer, îngropat între cadavrele îngrămădite în jurul lui, în acest univers al ororii, voința

31. Aurel Karetki, Maria Covaci, *op. cit.*, p. 77.
32. Jorge Semprun, *Le grand voyage*, Paris, Gallimard, 1963, 279 p.

de a trăi, cu orice preț; pentru a reuși, trebuia să rămână în picioare, să evite cel mai mic gest spre planșeul vagonului. Tata și-a datorat viața unei fisuri în peretele vagonului. Când trenul se oprea prin gări, se auzeau gemetele și rugămințile pentru o picătură de apă. Își vindeau cămășile, verighetele, ceasurile, pentru o gură de apă. În general li se răspundea cu injuria clasică: „Jidani împuțiți, n-aveți decât să crăpați." De câte ori ne-a povestit tata aceste scene ale ororii? La proces, în 1948, când au fost judecate personalitățile românești care participaseră la atrocități, șeful trenului în care se afla tatăl meu zugrăvi un tablou identic. Călău și victimă păstrau aceeași amintire. „O cană cu apă costa câteva mii de lei; în vagoane erau înghesuiți oameni înnebuniți de sete și de lipsa de aer, printre cadavrele în descompunere; pe parcurs se trăgea în vagoane.[33]" 4 404 persoane au fost transportate astfel de-a lungul țării cu scopul precis de a fi exterminați.[34]

Descopăr relatarea tatălui meu în documentele de arhivă, în minutele procesului românilor judecați după război ca responsabili ai barbariilor comise, în cercetările istorice făcute mai târziu. „În noaptea neagră și tăcută a orașului, se auzeau urletele de durere ale oamenilor bătuți și torturați. Pe peronul gării, oamenii erau întinși pe burtă, loviți în cap cu ciocanele și îmbarcați în vagoane, unde erau îngrămădiți cu forța de la 80 la 120 de persoane.[35]"... Citesc aceste rânduri și-l văd pe tata, la întoarcerea din deportare, purtând încă semnele rănilor primite pe peronul gării, înainte de plecarea în „marea călătorie". Citesc acum, și după atâția ani, tot mai am impresia că-l aud țipând, că-i simt durerea...

33. Cf. depoziția lui Aurel Triandaf, fost consilier la Curtea de Apel, comandantul trenului Iași-Călărași, „Scânteia", 17 iunie 1948.
34. Cifre avansate în cartea citată a lui A. Karetki și M. Covaci, pp.104-105.
35. Aurel Karetki și Maria Covaci, *op. cit.*, p. 87.

În seara de 30 iunie, Antonescu ordonă încetarea masacrului. Ceru chiar trimiterea unui batalion de jandarmi de la Bucureşti la Iaşi pentru restabilirea ordinii. Dar traumatismul va persista, cu atât mai mult cu cât ne apăsa ameninţarea unei noi acţiuni a germanilor. „Suntem informaţi că organizaţia Todt va încerca repetarea atacului. Pe plan local, am luat măsuri de protecţie", confirmă o telegramă adresată de autorităţile locale Direcţiei generale a Poliţiei din Bucureşti.[36] De fapt, am trăit toată această perioadă cu spaima şi sentimentul pericolului zilnic. Până la sfârşitul anului 1941, am găzduit, ca atâtea alte familii evreieşti, un ofiţer SS. Trebuia oare să ne supravegheze pentru a nu pactiza cu bolşevicii? Nu ştiu. Mi-aduc aminte doar de spaima tatei după întoarcerea din deportare, de a locui în aceeaşi casă cu unul din călăii lui. I-am dat cea mai bună cameră din casă, mama îi pregătea patul, eram la dispoziţia lui. Am trăit toate acestea şi mult timp am crezut că nu voi fi marcată. Ai o memorie la cinci ani?

„Nu am nici o amintire din război", mi-a spus recent un prieten de origine bulgară care trăieşte din 1947 în Franţa (e născut ca şi mine în anul 1936, avem aceeaşi vârstă). O secundă, am rămas interzisă. Să fie oare posibil? Eu am amintiri, şi chiar foarte multe! E adevărat că el nu era evreu....

După război, tata a primit o adeverinţă de supravieţuitor al trenurilor morţii. A păstrat-o întotdeauna ca pe un document rar, de mare valoare. N-a primit niciodată vreo indemnizaţie sau despăgubire, dar această adeverinţă reprezenta pentru el un lucru foarte important.

Când mama a murit, în octombrie 1979, în timpul unei călătorii în Germania, la sora mea, am găsit în poşeta ei

36. Documente de arhivă citate de Aurel Karetki, Maria Covaci, *op. cit.*, p.106

această adeverință. Mi s-a tăiat respirația! O purta cu ea, chiar într-o călătorie atât de scurtă. Am înțeles atunci greutatea istoriei: această adeverință era dovada de netăgăduit a unei mari suferințe. Trebuia păstrată, măcar atât!

Dar înainte de a avea memorie, am trăit toate ororile, continuând să mă joc ca orice copil de cinci ani. Jocul era scutul meu, el mă apăra de spaimă, nu voiam ca ea să mă înghită cu totul. Refuzul spaimei, al unei spaime prea puternice pentru a putea fi îndurată, îl sublimam printr-o sete de putere supranaturală. Aşa îmi explic magia exercitată asupra mea, în vara acelui an 1941, de istoria lui Pinocchio.

În timp ce tata era deportat, în timp ce un ofițer SS locuia la noi, în timp ce disperarea o pironea pe mama în pat zile în şir, în afara acestei lumi prea îngrozitoare pentru a o accepta, mă identificam cu zâna Azurie care, prin bagheta ei magică, putea da viață tuturor lucrurilor pe care le atingea. Îmi petreceam zile la rând visând să dobândesc o asemenea baghetă, nu ştiam ce să mai inventez ca să mi-o procur; pentru a-mi uşura măcar parțial fantasma şi, în ciuda depresiei profunde, mama îmi confecționă o rochie lungă de zână şi-mi făcu o baghetă; pentru ca puterea mea să fie şi mai mare, o deghiză pe sora mea în înger: ea devenea astfel aghiotantul meu. Am păstrat o fotografie din acea epocă; două mici apariții de vis într-o lume de coşmar...

Din această perioadă datează şi primele amintiri ale sărbătorilor religioase. Părinții mei aveau obiceiul să celebreze mai mult sau mai puțin în paralel, şi în moduri

diferite, sărbătorile evreieşti şi sărbătorile creştine. Fireşte, locul cel mai important era acordat tradiţiei evreieşti, serilor de Paşte şi mai ales celor de sfârşit de an – Ziua Anului şi Ziua Iertării. Părinţii mei erau foarte implicaţi în aceste sărbători care marcau solemn etapele vieţii lor. Postul negru pentru Yom Kippur era întotdeauna riguros respectat şi niciodată nu ne-a lipsit azima în săptămâna Paştelor.

Aspectul colorat şi agreabil al sărbătorilor ortodoxe, cadourile de Crăciun, uneori chiar de Moş Nicolae, pe 6 decembrie, ouăle pictate de Paşte, cu nelipsita pască, rupeau monotonia traiului nostru cotidian; părinţii mei respectau aceste obiceiuri ca nişte „amatori". Eu şi sora mea navigam cu plăcere între cele două tradiţii fără să ne punem problema alegerii sau a credinţei. Le consideram pe toate poveşti frumoase, dar ele erau mai ales evenimente plăcute pentru că primeam întotdeauna o mulţime de daruri.

Când avea să vină timpul ieşirii din starea de vrajă, când aveam să mă întorc spre alte ceremonii, tranziţia s-a făcut uşor, fără obstacole sau rupturi. Aveam să descopăr o altă formă de religie, cu un cortegiu de rituri şi poveşti noi, şi aveam să părăsesc încet, dar ireversibil masa când tata, în serile de Paşte, zăbovea în rugăciunile lui. Până la urmă, m-am plictisit, magia primilor ani exercitată de aceste ceremonii se risipise. Imperturbabil, tata îşi respecta ceremonialul, în timp ce eu mă îndepărtam. Aspectul folcloric al sărbătorilor religioase mă mai distra, dar atenţia mea se întorcea spre alte practici. Mă întreb dacă reacţia mea pătimaşă şi exclusivistă faţă de universul care mi s-a deschis după război nu venea din dorinţa de a uita trecutul – în bloc – acel trecut în care moartea mă pândea la tot pasul. Dar acest refuz al trecutului era încă şi mai profund, semnificând refuzul spaimei.

Sosirea copiilor din Transnistria la Iaşi, în anul 1943[37], va fi un eveniment important al acestei perioade care va tulbura micul meu univers cotidian. Rătăciţi, în majoritate orfani, sosiseră, erau acolo, aşteptând mila noastră, căutând un cămin, o familie. Prea mică pentru a le înţelege tragedia, i-am iubit pur şi simplu pentru că ei erau fraţii sau verii mei potenţiali, dar mai ales noii tovarăşi cu care puteam împărţi singurătatea.

Tata, cu generozitatea care l-a caracterizat toată viaţa, intenţiona să adopte doi copii. Aşteptam cu nerăbdare pe aceşti fraţi şi surori. Dar ce decepţie: rabinul – prieten şi consilier al tatei – îl sfătui să nu o facă. După părerea lui, nu trebuie să adopţi copii când îi ai pe ai tăi. Se pot ivi inegalităţi, poate chiar nedreptăţi. Tata se supuse. Era vocea raţiunii. Dar dacă n-am mai avut noi fraţi şi surori, mi-am dobândit în schimb noi verişori. Emoţionat de soarta tragică a acestor copii, tata finanţă adopţiunea a doi dintre ei. Sora mamei adoptă o fetiţă, Dora, iar fratele tatei un băiat, Gary. Alţi membrii ai familiei făcură la fel. M-am împrietenit mai ales cu o fetiţă de vârsta mea, Erica: ea va deveni tovarăşa mea de joacă favorită. Uneori amintiri teribile din viaţa de lagăr o invadau: îmi povestea despre moartea mamei ei, despre dispariţia tatălui. Părea mai ales marcată de promiscuitatea vieţii în universul concentraţionar. De cât de mult suferise, mi se părea maturizată înainte de vârstă.

37. În anul 1943, I. Straier, membru important al organizaţiei Apărarea Patriotică l-a contactat pa Iuliu Maniu pentru ca acesta să intervină pe lângă Ion şi Mihai Antonescu, în scopul obţinerii permisiunii de intrare în România a copiilor evrei orfani care se aflau în lagărele din Transnistria. Ca urmare a acestei intervenţii, au fost salvaţi şi repatriaţi 2 000 de copii orfani. Cf. Aurel Karetki, Maria Covaci, *op. cit.*, pp. 116-117.

Cum nu puteam merge la şcoală – părinţii refuzaseră să mă dea la precara şcoală evreiască – iar sora mea era prea mică pentru a-mi fi parteneră de jocuri, eram mereu în căutarea unor tovarăşi cu care să-mi umplu timpul. Copiii din Transnistria erau astfel o sursă bogată de noi prieteni. Eram atât de grăbită să mă întâlnesc cu ei, că nu ţineam nici măcar să ştiu de unde veneau şi ce ţară era Transnistria asta care-i făcea pe copii orfani, lăsându-i la mila asistenţei publice şi în sarcina comunităţii evreieşti.

Transnistria era un ţinut situat între Nistru şi Bug, teritoriul recuperat de români o dată cu înaintarea trupelor româneşti şi germane pe frontul de răsărit. Acest ţinut avea să devină o vastă zonă de deportare. Intrarea în război a României împotriva Sovietelor a fost dictată de dorinţa de a redobândi pământurile Basarabiei şi Bucovinei, anexate de ruşi în 1940.

Redobândirea ţinuturilor româneşti ale Transilvaniei, Basarabiei şi Bucovinei constituie unul din filoanele cele mai importante ale istoriei României. Internaţionalistă prin natură şi formaţie, nu m-am interesat să aflu cui aparţineau de drept aceste ţinuturi. Dar dacă astăzi îmi pun întrebări, o fac pentru că, în căutarea rădăcinilor mele, doresc să descopăr, între istorii şi mituri, adevăratul contur al ţării mele de origine.

După o lungă perioadă de invazii barbare care aveau să tulbure pământurile Daciei romane, românii s-au trezit împărţiţi în trei mari provincii independente: Ţara Românească, de la sud de Carpaţi până la Dunăre, Moldova, la est de Carpaţi până la Nistru, Transilvania în nordul şi

vestul Carpaților. În afară de încercarea de unificare a lui Mihai Viteazul (1599-1600), aceste trei regiuni au trăit istorii paralele, până la trezirea națională din Balcani care a dus la făurirea statului național român, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În timp ce Transilvania, încorporată regatului Ungariei în secolele XI-XIII, va rămâne sub influența austro-ungară, principatele române vor fi supuse suzeranității Imperiului Otoman rămânând guvernate de principi indigeni până în epoca fanariotă; la începutul secolului al XVIII-lea, începe domnia principilor greci din Fanar (un cartier din Istanbul), numiți de Înalta Poartă; domnia lor va dura până în anul 1821. Aceasta este epoca în care începe declinul puterii otomane. Ea mai încearcă să combată influența altor puteri asupra principatelor: influența imperiului țarist și a imperiului austro-ungar. Neavând încredere, dată fiind această luptă de influențe, în principii indigeni, Poarta și-a trimis aici fanarioții. În timpul domniei lor, Moldova pierde Bucovina și Basarabia, teritorii care i-au aparținut dintotdeauna.[38] Teritoriile sunt cedate de turci pe seama Moldovei și apoi a României care va suporta consecințele. În 1774, austriecii răpesc Bucovina, iar în 1812, Rusia ocupa Basarabia.[39] Începând din secolul al XIX-lea, sub influența marilor revoluții franceze din 1789 și 1848, românii încep lupta pentru independență și unificare.

38. Basarabia, provincie situată între Prut și Nistru și care se întinde până la Marea Neagră și Dunăre, mărginită de unul din brațele Deltei, brațul Chilia, a aparținut inițial Țării Românești, fiind proprietatea prinților din familia Basarabilor. În anul 1550, ea a căzut în mâinile turcilor. Începând cu această dată, ea va reprezenta sud-estul Moldovei. Cf. Chantal Beaucourt, *L'Union Sovietique et la Roumanie*, pp. 293-294, în Jean-Baptiste Duroselle, *Les frontiéres européennes de l'URSS*, 1917-1941, Paris, A. Colin, 1957, 355 p.

39. Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine a partir de l'annexion autrichienne, 1775-1914*, București, 1931.

Marii patrioți români își văd visul realizat în 1859; unificarea de fapt a fost obținută prin alegerea prințului Alexandru Ioan Cuza ca şef al celor două principate. În 1862, această unificare primeşte un nume, România, recunoscută de puterile semnatare ale Tratatului de la Paris. Printr-o serie de reforme, prințul Cuza încerca să transforme structurile țării, încă feudale, dotând-o cu instituțiile necesare unui stat modern. Aceste reforme, mai ales cea agrară, nemulțumesc clasele bogate care îl obligă pe prinț să abdice în 1866, oferind coroana unui prinț străin, Carol de Hohenzollern Siegmaringen.[40] Acesta este începutul monarhiei care va dura până în 1947.

Chiar unificată în 1859, România nu-şi va recupera teritoriile ei româneşti. În anul 1856, după Congresul de la Paris, Rusia restituie Moldovei sudul Basarabiei, anexat în 1812. Dar după războiul ruso-turc, Rusia răpeşte din nou aceste teritorii. Congresul de la Berlin – în cadrul căruia va fi recunoscută independența României de către marile puteri[41] – ratifică această anexare[42]. Începând cu această dată, România, în plin proces de desăvârşire națională, va avea de luptat pentru integritatea sa teritorială. Pământurile disputate ale Transilvaniei, Basarabiei şi Bucovinei vor fi realele mize ale crizelor şi războiului. Ele vor determina participarea României la cele două conflicte mondiale care vor zgudui prima jumătate a secolului al XX-lea: „România

40. Această dinastie era descendentă din ramura principală catolică a familiei Hohenzollern din Germania de Sud. Dar tânărul Carol avea şi sânge francez; bunica lui dinspre tată era nepoata lui Joachim Murat, iar bunica dinspre mamă, Stephanie de Baden, era născută Beauharnais şi fusese fiica adoptivă a lui Napoleon I. Cf. Robert William Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'epoque romaine a l'achievement de l'unité,* Paris, Presses Universitaries, 1937, p. 352.
41. Puterile semnatare ale Congresului de la Berlin sunt: Germania, Austro-Ungaria, Anglia, Franța, Italia, Rusia şi Turcia.
42. Robert William Seton-Watson, *op. cit.*, pag. 385.

va intra în război pentru eliberarea Transilvaniei şi a celorlalte teritorii locuite în majoritate absolută de români. La fel ca războiul de Independenţă din 1877-1878[43], războiul din 1916 împotriva Imperiului Austro-Ungar a fost primit de populaţia Transilvaniei cu entuziasm." În aceşti termeni, comenta istoricul român Andrei Oţetea intrarea în război a României în primul război mondial[44]. „Celelalte teritorii locuite în majoritate absolută de români" nu sunt numite; dar sunt oricum evocate. În 1918, România îşi va dobândi unitatea perfectă, integrând totalitatea teritorilor revendicate dintotdeauna. **Declaraţia** adoptată la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918, cheamă la unitatea tuturor românilor într-o singură ţară. În afară de Transilvania, România recuperează Banatul, Crişana, Maramureşul. Dislocarea Imperiului Austro-Ungar readuce Bucovina în sânul patriei, după un secol şi jumătate de dominaţie habsburgică.

Iar dislocarea imperiului ţarist readuce României Basarabia. În noiembrie 1917, decretul semnat de Lenin şi Stalin privind Dreptul popoarelor la autodeterminare concretizează renunţarea tinerei puteri sovietice la cuceririle imperiului ţarist. Populaţia românească din Basarabia profită de aceste deschideri şi proclamă revenirea la patria mamă în 1918. Puterile occidentale recunosc această unificare în 1920, dar o vor ratifica mai târziu: Anglia şi Franţa în 1924, Italia în 1927.[45] Guvernul sovietic n-a mai recunoscut însă ceea ce el numea o anexare, Basarabia nefiind, după părerea lor, asimilată anexiunilor imperiului rus. Dar venirea lui Hitler la putere, reprezentând un pericol iminent

43. Este vorba de războiul ruso-turc în cadrul căruia România a luptat alături de ruşi pentru a-şi dobândi independenţa faţă de Turcia.

44. Andrei Oţetea, *Istoria poporului român*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, p. 467 (Biblioteca de istorie).45. Robert Lee Wolff, *op. cit.*, pp. 99-100.

45. Robert Lee Wolff, *op. cit.*, pp. 99-100.

pentru ruşi, incită diplomația sovietică să încheie pacte de neagresiune cu țările occidentale şi chiar cu țările frontaliere. Ea va încerca să-şi facă o aliată din România care intra în sistemul de apărare sovietică. Pactul de asistență mutuală parafat de Litvinov şi Titulescu pe 21 iunie 1936 schițează o încercare de recunoaştere a Nistrului ca frontieră sovieto-română[46]. Dar această recunoaştere nu înseamnă că problema Basarabiei a fost definitiv reglată şi că URSS va recunoaşte apartenența ei la România. Demiterea lui Titulescu de la Afacerile Externe, în august 1936, şi, în consecință, schimbarea orientării diplomatice româneşti, neliniştesc Sovietele. După München, URSS se simte şi mai amenințată. Ea se teme mai ales de influența şi de dominația Germaniei asupra micilor state din Europa Centrală, apropiate de frontierele sale. România intră în această categorie, cu atât mai mult cu cât, în jocul marilor puteri care o vor aliată, ea a preferat „garanția germană garanției ruseşti"[47].

Aceasta este epoca Marii Românii – România Mare[48] – recunoscută şi ratificată de tratatul de la Saint-Germain-en-Lay, în decembrie 1919[49].

Teritoriul României Mari este de două ori mai mare decât cel al vechiului Regat. În consecință țara îşi dublează populația şi capacitatea economică. Dintr-o populație de 7 300 000 de locuitori ea va trece în 1919 la 16 200 000 de

46. Chantal Beaucourt, *op. cit.*, p. 305, şi G. Cioranescu et al., *Aspects des relations soviéto-roumaines, 1967-1971*, Paris, Minard, 1971, p. 159.
47. Documents on German Foreign Policy, t.v., p. 307.
48. România Mare, constituită după primul război mondial, a fost susținută de aliați în scopul stabilirii unui echilibru în estul Europei, între Germania şi URSS. Cf. Chantal Beaucourt, *op. cit.*, p. 284.
49. Semnarea Tratatului de Pace de la Versailles (28 iunie 1919), de la Saint-Germain-en-Lay (9 decembrie 1919), de la Neuilly (27 noiembrie 1919), de la Trianon (4 iunie 1920) şi de la Sévres (10 august 1920) au constituit fundamentul consolidării României Mari ca stat național independent.

locuitori[50]. Un sfert din ei erau alogeni. Pentru a contracara ceea ce era perceput din capul locului ca o problemă a naționalităților, într-o țară care nu avea în urma ei o tradiție democratică, marile puteri impun României o Convenție – pe care ea o semnează pe 9 decembrie 1919 – și care constituia un adevărat statut al alogenilor. România se angajează să acorde tuturor minorităților naționale toate drepturile civile și politice de care se bucurau și cetățenii români. Aceste garanții îi privesc mai ales pe evrei, considerați până atunci străini.

România Mare va dura din 1918 până în 1940. Apropierea războiului va încurca din nou jocurile; revendicările teritoriale ale unora și ale altora sunt exprimate deschis. Revanșa rusească, maghiară și bulgară nu întârzie să se concretizeze. În iunie 1940, URSS invadează Basarabia și Bucovina[51]; prin Dictatul de la Viena, din august 1940[52], România pierde Transilvania de Nord, dăruită de Hitler Ungariei lui Horty. În septembrie 1940, bulgarii intră în Cadrilater, ținut pe care Bulgaria îl cedase României după războiul din 1913.

În urma pactului germano-sovietic, revizuirile de frontiere se înscriu în același obiectiv care a dus la semnarea sa: consolidarea frontierelor URSS sub imperiul amenințărilor

50. Eugen Weber, *România*, p. 512, în *op. cit.*

51. Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 582. Istoriografia comunistă din timpul lui Ceaușescu, menționează evenimentul fără nici un comentariu. Istoriografia românească a anilor '50, se va alinia punctului de vedere sovietic: „Pe 27 iunie 1940, în urma înțelegerii între guvernul Uniunii Sovietice și guvernul român, Basarabia și nordul Bucovinei sunt eliberate; astfel conflictul teritorial care exista între cele două guverne este reglat, conflict care apăruse în urma intervenției contrarevoluționare a armatelor române împotriva Sovietelor în 1918. Cf. Mihai Roller, *Istoria RPR*, manual pentru învățământul mediu, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952, p. 632.

52. Pe 30 august 1940, la Viena, Ribbentrop și Ciano tranșează diferendul româno-maghiar, atribuind Ungariei Transilvania septentrională.

războiului. Semnând pactul cu Stalin, Hitler i-a garantat, în afara neutralității, liberul acces la ținuturile pe care URSS a fost obigată să le înapoieze după Revoluția din Octombrie şi Pacea de la Brest-Litovsk. Basarabia făcea parte din aceste ținuturi. Se dă astfel cale liberă Uniunii Sovietice să-şi refacă frontierele imperiale, necesare în vederea războiului care se apropia. Ea anexează estul Poloniei, statele baltice, iar după încheierea războiului de iarnă cu Finlanda, îşi va reface în nord frontierele din vremea lui Petru cel Mare. Un singur lucru mai vrea: să stabilească frontiera cu România pe Prut; are deci nevoie de Basarabia. Pe 26 iunie, guvernul sovietic cere autorităților române să-i cedeze Basarabia şi Bucovina de Nord a „cărei populație, declara el, este legată în marea ei majoritate de Ucraina sovietică prin destinul istoric comun" şi a cărei anexare „ar compesa într-o slabă măsură nedreptățile făcute Uniunii Sovietice şi populației din Basarabia prin douăzeci şi doi de ani de guvernare românească în Basarabia"[53]. Astfel, Bucovina care n-a fost niciodată stăpânită de ruşi este de data aceasta revendicată. Izolat în acest moment pe plan diplomatic, guvernul român încearcă să temporizeze şi să negocieze. Timp pierdut, pe 28 iunie, trupele sovietice invadează aceste provincii. Aici vor edifica ei puternica barieră împotriva invaziei URSS-ului. Iluzie zadarnică! Un an mai târziu, în iunie 1941, armatele române vor reintra în posesia teritoriilor româneşti. Acesta era obiectivul principal pentru care România intrase în război alături de Germania împotriva URSS-ului.

Chiar partidele istorice din opoziție au susținut, din aceleaşi motive, efortul de război. Mihalache – unul dintre liderii Partidului Țărănesc – şi Gheorghe Brătianu –

53. Mirovoe Hoziaistvo, 1940, citat de Chantal Beaucourt, *op. cit.*, p. 326.

conducătorul Partidului Liberal – vor pleca pe front ca voluntari.[54] Când armata română ajunge pe malurile Nistrului care marca frontiera reală româno-rusă, Maniu, şeful suprem al Partidului Ţărănesc, a vrut să oprească războiul împotriva ruşilor, dar angajamentul lui Antonescu faţă de germani era mai puternic. Din acest moment armata română va înainta spre inima Rusiei, în timp ce Partidul Ţărănesc se va opune războiului. Războiul a fost în întregime suportat de poporul român. „România merge fără ezitare alături de Axă, de marele Führer şi de domnul Mussolini. Fidelitatea angajamentelor sale nu este o atitudine politică ci o stare de conştiinţă de care nu ne vom lepăda niciodată"[55], declara Antonescu în ianuarie 1941, adică în clipa în care devine stăpânul necontestat al ţării. În ciuda unei diplomaţii mai mult ambigui – cum vom vedea mai departe – angajamentul va fi ţinut, iar Antonescu va plăti cu viaţa faptul că şi-a respectat angajamentul.

Efortul de război al României este imens. Începând cu anul 1941, 30 de divizii se află pe front. Pentru participarea la asediul Odesei, germanii oferă drept trofeu de război, în afara Basarabiei şi a Bucovinei de Nord, care i se cuveneau de drept, regiunea cuprinsă între Nistru şi Bug, ţinut numit Transnistria.

Propaganda fascistă se străduieşte să dovedească originea românească a populaţiei de dincolo de Nistru. Cercetările istorice în serviciul noii puteri descoperă că pământurile dintre Nistru şi Bug au aparţinut odinioară principilor moldoveni. Se ajunge până la revendicarea Odesei. Dar Transnistria, în acel moment, nu este decât un pământ anexat, un pământ devastat de moarte şi pradă de război jefuită

54. Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution*, New York, Frederick A. Praeger, 1956, p. 85 şi Henry Prost, *op. cit.*, p. 187.
55. Mareşalul Ion Antonescu, Către români, chemări, cuvântări, documente, p. 112, citat de A. Simion, *op. cit.*, p.136.

sistematic; i se ia totul: cerealele, animalele, materialele agricole, mijloacele de transport. „Troleibuzele din Odesa circulau la Craiova; sunt furate dalele din cimitirele evreieşti. Situaţia este deosebit de rodnică pentru Comitetul de Patronare a Operelor de Binefacere prezidat de doamna mareşal Antonescu şi animat de văduva poetului Octavian Goga: reunind în mâinile lor toate societăţile de binefacere, aceste doamne, finanţând opere de binefacere şi aprovizionare, au avut libertatea de a folosi ţinutul ca sursă de venituri pentru aceste acţiuni.[56]

Era preţul plătit de Hitler românilor pentru continuarea războiului alături de Germania. Asediul Sevastopolului şi cucerirea Crimeii vor fi mai ales opera românilor[57]. 15 divizii româneşti participă la ofensiva de la Stalingrad[58]. Surse istorice româneşti subliniază amploarea acestui angajament. Trecerea Nistrului, luptele de la Odesa şi luptele purtate la sute de kilometri de teritoriul României agravează nemulţumirea unor pături din ce în ce mai largi de populaţie.[59] Armata română va suferi pierderi uriaşe, toate diviziile angajate de ea în bătălia de la Stalingrad vor fi spulberate. Avem astfel măsura stării de spirit care însufleţea pe conducătorii români în acest război şi gradul lor de angajare. Dar după caracteristica ocupaţiei româneşti în URSS, putem sesiza esenţa puterii antonesciene. Transnistria, pământ anexat, este transformată într-o vastă regiune a morţii şi suferinţei. Acolo sunt deportaţi toţi evreii din Basarabia şi Bucovina, din Odesa şi regiunile ocupate de

56. Henry Prost, *op. cit.*, p. 163 şi Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 235. Wolff mărturiseşte că a văzut în 1944 troleibuzele de la Odesa, cu inscripţii în limba rusă circulând la Timişoara (în Banat).
57. Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 86.
58. „Ibid.", şi Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 236. După Valter Roman, 18 divizii româneşti au participat la bătălia de la Stalingrad. Cf. Valter Roman, *File din trecut*, Bucureşti, Editura Militară, 1971, p. 262.
59. Valter Roman, *op. cit.*

armatele române, prizonierii antifascişti în frunte cu comuniştii. Declanşarea unui naţionalism înverşunat provoacă persecuţii sângeroase împotriva tuturor celor bănuiţi de a fi pactizat cu „ocupantul rus". Soldaţii români se dedau la pogromuri şi deportează două sute de mii de evrei în Transnistria, indică Robert Lee Wolff[60]. Ţinuturi cu o densă populaţie evreiască, ele îndură atrocităţile ocupaţiei româneşti care în acest punct nu se deosebeşte deloc de ocupaţia germană. Naţionalismul antonescian cruţa viaţa evreilor din Ţara Românească, dar deportează evreii din Rusia şi Basarabia. Lagărele de la Moghilev, Abudovca, Vapniarka, Grosulovo şi atâtea altele sunt mărturii aspre despre ceea ce a fost fascismul românesc în afara frontierelor ţării[61].

Pericolul ca şi noi, evreii din Regat, să fim într-o zi trimişi în Transnistria a apăsat asupra noastră până în 1944. De câte ori nu mi-am surprins părinţii evocând cu nelinişte această eventualitate, pe ascuns, de teama de a nu fi auziţi. Cu siguranţă că s-ar fi întâmplat dacă... Hitler ar fi câştigat războiul. Se uită, vai, prea adesea, ipoteza aceasta când se face comparaţia fascismului cu stalinismul. Ar fi trebuit să le trăieşti pe amândouă pentru a vedea diferenţa. Sau poate ar fi trebuit să fii evreu...

60. Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 235.

61. Istoriografia românească din epoca lui Ceauşescu încearcă să deplaseze accentul pe responsabilitatea germanilor în toate atrocităţile comise în România şi URSS, subliniind actele de curaj ale anumitor români cu poziţii importante în armată sau poliţia din acea vreme. Dacă personalităţi, cu titlu individual, au avut poziţii umanitare, nu trebuie numai pentru atât să ascundem adevărata natură a regimului antonescian care, în anumite puncte, mai ales privind participarea la războiul împotriva URSS, are aceleaşi responsabilităţi în faţa istoriei ca şi cel de al III-lea Reich.

II
Fetița și Armata Roșie

Destinul sau întâmplarea, poate amândouă la un loc, au făcut ca eu să rămân în orașul meu natal pe toată durata războiului. Or acest oraș trebuia să joace un rol important în noua ofensivă sovietică din primăvara anului 1944. Pe eșichierul aripii de sud a frontului sovieto-german, operația Iași-Chișinău jucă un rol preponderent pentru istoria României. Ea a precipitat cursul politic intern al țării, marcând începutul dezagregării regimului Antonescu, printr-o dinamică de uniune națională, comportând o largă alianță. Regiunea (aveam eu oare vreo bănuială în acea epocă?) era de o mare importanță strategică pentru frontul sovieto-german: ea deschidea calea Balcanilor și, de-a lungul Dunării, drumul spre Budapesta și Viena.

Frontul acesta, instalat la porțile orașului, pe care eu îl

vedeam dacă mă urcam în picioare pe masa de pe terasă, era capital pentru ultima fază a războiului, în clipa în care Armata Roşie îşi elibera propriul teritoriu, alungând bestia fascistă până-n cuibul ei de la Berlin. Trupele româneşti erau şi ele tot acolo, alături de germani, în ciuda tratativelor diplomatice iniţiate de Antonescu pentru a scoate ţara din Axă.

Frontul ucrainean 2 şi 3 se întâlneau în oraşul meu, pentru a se despărţi apoi în două direcţii diferite. Cele două fronturi totalizau 90 de divizii; alături de ele se aflau diviziile de voluntari „Tudor Vladimirescu", formate din foştii prizonieri români şi o brigadă de iugoslavi.[1] Ofensiva, începută în zorii zilei de 20 august 1944, străpunse apărarea româno-germană în mai multe puncte, deschizând calea Armatei Roşii spre inima României şi dincolo de ea.

Nu ştiam nimic din toate aceste lucruri. Nu ştiam mai ales că la nivelul meu eram pe cale să mă întâlnesc cu istoria care va deveni apoi istorii, istorii care vor naşte mituri pentru a-mi hrăni copilăria şi a-mi marca formaţia. Acele istorii, dincolo de mine, de noi – subiecte mai mult sau mai puţin pasive ale istoriei – vor juca un rol important în Istoria Europei de după război; şi totul va continua... până-n zilele noastre... şi poate mult timp după noi...

Dar în ziua aceea, mi-aduc aminte că era duminică, nu ştiam nimic din toate acestea. De unde aveam să ştiu că în această dimineaţă însorită de august, istoria îmi va ieşi în întâmpinare? Totuşi, auzeam de mult timp vorbindu-se de această ofensivă; despre care se spunea că este iminentă şi că, o dată cu sosirea Armatei Roşii, aveam să fim salvaţi. Cred că din iarna 1942-1943, trăiam aşteptând Armata Roşie. Îi urmăream victoriile, îi deplângeam înfrângerile.

1. Operaţia Iaşi-Chişinău, p. 385, în marea conflagraţie a secolului XX, al Doilea Război Mondial, Bucureşti, Editura Politică, 1971, 736 p.

Totul depindea de ea. Mulţi ani mai târziu, voi înţelege că bătălia de la Stalingrad întorsese ochii oamenilor spre ea, spre o armată care uimea lumea prin eroismul şi victoriile sale.

Tata, care avea inima în stânga – stânga socializantă şi umanitară, colorată de filantropia burgheză – credea cu naivitate că, în mersul ei victorios spre centrul Europei, Armata Roşie avea să aducă instaurarea unei societăţi mai drepte.

Părăsindu-mi jocurile, ascultam, nu fără o anumită emoţie, discuţiile părinţilor cu membrii familiei despre sosirea Armatei Roşii şi de repercusiunile ei asupra vieţii noastre. Aceste prime discuţii sau mai degrabă această vorbărie politică mi-au fixat atenţia într-atât încât îmi aduc aminte şi acum de ele. Fireşte, universul de război, soldaţii, luptele, bombardamentele constituiau prezentul meu. Pe această pânză de fundal cotidian îmi brodam jocurile de copil, improvizându-mi cu jucării întâmplătoare distracţiile, dar nu dădeam atenţie cu adevărat la ceea ce se întâmpla în jurul meu. Frica, paralizându-mi părinţii, mă atingea şi pe mine, dar pentru a supravieţui, pentru a scăpa de acest univers al morţii, o sublimam în jocurile mele. Nu-mi amintesc să mă fi jucat vreodată mai mult decât în vara aceea a anului 1944, când am văzut succedându-se prin grădina mea, la scurte intervale, două armate care se ucideau între ele, mi se părea mie, dintotdeauna.

„Imediat ce va veni Armata Roşie, nu veţi mai avea nevoie de mine", spunea tata unei familii sărace pe care o ajutase în timpul războiului. „Când ruşii vor sosi, săracii vor avea ce mânca". Cum să interpretez astăzi aceste cuvinte ale tatei rostite în acea faimoasă vară a anului 1944? Proveneau ele din socialismul lui utopic şi sumar sau din fantasmul unui om care, cunoscând ororile nazismului, se agăţa de imaginea eliberatoare a Armatei Roşii?

De fapt, mistica Armatei Roşii a jucat asupra psihologiei evreilor din Europa Centrală un rol important.

„În anul 1920, într-o extremă confuzie, scrie Régine Robin, evocând o istorie pe care o auzise de o sută de ori, în familia ei, populaţia evreiască din Kaluszyn (târguşor polonez în care trăia tatăl ei) simpatiza cu soldaţii roşii. Îi vom alunga pe cei albi, pe cei provocatori de pogromuri. Toţi spre Varşovia! Apoi refluxul, după înfrângerea de sub zidurile Varşoviei. O parte din populaţie, temându-se de represaliile armatei albe, se amestecară în rândurile Armatei Roşii, încorporându-se sau mergând în urma ei. Convoaie de fugari sperând să ajungă pe pământul făgăduinţei".[2]

În anul 1942, fenomenul, chiar dacă nu identic, se repetă. „Oricare ar fi fost crimele lui Stalin, nu trebuie să uităm că, dacă două milioane şi jumătate de evrei au avut posibilitatea să părăsească teritoriile ruseşti invadate şi să se refugieze în interiorul ţării, scăpând astfel de lagărele de concentrare naziste şi de camerele de gazare, aceasta s-a făcut la ordinul său"[3], reaminteşte Isaac Deutscher. Sub protecţia Armatei Roşii s-a făcut evacuarea în grabă, spre Kazahstan, Uzbekistan şi în alte republici ale Asiei Centrale.

În anul 1944, Armata Roşie, mândră de sacrificiile sale, a constituit una din valorile sigure care au influenţat inconştient viitorul meu politic.

1920, 1942, 1944, date în care, în momentele cheie ale istoriei, evreii se întâlneau cu Armata Roşie. Aceasta a fost pentru ei, în acele clipe o forţă de eliberare.

Firește, orice armată este şi o forţă de ocupaţie, orice armată poartă cu ea violenţa şi moartea, dar în august

2. Régine Robin, *op. cit.*, p. 12.
3. Isaac Deutscher, *Essais sur le problème juif*, Paris, Payot, 1969, pp. 98-99.

1944, ea a fost pentru mine, şi va rămâne, o forţă a vieţii. Şi, în ciuda a tot ceea ce am putut să aflu de atunci, în ciuda a tot ceea ce s-a petrecut ulterior: Berlin 1953, Budapesta 1956, Praga 1968, Kabul 1979, n-am putut şterge sentimentul pe care fetiţa de opt ani l-a simţit când, în sfârşit, această armată a sosit la porţile oraşului, în grădina ei. Revine istoricului sarcina de a face dreptate, fără să uite însă în analizele sale forţa şocului psihologic care, el însuşi, replasat în contextul istoric, face parte din istorie. Trebuie să-l recitim pe Goethe pentru a ne aduce aminte ce a simţit el la intrarea trupelor napoleoniene în Weimar. Şi acest sentiment de a fi întâlnit istoria trebuie să fi fost şi al germanilor din acea epocă. Acest sentiment a fost atât de puternic că el nu s-a stins nici astăzi în Europa centrală şi orientală.

Întâlnirea mea cu Armata Roşie face parte din aceste câteve momente rare care marchează pentru totdeauna o existenţă. După atâta aşteptare şi frică (eram încercuiţi de o armată a Wehrmachtului şi ştiam foarte bine că nemţii ucid în retragere), m-am trezit emoţionată. Tata cobora, plângând şi poticnindu-se, treptele pivniţei în care luni de zile ne făcuserăm adăpost; el ne anunţă marea veste: „Putem ieşi: au venit ruşii!" Cum să uiţi această frază? Cum aş putea uita bucuria acestei dimineţi când, urcând pe scara pivniţei, m-am trezit în faţa Armatei Roşii? Ea avea faţa radioasă şi plină de bunătate a unui căpitan uriaş care mă luă în braţe cu căldură; ce stare de siguranţă! Pentru a mă îmblânzi – mai era nevoie? – îmi arătă două fotografii pe care le purta în buzunarul de la piept: prima era a fiicei lui, Nataşa; ea era de vârsta mea; a doua era fotografia lui Stalin. În braţele pline de căldură ale unui căpitan rus a avut loc prima mea întâlnire cu Armata

Roşie, cu Stalin şi comunismul. Realitate şi mit, trăite în acelaşi timp; nu le mai putem distinge, nici despărți.

Începând din ziua aceea şi multe luni la rând, am trăit adorând Armata Roşie. Fascinată de ofițerii, de soldații sovietici, îi cercetam fermecată: sfârşisem prin a învăța câteva cuvinte ruseşti. Nimic nu mă mai putea despărți de ei. Erau acolo, plini de căldură, veseli, generoşi. O sărbătoare permanentă.

E adevărat, circulau zvonuri despre ei, despre furturi de ceasuri şi violuri. Ei şi? Nu era de ajuns pentru a-mi tempera entuziasmul. Câştigaseră războiul, îi alungaseră pe nemți, aceste păsări negre care bântuiau în jurul meu de atâta vreme. Îmi era de ajuns. Eram hotărâtă să tolerez totul, să accept totul de la ei. Vraja era atât de profundă că am început să-i urăsc pe toți cei care colportau istorii oribile la adresa lor. Dimpotrivă, problema era că, fiind prea mică în acea vreme, persoana mea nu-i interesa. Fetiță de opt ani, nu aveam cum să trăiesc o poveste de iubire cu unul din acei frumoşi ofițeri care-mi salvaseră viața. În adâncurile mele, îmi doream foarte tare o asemenea poveste. Primele mele fantasme erotice s-au constituit în jurul lor, al acestor ruşi, pe care în entuziasmul meu, îi vedeam pe toți frumoşi. Dar nu era nici o speranță, ei nu mă băgau în seamă. Fireşte, paterni, foarte plini de căldură, mă luau în brațe, mă aşezau pe genunchi; erau şi ei probabil emoționați de fetița din brațele lor care-i privea extaziată. Dar nimic mai mult. Sufeream din pricina condiției mele de fetiță şi le invidiam în secret pe verişoarele mele, mai mari cu şapte, opt ani, care flirtau cu aceşti cavaleri veniți de departe.

Mult mai târziu, am citit *Conversațiile cu Stalin*, în care Djilas menționează criticile formulate la adresa comportamentului Armatei Roşii în Iugoslavia, critici care declanşează primele certuri cu ruşii, şi mi-am amintit de relatările auzite

în familia mea şi de la prieteni în anul 1944 despre purtarea soldaţilor ruşi. M-am întrebat o clipă dacă ar trebui să-mi revizuiesc sentimentele atunci? Cuvintele lui Djilas în această privinţă m-au tulburat mai mult decât altele: „După intrarea Armatei Roşii în Iugoslavia şi eliberarea Belgradului, la sfârşitul anului 1944, soldaţii sovietici, individual sau în grup, s-au făcut atât de mult vinovaţi de agresiuni împotriva cetăţenilor civili şi ai membrilor armatei iugoslave că pentru noul regim şi pentru Partidul Comunist s-a pus o problemă de ordin politic. Comuniştii iugoslavi idealizau şi ei Armata Roşie. Pe de altă parte, ei tratau fără nici o milă pe aceia dintre ei care se făceau vinovaţi de delicte sau se dedau la jafuri cât de neînsemnate. Aşa că fură mai consternaţi de actele comise de soldaţii sovietici decât populaţia care, dintr-o experienţă ancestrală, se aştepta la ele, ştia că orice armată se deda la jafuri şi crime. Mai rău chiar, duşmanii comunismului exploatau faptele soldaţilor Armatei Roşii, în lupta lor împotriva unui regim încă nestabilizat şi împotriva comunismului în general. Ansamblul problemelor se dovedi încă şi mai complicat de faptul că şefii Armatei Roşii rămâneau surzi la plângerile noastre, lăsând astfel să se înţeleagă că ei scuzau agresiunile şi pe autorii lor“[4]. În privinţa bilanţului acestor fapte, el e mai mult decât dezastruos: „Mult mai târziu, autorităţile iugoslave stabiliră statistici despre acele ilegalităţi comise de soldaţii sovietici.“

Conform plângerilor depuse de iugoslavi, se produseseră o sută douăzeci de cazuri de violuri, din care o sută unsprezece se soldaseră cu moartea victimelor, o mie două sute de acte de jaf, însoţite de agresiune, cifre elocvente dacă ne gândim că Armata Roşie nu făcuse decât să traverseze

4. Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, Paris, Gallimard, 1962, pp. 123-124.

punctul de nord-est al Iugoslaviei. Asemenea cifre arată de ce conducătorii iugoslavi au considerat aceste crime ca o problemă politică dintre cele mai grave, dat fiind că ea devenise un element de luptă în mâna opoziției din interior. Pentru comuniști, se punea, de asemenea, o problemă de ordin moral: era Armata Roşie, acea armată ideală, atât de îndelung aşteptată?[5]

Stalin a încercat să avanseze câteva elemente explicative: „Fireşte, doar l-ați citit pe Dostoievski? Ştiți şi voi ce lucruri complicate sunt sufletul şi psihologia umană. Bine! Imaginați-vă un bărbat care a luptat de la Stalingrad până la Belgrad, pe mii de kilometri de pământuri devastate, în mijlocul cadavrelor celor mai apropiați prieteni ai lor! Cum ar putea un asemenea bărbat să aibă reacții normale? Şi ce e aşa de îngrozitor să te distrezi cu o femeie după asemenea orori? V-ați imaginat că Armata Roşie este o armată ideală? Dar ea nu este şi nu poate fi, chiar numai pentru faptul că în ea fusese integrat şi un procentaj de criminali – căci noi am deschis puşcăriile şi i-am încorporat pe toți cei care se aflau în ele (...). Soldatul trebuie înțeles. Armata Roşie nu este o armată ideală. Important este că ea luptă împotriva nemților şi luptă bine. Restul nu interesează!"[6].

Deci Stalin însuşi avea să mă învețe că Armata Roşie nu era o armată ideală. Dar ar fi trebuit numai pentru atât să-mi reneg entuziasmul meu de atunci? Mulți ani mai târziu, în anul 1975, când am fost pentru prima oară în URSS şi am întâlnit primul ofițer sovietic, o secundă, am simțit aceeaşi emoție venită de departe. Cunoaşterea şi demistificarea nu pot şterge niciodată impresiile trăite. Miturile copilăriei, chiar recunoscute ca atare, rămân adesea foate tenace.

5. *Ibid*, p.125.
6. *Ibid*, p.149.

Armata Roşie nu era decât avangarda unei lumi pe care o adoptasem, pe care o iubeam deja, lumea sovietică. Mă întreb şi acum asupra acestei evoluţii. Universul cultural al părinţilor mei era închis acestei realităţi. În august 1944, nu ştiam nimic despre URSS, despre Revoluţia din Octombrie, despre marxism, despre Stalin. Cred că a fost vorba din capul locului de un ataşament sentimental faţă de o lume care înlocuise o alta: în contrast cu lumea fascistă care-mi întunecase prima copilărie, am ales-o pe cea care o înlocuise şi o învinsese. Eram, de la început, deschisă şi receptivă faţă de această lume care se prezenta aurită de o legendă. Când ieşi dintr-o asemenea teribilă existenţă, e greu să ai nuanţe, mai ales când ai doar opt ani. Trebuia să-ţi alegi tabăra, într-un fel sau altul. Bipolaritatea lumii în care se va instaura războiul rece a fost de asemenea consecinţa psihologiei noastre traumatizate de războiul mondial. Teama pe care o târam după noi, va pune stăpânire din nou pe noi, manifestându-se prin comportamente rigide, prin luări de poziţie tranşante. Dar acestea sunt raţionamente *a posteriori*, de adult.

Voiam să rămân hotărâtă în clipa când apărură îndoielile. De fapt, Armata Roşie era chiar mai eterogenă decât ar fi putut să recunoască Stalin: unul din „eroii mei" începuse să se exprime într-un sens care normal ar fi trebuit să mă dezorienteze în acea epocă. Un ofiţer, de origine evreiască, îngrijit de un văr de al nostru medic, ne sfătui să plecăm. Cât mai repede şi cât mai departe! Să plecăm, din nou să plecăm! Pentru că în Rusia sovietică – după părerea lui – exista antisemitism.

Nu! Iarăşi istorii cu evrei persecutaţi! Pentru mine era prea mult. Am hotărât, pe loc, cu spontaneitatea şi forţa copilăriei să ignor tot ceea ce mă deranja. Acele întâmplări, cu siguranţă, nu mă priveau! Lăsam familiei mele spaima, teama, îndoiala. Eu, hotărât, îmi voi continua drumul

presărat cu idealuri şi un viitor radios. Nu aveam vârsta să caut un adevăr nesigur şi nuanţat. Trebuia cu orice preţ să ies din această lume, prada unor persecuţii ancestrale. Trebuia să înaintez spre noi orizonturi. Să le fie de bine celor care mai şovăiau pe drum. Este primul moment în care m-am distanţat de familia mea, chiar de părinţii mei.

În rostogolirea aceasta de evenimente contradictorii şi tulburătoare, am hotărât că nu-mi va fi niciodată frică. A trebuit să trăiesc această răsturnare fundamentală la vârsta copilăriei ca să reacţionez în acest fel, adică pentru a face acea alegere iniţială în marginea conştientului.

Aici se află, cred diferenţa între cei din generaţia mea care au devenit comunişti în urma unei opţiuni politice la sfârşitul adolescenţei şi cei care, asemenea mie, au amestecat aproape inconştient, copii fiind, o opţiune şi o credinţă. Ne simţim mai puţin înşelaţi, nu avem conturi de reglat cu nimeni.

Această experienţă de copil vrăjit şi nu de adult pocăit explică poate lipsa mea de acreală în faţa brutalităţii faptelor: aşa se explică şi seninătatea mea când, în calitate de istoric, încerc să înţeleg şi să descifrez această epocă. Şi tot experienţa de copil îmi permite să nuanţez lucrurile şi să nu le resping pe toate în bloc. Nu totul a fost rău, nu totul a fost fals! Cu atât e mai sfâşietor şi mai dificil la ora socotelilor. Trebuie să depăşim maniheismul de care am fost toţi marcaţi atunci, această lume trebuie studiată în toată complexitatea ei, cu toate marile ei contradicţii, erorile, iluziile, pentru a o înţelege şi a o restitui.

Dar cum s-o restitui când istoricii încurcă pistele încât adevărul apare ca un artificiu? Nu vreau să intru în detalii cu privire la ce a devenit Armata Roşie în politica şi ideologia sovietică: concept, mit, instrument de expansiune sau apărare. Dar pentru perioada de război, persist să cred că, în măsura în care vrem să rămânem la „istoria adevărată",

trebuie să-i acordăm rolul ei capital în eliberarea Europei.

În perioada de euforie care a urmat victoriei şi care a văzut înflorind mitul care înveşmânta înţelegerea celor trei mari puteri, dimensiunea Armatei Roşii s-a fixat în cadrul realităţii istorice. Numai după debutul războiului rece, marcat prin îngheţarea Estului şi conflictul cu Tito, rolul Armatei Roşii iese din istoria (adevărată) pentru a se ideologiza. Pe urmă, cotitura operată de Congresul al XX-lea al PCUS a produs apariţia unui nou fenomen în universul comunist: faptul naţional. Această emergenţă a comunismului naţional va determina o rescriere istorică, estompând în istoriografiile naţionale rolul Armatei Roşii pentru a face loc mai degrabă rezistenţelor interioare: luptelor cu partizani, insurecţiilor naţionale.

Disputată, contestată, diminuată de unii, mistificată, conceptualizată, sacralizată de alţii, rolul armatei sovietice în cel de al Doilea Război Mondial este, şi într-un sens şi în altul, falsificat.

Exemplul cel mai elocvent în această privinţă este istoriografia comunistă românească pentru care data de 23 august 1944 reprezenta cheia de boltă a istoriei contemporane a României socialiste. Ce s-a întâmplat cu adevărat pe data de 23 august în România? Îmi consult memoria. Nici o amintire, în afară de proclamaţia regelui Mihai care anunţa căderea lui Antonescu. Atunci, am făcut legătura între acest mare discurs istoric şi prezenţa Armatei Roşii în oraşul meu, în casa mea. Totul mi se părea simplu, evident, clar. Ori de când am părăsit ţara mea de origine, aflu că, la 23 august 1944, România sărbătoreşte nu eliberarea ţării de către armata sovietică (cum o sărbătorise întotdeauna în copilăria mea), ci „insurecţia naţională" care a permis României să-i alunge pe germani. Perplexă, consult istoria. Care?

Manualele mele de istorie, cele care m-au format, cele

care m-au pus pentru prima oară în contact cu istoria, cu cea pe care o trăisem, păreau să-mi dea certitudini definitive, cu atât mai mult cu cât ele îmi confirmau experiența mea trăită; „În 1944-1945, armata sovietică, în plină ofensivă, după ce şi-a eliberat propriul teritoriu, continuă lupta pentru eliberarea popoarelor de agresiunea hitleristă. Sunt eliberate succesiv România, Polonia, Bulgaria, Ungaria, Finlanda, Norvegia, Cehoslovacia, şi, la 2 mai 1945, ea ocupă Berlinul". Iată ce m-a învățat manualul meu de istorie[7].

Mai târziu un alt manual, mai precis, m-a învățat: „Pe 19-20 august, trupele sovietice încep o ofensivă pe frontul Iaşi-Chişinău; pe 22 august 1944, armata sovietică eliberează oraşul Iaşi, apoi Vasluiul, Romanul, Bacăul, Bârladul şi Huşiul. Armata sovietică dă o lovitură decisivă în sud armatelor germane şi antonesciene şi, sfărâmând fortificațiile duşmanului, pătrunzând adânc în liniile lui de apărare, ajunge până la Dunăre. Guvernul Antonescu a fost răsturnat pe 23 august 1944, în urma înfrângerii germanilor în partea de sud a frontului sovieto-german"[8]. Nici un cuvânt, nici un rând despre insurecția națională şi chiar dacă se produsese o schimbare, adică răsturnarea lui Antonescu, aceasta se datora „înfrângerii germanilor în partea de sud a frontului sovieto-german".

Cum să reiau firul lucrurilor pentru a vedea clar dincolo de conjunctură, de *Realpolitik*? Vreau, în afara acestor considerații, să resituez şi să regăsesc cronica evenimentelor, aşa cum au fost. Sarcină foarte dificilă!

7. *Istoria României*, Secundar, Bucureşti, Editura de stat, 1947, 835 p.
8. Mihail Roller, *Istoria R.P.R.*, *op. cit.*

Încerc cu pana tremurătoare, dar hotărâtă, să avansez în acest labirint multiplu de istorii (interpretări, analize, ştersături, retencuiri, umpluturi, fisuri) în căutarea adevărului.

Cotitura războiului care trebuie să dea câştig de cauză Armatei Roşii în bătălia de lângă Moscova, în toamna-iarna anului 1941, şi de la Stalingrad, în iarna 1942-1943, a dus la încercări de schimbare a alianţelor în România (ca de altfel şi în celelalte ţări satelite ale Axei). Aceste încercări apar atât în sferele înalte ale puterii antonesciene cât şi în conducerea partidelor de opoziţie burgheze. Monarhia, deşi destul de inactivă în această perioadă, ia poziţie în ianuarie 1943, poziţie care va prefigura acţiunea pe care o va duce la bun sfârşit în 1944. Formulându-şi urările de pace, în tradiţionalul discurs de Anul Nou, regele Mihai îşi exprima opoziţia la politica de război a lui Antonescu. Firele acestei prime opoziţii a regelui duc, încă din această epocă, la mareşalul Curţii Regale, Ioan Mocsony-Stârcea, unul din principalii consilieri ai monarhului, în momentul pregătirii actului de la 23 august. Victoria din oraşul lui Stalin pusese pe gânduri pe tânărul rege român şi anturajul său apropiat.

În aceeaşi epocă, Antonescu însuşi începuse să înţeleagă că războiul era pierdut şi că trebuia găsită o soluţie pentru a scoate România din Axă. Dar sesizând perfect transformarea pe care o operase în realitatea strategică mondială situaţia de pe frontul rusesc, Antonescu tot mai spera să evite negocierile cu sovieticii şi să se întoarcă doar spre aliaţii anglo-americani; mai mult decât atât, el spera să-i câştige împotriva „expansiunii bolşevice". Om politic avizat, Antonescu înţelesese puterea Rusiei

Sovietice şi rolul de catalizator pe care-l juca Stalin în timpul acestui dur război. Dar ura lui împotriva comunismului şi împotriva vecinului de la est îl împiedica să vadă clar şi să înţeleagă că, după bătălia de la Stalingrad, nu era nici o soluţie de a părăsi viesparul fascist decât prin negocieri sau alianţe – chiar de ultimă oră – cu sovieticii. Pe 10 ianuarie 1943, în încheierea uneia din multele convorbiri pe care le-a avut cu Hitler, Antonescu i-a împărtăşit analizele sale privind rolul lui Stalin şi al forţei militare sovietice „singura forţă reală de care trebuia ţinut cont". Dar felul în care el însuşi şi-a coordonat diplomaţia a dovedit că el însuşi n-a vrut să ţină cont de ea.

Într-adevăr, e dificil de imaginat cum Antonescu ar fi putut să se înţeleagă cu sovieticii. Era necesar, pentru a se realiza acest lucru, de alt fel de oameni. Şi totuşi, o diplomaţie mai suplă ar fi evitat pentru România „ora H" – ultima – pe care a prins-o din urmă minunat, dar la un preţ foarte mare. Diplomaţia românească de război – fie a lui Antonescu, fie a opoziţiei burgheze – excela în inerţie şi impasuri. Curioasă lacună pentru o ţară a cărei istorie se impusese, dimpotrivă, în tradiţia negocierii, a combinaţiilor, a târguielilor. Dacă blocajele pot fi înţelese, nu se pot justifica eşecurile. Şi totuşi, încercări de a scăpa de alianţa cu germanii s-au făcut chiar în anii 1941-1942. A fost Mihai Antonescu, nr. 2 al regimului, meşterul unui real balet diplomatic, care nu a reuşit nimic, din cauză că a refuzat sistematic să trateze cu guvernul sovietic.

Aceste încercări, care nu au decât o valoare istorică, sunt o dovadă a intenţiei celor doi Antonescu de a ieşi încă din 1942 din alianţa cu Hitler, pe care l-au slujit totuşi până la capăt. De la prinţul Ştirbei la Constantin Vişoianu, de la Frederic Nanu la Alexandru Cretzianu, un vals diplomatic iluzoriu ducând întotdeauna într-un impas, însufleţea cancelariile occidentale de la Cairo şi Stockholm, trecând prin Ankara, Lisabona, Madrid, Berna.

Din anii 1941-1942, Mihai Antonescu, conştient de apetitul de dominaţie al celui de al II-lea Reich, încearcă să realizeze o alianţă latină (formată din Italia, Franţa, Spania, România şi Portugalia) pentru a pune capăt pericolului pe care-l prezenta expansiunea germană[9]. Acest vag proiect se concretiză în anul 1943 prin presiunile diplomatice făcute pe lângă Galeazzo Ciano, ministrul Afacerilor Externe al Italiei, cu scopul de a determina guvernul italian să trateze cu puterile occidentale în numele aliaţilor europeni ai celui de al III-lea Reich.

Firește, primele sale manevre diplomatice subliniază încercările de a scoate România din război; dar ele nu aveau nici o şansă de reuşită din cauza refuzului net şi sistematic de a negocia cu sovieticii; acest impas deveni cu atât mai definitiv cu cât la Conferinţa de la Casablanca, din ianuarie 1943, Roosevelt şi Churchill hotărâră să nu negocieze cu sateliţii Axei, ci să le impună o „capitulare fără condiţii". Marea alianţă a manifestat în acest punct o poziţie fără fisură; în faţa tentativelor României de a deschide negocierile de pace numai cu occidentalii, aceştia o invitau să se orienteze spre Uniunea Sovietică, prima victimă a agresiunii germane-române.

Opoziţia burgheză, adică marile partide istorice, liberal şi ţărănesc, avuseseră, pe tot parcursul acestui maraton diplomatic aproape aceleaşi poziţii ca şi Antoneştii şi comiseseră aceleaşi greşeli, comandate de aceeaşi frică, bolşevismul, şi de aceleaşi revendicări legate de problemele teritoriale. Cu toate că România era în război cu Uniunea Sovietică şi avea încă, în clipa în care începuseră tratativele diplomatice, trupe angajate pe front, conducătorii ei refuzau să abordeze discuţii diplomatice cu ţara Sovietelor.

9. Renato Bova Scoppa, *Colloqui con die dittatori*, Roma, Ruffalo Edittore, 1949.

Această logică comanda hotărârea luată în timpul Conferinței interaliate a miniştrilor Afacerilor Externe de la Moscova, din octombrie 1943, privind tentativele de pace ale statelor satelite ale Axei. Statele Unite şi Marea Britanie, pentru a evita orice echivoc, au cedat URSS-ului dreptul de a decide asupra naturii negocierilor angajate cu statele satelite în război cu ea. Totuşi în ciuda deciziilor oficiale şi a răspunsurilor negative nu mai puțin oficiale ale cancelariilor occidentale în fața încercărilor româneşti de a trata numai cu Vestul, şi Antonescu şi Maniu (considerat în epocă singurul capabil să-l înlocuiască pe Antonescu) au refuzat să se adreseze direct guvernatorului sovietic.

În ianuarie 1944 încep, în sfârşit, la Stockholm, sub direcția Alexandrei Kollontai, ambasadoarea sovietică în Suedia, primele contacte diplomatice sovieto-române. Guvernul sovietic se declară gata să negocieze ieşirea României din război, fie cu guvernul român, fie cu opoziția. Promitea să respecte suveranitatea României şi s-o ajute în recuperarea Transilvaniei de Nord. Evident, asupra litigiului privind Basarabia şi Bucovina de Nord, tăcerea era totală; aceste teritorii nu erau negociabile. Dar, în ciuda unei deteriorări constante şi progresive a poziților militare pe frontul rusesc, diplomația română rămânea cantonată în tactica tratărilor neangajate. Clasa politică spera încă într-o debarcare anglo-americană în Balcani (eventualitate eliminată la Conferința de la Teheran, din decembrie 1943) care ar fi contrabalansat greutatea victoriei Armatei Roşii.

Guvernul sovietic, deşi intratabil în litigiul teritorial cu România, a vrut să se arate totuşi suplu în această perioadă finală a războiului. Pe 2 aprilie 1944, în timpul unei conferințe de presă, Molotov declară: „Unitățile Armatei Roşii în ofensivă, urmărind armatele germane şi pe aliații lor, trupele române, au trecut Prutul avansând pe teritoriul

României. Comandamentul suprem al Armatei Roşii a dat ordin unităţilor sovietice în ofensivă de a urmări duşmanul până la prăbuşirea lui definitivă şi la capitularea sa. În acelaşi timp, guvernul sovietic declară că el nu revendică teritorii româneşti, că nu vrea să schimbe sistemul social existent în România şi că intrarea trupelor ruseşti pe teritoriul României este dictată exclusiv de necesităţile de război şi de faptul că trupele duşmane continuă să-i reziste"[10]. Firește, evenimentele anilor 1947-1949 vor infirma declaraţiile lui Molotov din aprilie 1944. Dar aici este vorba deja de o altă istorie, legată de războiul rece şi de impactul său asupra politicii staliniste în lagărul pe care îl controla. În privinţa revendicărilor teritoriilor româneşti de dincolo de Prut, ele nu fură ascultate niciodată de puterea sovietică. Pentru moment, URSS vrea să-şi consolideze frontierele, transformând ţările înconjurătoare, după faimoasa vorbă a lui Stalin, – în prietene. Pe 12 aprilie, Alexandra Kollontai îl întâlneşte la Stockholm pe diplomatul român Frederic Nanu. Ea îl asigură că Stalin vrea să trăiască în înţelegere cu ţările vecine. Că este deci gata să ajute România pentru a o avea de partea lui.[11] Condiţiile armistiţiului avansat în acest moment sunt următoarele: 1) ruperea relaţiilor cu germanii; 2) delimitarea frontierelor româno-sovietice conform situaţiei din 1940; 3) despăgubirile consecutive ocupaţiei româneşti în teritoriile sovietice; 4) repatrierea tuturor prizonierilor de război sovietici şi aliaţi şi a tuturor persoanelor arestate.

Clauza privind frontierele a fost unul din punctele de litigiu între aliaţi. În timp ce pentru sovietici, teritoriile cuprinse între Prut şi Nistru erau indiscutabil teritorii

10. *Relaţiile sovieto-române*, Editura militară a comisariatului poporului pentru apărare URSS, citat de A. Simion, *op. cit.*, p. 385.
11. Arhivele Ministerului Afacerilor Externe român, citat de A. Simion, *op. cit.* p. 392.

sovietice, pentru Aliați „statutul" lor trebuia să fie dezbătut între guvernele marilor puteri, după război.

Abia în iunie 1944 – adică în ultimul moment – o dinamică uniune națională preia inițiativa răsturnării guvernului Antonescu. Pe 22 iunie, Maniu trimite un mesaj la Cairo, adresat Aliaților, în care exprimă decizia opoziției românești și a regelui Mihai de a-l înlătura pe Antonescu și de a forma un nou guvern, având drept misiune de a încheia armistițiul. Dar și în acest moment tratativele cu sovieticii bat pasul pe loc. În cele din urmă, tot armatele precipită cursul lucrurilor, ele vor avea ultimul cuvânt, ele vor impune schimbările indispensabile.

Și în timp ce eu, de la masa aflată pe terasă, fascinată priveam frontul, la București se țesea unul din evenimentele cele mai contestate și controversate ale celui de al Doilea Război Mondial, ceea ce se va numi pe rând, cotitură, reviriment, schimb de alianțe, act, lovitură de stat, întoarcerea armatelor și, în sfârșit, insurecție națională, și care mie mi s-a părut atunci și mult timp după aceea un eveniment minor în raport cu marile evenimente fixate de istoria celui de al Doilea Război Mondial.

Intrigată de rolul capital care se acorda de un anumit timp acestui eveniment în România anilor '70, am vrut să-mi depășesc memoria dincolo de experiența mea (eram prea mică în acea epocă). Am încercat să-mi reînviu amintirile și să regăsesc cunoștințele ce le-am acumulat la școală, la Universitate. Făcându-mi majoritatea studiilor în România, în epoca stalinistă, pata albă este totală. Nimic de făcut, nu există nici urmă de insurecție națională în știința mea dobândită în epoca „universităților mele". O singură amintire îngropată: Stalin, ca semn de recunoaștere pentru felul curajos în care regele român știuse să întoarcă armele împotriva nemților, îi acordă o înaltă distincție, Ordinul Victoriei. Eveniment capital în universul meu de atunci și

care mi-a rămas în amintire. Cum ar fi putut fetiţa care eram să nu se lase impresionată: marele învingător al războiului, şeful lumii comuniste îl onorează pe rege, regele meu. Datorită sau din pricina lui Stalin, am început să mă interesez de monarhie care, înainte de acest eveniment, mă lăsase mai mult indiferentă. Când ne aflam în noaptea fascismului, iar eu sufeream teroarea legionarilor şi fasciştilor SS, mă întrebam uneori de ce acest tânăr rege, cu figura mai degrabă cumsecade, putea să accepte, să tolereze, să cauţioneze persecuţiile cărora noi le eram victime. I-am pus, cred, această întrebare mamei care-mi explică, pentru a mă linişti, cred, că, fiind foarte tânăr, regele nu avea de fapt nici o putere. „23 august" l-a impus pe scena naţională şi internaţională, timpul unei acţiuni, devenită apoi istorică. Ceaţa istoriei avea să-l acopere din nou, apoi îl uitarăm, mai ales noi, prima generaţie, înfruptându-ne cu deliciile şi minciunile unei epopei care avea să se dovedească până la urmă tragică... stalinismul. Ignoranţa mea privind evenimentele de la 23 august începu să mă preocupe.

În căutarea acestei istorii pierdute, am parcurs literatura Occidentală privind Europa de est, Balcanii şi în ultimă instanţă România. Apoi m-am întors în ţara mea. Acolo mă aştepta un vraf de cărţi tratând despre 23 august, publicate prin anii '70. După ce am citit şi am reflectat asupra acestei istorii, care fusese scrisă, după perioade şi geografie, în multiple forme, am crezut că am sesizat parţial adevărul, fără să reuşesc să pătrund culisele, să-i descâlcesc firele. Principalii actori, principalele mobile, principalele forţe care determinară succesul întreprinderii, întreprindere care, prin convergenţe şi repercusiunile ei constituie indiscutabil o pagină importantă în istoria celui de al Doilea Război Mondial, urmează să fie încă pusă în lumină.

Pe data de 20 august 1944, trupele sovietice declanşează ofensiva. Imediat, Antonescu pleacă pe front pentru a constata amploarea dezastrului. Întors la Bucureşti, refuzând în continuare să semneze armistiţiul, aşa cum cerea liderul Partidului Ţărănesc, el transmisese un mesaj lui Hitler pentru a-l informa despre hotărârea lui de a pune capăt unei lupte pierdute, insistând să primească părerea lui Hitler în această privinţă.[12]

În dimineaţa zilei de 23 august, el reuneşte la reşedinţa secundară de la Snagov, Consiliul de Miniştri pentru a le comunica hotărârea sa de a opri armata pe linia Carpaţilor de Est şi pe Dunăre şi de a instala guvernul în Haţeg.[13] După-masă, cei doi Antoneşti se duc la palat pentru a-l informa pe rege cu privire la hotărârea lor: ei se opuneau ordinului monarhului de a semna armistiţiul pe loc şi în condiţiile dictate de Aliaţi, fără să-i prevină pe germani. Regele ordonă arestarea lor. Astfel, în ciuda hotărârii de a rupe cu Axa, cei doi Antoneşti sunt decişi să respecte principiul de fidelitate faţă de aliaţii de ieri, principiu care le-a fost fatal.

Sunt chemaţi apoi la palat pentru a fi arestaţi, ministrul Apărării, ministrul de Interne, prefectul capitalei. Se creează imediat un nou guvern, condus de generalul Sănătescu şi, sub egida a patru membri din Blocul Naţional Democrat[14] – fiecare partid din această coaliţie fiind reprezentat de un ministru fără portofoliu. Misiunea lui

12. Procesul marii trădări naţionale (Minutele procesului Antonescu), *op. cit.*, pp. 57-58.
13. *Ibid.*
14. Blocul Naţional Democrat era format din Partidul Ţărănesc, Partidul Liberal, Partidul Social-Democrat şi Partidul Comunist.

principală era de a semna armistiţiul, de a retrage România din Axă, de a elibera ţara de sub ocupaţia germană şi de a instaura un regim democratic. În aceeaşi seară, la orele 22, regele citi proclamaţia care a marcat cotitura decisivă în istoria ţării. Acest text rămâne de importanţă istorică. Păstrez şi acum în amintire şocul emoţional pe care l-a creat în noi, în familia mea. L-am luat ca atare, am crezut în el. Esenţialul era făcut, ieşeam din noaptea fascismului. O clipă noi am încetat de-a avea frică. Aşa speram, cel putin.

„Români,

În cea mai grea oră a istoriei noastre, am considerat, în perfectă înţelegere cu poporul meu, că nu există decât o cale de a salva ţara din catastrofa totală: ieşirea noastră din alianţa cu puterile Axei şi încetarea imediată a războiului împotriva Naţiunilor Unite.

„Români,

Un nou guvern de uniune naţională a fost însărcinat să desăvârşească voinţa ţării de a semna pacea cu Naţiunile Unite. România a acceptat armistiţiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii. Primiţi pe soldaţii acestor armate cu toată încrederea. Naţiunile Unite ne-au garantat independenţa ţării şi neamestecul în treburile noastre interne. Au recunoscut nedreptatea Dictatului de la Viena prin care ne-a fost răpită Transilvania (...).

„Români,

Dictatura a luat sfârşit şi o dată cu ea, toate opresiunile. Noul guvern înseamnă debutul unei noi ere şi libertăţile tuturor cetăţenilor sunt garantate şi respectate.(...)

„Români,

Viitorul ţării noastre depinde de curajul cu care vom apăra cu arma în mână independenţa împotriva oricărei atingeri a dreptului de a decide singuri asupra destinului

nostru. Trebuie să ne îndreptăm cu hotărâre, încrezători în viitorul națiunii române pe calea desăvârșirii României de mâine, o Românie liberă, puternică și fericită"[15].

Corect sfătuit, regele acționase în acest moment foarte bine. De aceea a primit Ordinul Victoriei, decorația care s-a fixat în amintirea mea.

Acțiunea din 23 august, hotărâtă prea târziu, în ultimul moment, oferi totuși României prilejul de a-și aduce contribuția la zdrobirea celui de al treilea Reich, în faza finală a războiului. Ea îi permise de asemenea, să iasă mai puțin umilită din prăbușirea Axei. Dar nu i-a fost îngăduit, așa cum dorise și-i urase regele, în proclamația sa, de a-și salva în întregime libertatea pentru a decide în totală independență viitorul sistemului social și al instituțiilor sale.

Noii oameni propulsați pe scena politică a țării și care au fost principalii artizani ai cotiturii de la 23 august s-au bucurat de o glorie extrem de efemeră. Eroii clipei vor deveni, câțiva ani mai târziu, dușmanii de nimicit. Unii dintre ei fură nimiciți cu adevărat.

Constantin Sănătescu – șeful casei militare regale – general de mare prestigiu, a fost principalul coordonator. El mobiliză în jurul lui pe șefii armatei. Din partea Partidului Comunist, Emil Botnăraș făcea legătura între comuniști și înalta ierarhie militară. Va fi unul dintre rarii promotori ai insurecției care a cunoscut o îndelungată și strălucită carieră politică.

Dar omul cheie al Partidului Comunist, cel care a jucat un rol important în pregătirea actului de la 23 august a fost Lucrețiu Pătrășcanu. El va fi una din primele victime ale vânătorii titoiste care va zgudiu lumea comunistă, la sfârșitul anilor '40, fiind împușcat în beciurile Securității, în 1954, la un an de la moartea lui Stalin.

15. „România liberă", 24 august 1944.

Oamenii importanţi ai acelei clipe au fost Iuliu Maniu, Constantin Brătianu, Lucreţiu Pătrăşcanu, Constantin Titel Petrescu, Gheorghe Tătărescu. Strălucirea lor va fi de scurtă durată. Ei vor fi măturaţi de tumultuoasa mişcare a istoriei care va cuprinde Eurpoa de est imediat după război şi care va culmina cu războiul rece.

Ieşirea din Axă nu s-a făcut fără câteva hărţuieli militare. În timp ce autorităţile germane prezente în capitală sunt blocate de armata română, Hitler ordonă arestarea regelui şi a anturajului său. Pentru a executa acest ordin, unităţi ale armatei germane staţionate în zona Ploieşti porniră spre Bucureşti în noaptea de 23 spre 24 august. Cinci zile durară luptele în cartierele mărginaşe ale capitalei. Dar lichidarea ultimelor vestigii ale armatei germane în sud-estul ţării se prelungi până la sfârşitul lunii. Armata sovietică sosi la Bucureşti pe 30 august. Astfel, ea intră într-un oraş eliberat de forţele naţionale. Toată explicaţia se află aici, şi totul porneşte de aici.

Noul guvern rezultat din actul de la 23 august a avut marele merit de a fi introdus pentru scurt timp democraţia în România. Constituţia va fi pusă în vigoare, se vor deschide porţile lagărelor de concentrare, se vor restabili toate libertăţile, în special libertatea presei.

Întorcând armele, România a participat eficient şi curajos la ultima fază a războiului împotriva nazismului. După ce vor reintra în stăpânirea Transilvaniei, trupele române vor lupta alături de Armata Roşie pentru a elibera nordul Ungariei, participând într-o măsură importantă la eliberarea Slovaciei.[16]

Dacă Istoria se termină aici, istoriile abia încep. Acest aspect al problemei m-a incitat să scriu şi eu, în felul meu, această istorie, încă actuală prin faptul că suscită o mare

16. Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 90.

diversitate de interpretari. Ea nu este decât un exemplu al istoriei devenite istorii, în interacţiune cu acea *Realpolitik*.

Impasul est constant în istoriografiile de război în privinţa raportului Armata Roşie/ rezistenţa internă (fie că e vorba de luptele de partizani sau de insurecţia naţională). Dacă toată lumea recunoaşte existenţa acestui raport, problemele apar la nivel de ritm, adică între simultaneitatea sau succesiunea forţelor interne/externe. În privinţa istoriografiilor oficiale, răspunsurile au fost date în funcţie de interesul fiecărui stat în parte. O excepţie: perioada stalinistă când, în afară de Iugoslavia şi în parte din pricina ei, toate ţările de democraţie populară au susţinut în unanimitate tezele sovietice.

Conflictul Stalin – Tito provoacă apariţia acestei probleme şi o aduce pe scena mişcării comuniste făcând din ea un punct cheie al istoriografiilor naţionale ale ţărilor din Est şi ale altor partide comuniste.

Acţiunea insurecţiei româneşti fusese paralelă cu ofensiva Armatei Roşii pe aripa de sud a frontului sovieto-german? Fusese ea predominantă în victoria împotriva fascismului? Fusese ea oare efectul înaintării Armatei Roşii care se afla deja pe pământul ţării? Cum să răspundem la aceste întrebări care, dincolo de adevărul istoric, comportă încă la atâţia ani după război, mize fundamentale pentru ţările din această parte a lumii?

Fără să pretind că aş putea atinge un adevăr ştiinţific, dar revendicând o luare de poziţie nepartizană, continui să cred că fără Stalingrad – luat ca simbol al victoriei Armatei Roşii asupra fascismului – nici o forţă internă în Europa n-ar fi putut salva lumea de nazism, nu ar fi putut înfrânge armatele Wehrmachtului.

Punctul de vedere al istoricilor români din epoca lui Ceauşescu este sensibil diferit. Să citim ce spune A. Simion în privinţa acestui subiect: „În cursul celei de a

doua decade a lunii august 1944, toate pregătirile interne în vederea răsturnării guvernului Antonescu, a ieşirii României din războiul hitlerist şi a realierii ei la Naţiunile Unite fuseseră hotărâte. (...) S-a avut în vedere, în primul rând, acţiunea iminentă a armatei sovietice pe aripa de sud a frontului sovieto-german, insurecţia trebuind să înceapă paralel cu această ofensivă sau în timpul desfăşurării ei, pentru a evita ca şefii militari germani să poată reacţiona, retrăgând rezervele de pe front pentru a le folosi împotriva insurecţiei. Se conta pe ajutorul aviaţiei anglo-americane, adică pe puternicele bombardamente pe care aceştia le vor lansa împotriva concentrării armatelor germane şi împotriva căilor de acces prin care acestea ar fi putut pătrunde în România, intrând prin Ungaria sau Iugoslavia. În reuniunile clandestine din 19-22 august, se hotărâse ca insurecţia să fie declanşată în ziua de 26 august 1944"[17].

Astfel, românii pun acum accent pe forţele interne, preponderente, pe victoriile armatelor sovietice, dar şi pe „victoriile succesive ale forţelor de coaliţie ale Naţiunilor Unite împotriva Germaniei" [18].

Suntem foarte departe de interpretările date, după război şi în timpul anilor '50 acestui eveniment. Caut în colecţia „Scânteii" din 1945; găsesc o scrisoare trimisă pe 24 februarie 1945 lui Stalin de către Comitetul Central. Era vremea stolului de scrisori. Credincioasă unuia din ritualurile privilegiate ale epocii staliniste – scrisoarea către Stalin – „Scânteia", imediat după război, abundă în scrisori adresate din toate părţile lui Stalin. „Poporul român poartă recunoştinţa eternă Armatei Roşii şi dumneavoastră personal, Mareşal eliberator. Numai datorită alungării bestiilor germano-hitleriste de către eroica

17. A. Simion, *op. cit.*, pp. 473-474.
18. Insurecţia din august 1944 şi semnificaţia ei istorică, Bucureşti, Editura Militară, 1974, 394 p.

Armată Roşie, forţele democratice populare ale ţării noastre au putut să se elibereze de cizma nefastei dictaturi a călăului Antonescu, valetul lui Hitler. Poporul nostru va păstra recunoştinţă veşnică poporului sovietic. În ciuda suferinţelor pe care le-a provocat în timpul războiului criminal dus de România în alianţă cu Hitler, guvernul URSS a acordat ţării noastre posibilitatea unui armistiţiu generos, care a deschis calea unui drum luminos pentru dezvoltarea liberă, democratică, independentă şi fericită"[19]. În stilul lirico-patetic al epocii, acest text este un model de gen. El conţine toate riturile şi miturile care vor hrăni istoriografia, literatura şi cinematograful românesc în epoca stalinistă.

Imaginea şi limbajul lor au influenţat generaţia noastră: această întrepătrundere între „istoria imaginară şi istoria reală"– ca să reiau buna formulă a lui Marc Ferro – ne-a marcat mult mai mult decât cursurile de îndoctrinare la care eram supuşi, la diferite niveluri, în organizaţiile tineretului muncitor.

Dar să continuăm lectura acestor scrisori adresate lui Stalin. Toată imaginea României din acea perioadă este ilustrată de ele: dar în ce fel? Pe 12 martie 1945, intelectualii din Asociaţia română de prietenie cu URSS, faimosul ARLUS, trimisese o telegramă lui Stalin: „Nu vom uita niciodată onoarea care ne-aţi făcut-o, acordând armatei române dreptul de a lupta alături de Armata Roşie victorioasă. Revenirea Transilvaniei de nord la ţara mamă, revenire pe care am aşteptat-o cu atâta înflăcărare s-a datorat înţelepciunii dumneavoastră şi înţelegerii pe care aţi arătat-o tuturor popoarelor aflate în suferinţă şi deci şi poporului român." În ciuda contextului epocii acest nivel de vasalitate a P.C. Român mă uimeşte. Războiul nu era încă

19. „Scânteia" din 24 februarie 1945.

terminat şi chiar dacă jocurile erau făcute, viitorul României nu era încă hotărât. Prefigurând analizele din 1947-1949 pentru P.C.R., zdrobirea fascismului este mai ales şi înainte de toate opera lui Stalin. „Victoria Armatei Roşii se datorează înainte de toate forţei de analiză – întemeiată pe dialectica marxist-leninistă a fenomenelor politice, economice, sociale şi militare – a lui Stalin. Stalin a creat o armată unică, o armată educată în spiritul ideilor umaniste, alcătuită din soldaţi cu o înaltă conştiinţă a valorii omului, a egalităţii între popoare, a libertăţii şi culturii"[20]. Nu citeam fireşte „Scânteia" în anul 1945. Dar gândeam la fel. Mă întreb şi astăzi de unde îmi vine acest sentiment, căci eram la vârsta la care trăiam în funcţie de sentimente şi nu de raţionamente şi mai puţin încă de o cunoaştere? Cred că vine din suferinţele îndurate în timpul războiului. Armata Roşie nu era pentru noi, pentru mine în orice caz, un simbol al puterii URSS-ului, ea semnifica la un mod concret, în imediat, sfârşitul dictaturii şi al lagărelor, sfârşitul persecuţiilor şi al spaimei. Mai târziu, primele manuale de istorie îmi vor certifica, prin cunoaştere, această istorie, pe jumătate adevărată, pe jumătate mitică.

În 1947, istoriografia românească nu face încă din P.C.R. principalul actor al actului de la 23 august. Ea foloseşte acest termen pentru a desemna lovitura de stat: „Acţiunea militară pentru desăvârşirea loviturii de stat a fost pregătită de către o comisie în care, alături de un grup de generali şi ofiţeri superiori, P.C.R. era şi el reprezentat"[21]. Istoriografia stalinistă românească a anilor '50 va da o altă interpretare faptelor. Ea va trece peste actul de la 23 august, punând pe primul plan acţiunea Armatei Roşii şi pe cea a P.C.R.,

20. „Scânteia" din 2 iulie 1945.
21. Manualul din 1947 citat.

condus de secretarul său general. Suntem în epoca marelui cult al personalității și în toate țările de democrație populară, secretarii generali, după exemplul lui Stalin, ocupă în istoriografie locul principal. Independent de faptul că, la un moment dat, numitul secretar a participat sau nu, a jucat sau nu a jucat un rol în perioada studiată, el este prezent în acest eveniment și întotdeauna pe primul loc. Osmoza partid/secretar general era perfect realizată; linia partidului este întotdeauna cea justă, iar secretarul ei general ocupă întotdeauna un rol principal în această linie. Să citim ce ne învață (sau ceea ce m-a învățat pe mine în această privință) Mihail Roller, istoricul titular al epocii staliniste. „Pentru a pregăti prăbușirea dictaturii antonesciene, și pentru a întoarce armele împotriva ocupației hitleriste, în condițiile favorabile create de ofensiva Armatei Roșii pe frontul Iași – Chișinău, un plan politic militar a fost elaborat sub conducerea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej".

Astfel, este înlăturat principalul lider comunist care colaborase la actul de la 23 august, acestuia substituindu-i-se secretarul general în funcție. Într-adevăr, era greu, dacă nu imposibil, în 1952, să mai fie evocat numele lui Lucrețiu Pătrășcanu care era plimbat din 1948 între reședințele supravegheate și închisori, așteptând o părere de proces care se va termina tragic. Dar înlăturarea adevăraților actori ai actului de la 23 august este și mai profundă. Cu toate că lumea întreagă mai are încă vie în memorie amintirea acestui eveniment încă recent și deci a rolului preponderent al palatului, regele dispare miraculos din relatarea istorică, încât se ajunge la zugrăvirea tabloului unui palat regal invadat de Partidul Comunist, din care monarhul lipsește, și acest lucru se întâmpla în plin război când armata și instituțiile țării se aflau în întregime în mâinile puterii stabilite. Acest escamotaj este un model al genului. Dar să-l

citäm tot pe academicianul Mihail Roller, maestrul în arta descrierii unei istorii complet în serviciul puterii. „În noaptea de 23 august, o formaţie de luptă patriotică aflată la palatul regal, după planul de acţiune stabilit de Partidul Comunist, sub direcţia tovarăşului Emil Botnăraş, arestează pe cei doi Antoneşti." Dintre toate personajele care jucaseră un rol în această acţiune, singurul care a supravieţuit căderilor succesive a fost Emil Botnăraş. În consecinţă, el este singura persoană a cărei participare la această acţiune poate fi evocată.

În aceeaşi epocă, Gheorghe Gheorghiu-Dej face şi el o analiză a acestui eveniment, inspirată din tezele kominformiste în vigoare în mişcarea comunistă. „Eliberarea României de către armata sovietică n-a însemnat numai eliberarea naţională a ţării noastre; ea a creat condiţiile şi premisele necesare aneantizării claselor dominante – latifundiari şi capitalişti; ea a făcut posibilă dezvoltarea luptei poporului şi desăvârşirea reformelor cu caracter revoluţionar; ea a protejat ţara noastră de intervenţia armatelor puterilor imperialiste; ea a făcut posibilă dezvoltarea rapidă a puterilor populare şi trecerea la regimul de democraţie populară ca formă a dictaturii proletariatului. (...) A avut loc o ascuţire a luptei de clasă în care războiul civil a fost evitat, datorită Uniunii Sovietice, datorită glorioasei armate sovietice care şi-a vărsat sângele pentru eliberarea României"[22]. Găsim aici toate clişeele propagandei Kominform-ului aplicate istoriei României de după război. Armata Roşie, devenită un concept, apare ca factor determinant al eliberării naţionale şi al revoluţiei socialiste din România. De unde cauţiunea pe care a dobândit-o ca garant al păcii civile şi al neintervenţiei străine; pe scurt, ea a permis toate cuceririle revoluţionare.

22. Discursul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, citat de Mihail Roller, *Istoria R.P.R.*, *op. cit.*, pp. 669 şi 671.

Cu aceste istorii mă hrăneam. Toate falsificările, toate lucrurile trecute sub tăcere; toate ştersăturile şi adăugirile mi se păreau de o perfectă coerenţă. Esenţialul în raport cu ceea ce trăisem eu însămi se afla aici: sosirea Armatei Roşii şi multiplele ei binefaceri. Eu însămi puneam pe socoteala Armatei Roşii toate lucrurile bune şi fericite care mi se întâmplau. Într-un anumit fel, era adevărat, chiar dacă, din plecare, existau premisele pentru transformarea ei într-un mit. De altfel, şi miturile îşi au partea lor de adevăr. Există întotdeauna un sâmbure de adevăr în mit. Mitificarea la care supuneam eu Armata Roşie avea ca punct de plecare un fapt real: ea îmi salvase viaţa. Şi aceasta nu-mi fusese povestit de alţii, nu citisem în cărţi, trăisem eu însămi. Schimbările survenite după aceea îmi apărură minore în raport cu acest fapt esenţial. Dispariţia regelui sau a altor personalităţi din relatarea istorică a trecut neobservată de mine. Şi totuşi mă credeam atentă la istoria timpului meu. Dar nu era aşa. Nimic nu-mi apărea bizar, fals, alăturea cu adevărul, adevărul meu. Intram astfel în mit, fără să sesizez meandrele şi mecanismele care se ascundeau în spatele lui.

Instaurarea comunismului naţionalist în anii '60 introdusese noţiunea de insurecţie şi o dată cu ea, o nouă interpretare a faptelor. Şi aici s-au suprapus mai multe straturi, dar având un numitor comun: rolul principal al Partidului Comunist în desfăşurarea acţiunii de la 23 august. Aceste noi interpretări au făcut să reapară anumite personalităţi ale epocii, reapariţii datorate tot unor consideraţii de ordin politic: Lucreţiu Pătrăşcanu este reabilitat în detrimentul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej care fu aruncat la coş pentru ca locul lui să fie ocupat de secretarul general Nicolae Ceauşescu. La fel, pentru a face şi mai naţionale bazele acţiunii de la 23 august, s-a operat o întreagă revizuire a patrimoniului naţional – fie el social-democrat sau burghez.

În măsura în care rolul Armatei Roşii se micşorează, trebuie să se adiţioneze toate forţele interne capabile să mişte acele ceasornicului istoriei. Noua interpretare a actului de la 23 august, se inserează deci într-un context mult mai larg de revizuire a istoriei, o interpretare mai nuanţată, mai puţin maniheistă şi mai aproape de adevăr decât cea oferită de epoca stalinistă. De exemplu, de data aceasta se semnalează că proclamaţia regelui a fost redactată de reprezentanţii Partidului Comunist şi ai palatului, de comun acord cu reprezentanţii altor partide ale Blocului Naţional Democrat [23]. Dar aspectul cel mai important al acestei rescrieri istorice este interesul care se acordă impactului acestei insurecţii asupra desfăşurării viitoare a războiului şi a rolului ei în contextul internaţional. „Insurecţia armată a României din 23 august 1944 a şubrezit profund dispozitivul militar german în sud-estul Europei... Speranţele comandantului suprem al Wehrmachtului de a construi apărarea în spatele arcului carpatic al României şi de a-l transforma pe acesta într-o barieră dificil de trecut de către forţele sovietice spre Balcani şi spre sud-estul continentului s-au spulberat"[24].

Prin această cotitură, România nu se mai considera o ţară eliberată de Armata Roşie, ci una din principalele forţe ale Europei care au contribuit la aneantizarea Reichului.

Istoriografia sovietică s-a bucurat şi ea de analize diferite, după perioade. Până la revizuirile istorice suscitate de cotitura hruşciovistă, adică până la începutul anilor

23. *Marea conflagraţie a secolului XX, al Doilea Război Mondial, op. cit.*, p. 392.
24. *Ibid*, pp. 402-403.

'60, actul de la 23 august românesc era pur şi simplu ignorat. Dincolo de motivaţiile endogene, comandate de evacuarea lui Stalin din istoria URSS-ului, raţiuni exogene, legate de emergenţa naţionalismului în anumite ţări socialiste, îi obligau pe istoricii sovietici să ţină cont şi ei de noile lecturi pe care aceste ţări le fac cu privire la propria lor istorie, lecturi nealiniate la imperativele ideologice sovietice. Un loc va fi acordat forţelor tinere care, cu sau dincolo de Armata Roşie, se vor bate împotriva fascismului. Astfel, Istoria URSS, versiunea 1977, ne învaţă: „Ofensiva Armatei Roşii a început pe 20 august 1944. După trei zile de lupte ofensive, trupele de pe Fronturile 2 şi 3 ucrainean, comandate respectiv de generalii Malinovski şi Tolbuhin, încercuiră, pe la sud-vest de Chişinău, douăzeci şi două de divizii germane, precum şi câteva unităţi şi formaţii separate. În jurul zilei de 29 august, ele fură zdrobite. Simultan, Fronturile 2 şi 3 ale Ucrainei îşi continuară ofensiva în interiorul României. Divizia de voluntari Tudor Vladimirescu, formată în URSS în anul 1943 din prizonierii de război români, luă parte la luptele pentru eliberarea României. Această divizie va deveni nucleul armatei populare a României noi". Trebuie să subliniez că, parcă din întâmplare, îmi amintesc perfect că am învăţat multe despre această divizie pe care acum istoriografia românească o estompează în avantajul forţelor interne. Tăietura clasică a mişcării comuniste între forţele formate în Rusia şi cele din interior, care rămăseseră în ţară. Nu e deci de mirare că sovieticii, contrazicându-i pe români, insistau, încă în anii '70, asupra acestor formaţii create de ei. Istoria nu este, hotărât, niciodată inocentă. Prin grija echilibrului, se evoca şi ceea ce a făcut „poporul român": „Apropierea Armatei Roşii va galvaniza mişcarea revoluţionară din România. Poporul român, care gemea sub jugul dictaturii lui Antonescu şi al Germaniei naziste, se angajă în lupta

pentru libertate. Pe 23 august, o revoltă antifascistă dirijată de comuniştii români izbucni la Bucureşti. Poporul răsturnă guvernul Antonescu. Se formă un nou guvern. Pe 24 august, acesta rupe legăturile cu Germania, iar în ziua următoare îi declară război. Începând cu sfârşitul lunii august, douăzeci şi două de divizii româneşti intrară în luptă alături de armatele sovietice pentru eliberarea patriei lor. La încheierea unei ofensive impetuoase, trupele sovietice pătrunseră în Bucureşti, pe 31 august 1944. Navele escadrilei Mării Negre efectuară debarcări, intrând în estuarul Dunării"[25].

Dar adevărata ruptură va apărea între interpretările istoriografiei comuniste şi cele date de istoricii şi politologii occidentali. Prin cine şi de ce sunt întrebări care articulează acest hiatus. Cu alte cuvinte, cine a operat această insurecţie/ lovitură de stat şi în ce scop?

Înainte de a intra în detaliile acestor suprapuneri de scrieturi istorice, schematizând la extrem, s-ar putea spune că, în timp ce, pentru România socialistă, artizanul principal al actului de la 23 august a fost indiscutabil Partidul Comunist Român, pentru occidentali, cu câteva variante privindu-i pe consilieri, actorul principal a fost regele. În privinţa scopului acţiunii, dincolo de necesitatea de a scăpa de dezastrul care pândea ineluctabil toate statele satelite ale Axei, şi aici se suprapun două şcoli de interpretare. Pentru români, ea a permis trecerea de la un sistem social la altul, deci a avut înainte de toate un caracter revoluţionar; în timp ce pentru istoricii occidentali, ea reprezintă efortul clasei politice, în frunte cu monarhia, pentru a evita ocuparea României de către sovietici şi a-i garanta acesteia suveranitatea, independenţa şi instituţiile.

25. *Istoria URSS*, tomul II: De la revoluţia din Octombrie până-n zilele noastre, Moscova, Ediţiile Progresului, 1977, p. 361.

Toate aceste istorii mă pun pe gânduri. Când cunoşti bine contextul internaţional al epocii şi datele naţionale, mi se pare greu de crezut că România din vara anului 1944 se afla într-o criză revoluţionară. Şi tot la fel, îmi vine greu să-mi imaginez cum România – în ciuda revirimentului şi a aportului ei la ultima fază a războiului – ar fi putut evita influenţa sovietică, întrebuinţând un cuvânt care mi se pare că reflectă mai bine şi mai nuanţat realitatea decât cel de ocupaţie.

Majoritatea politologilor şi a istoricilor occidentali a atribuit regelui rolul de cap al actului de la 23 august. Condus de mama sa, bine sfătuit de baronul Mocioni-Stârcea – mareşalul Curţii – şi de diplomatul Grigore Niculescu-Buzeşti, regele, după părerea lui Robert Lee Wolff, „luă cunoştinţă de amploarea dezastrului în care se adâncea ţara şi de necesitatea de a acţiona rapid“[26]. Ghiţă Ionescu îl asociază şi pe Maniu la acţiune[27], în timp ce pentru Reuben H. Markham acesta din urmă era adevăratul erou al momentului[28]. Alţii pun accentul pe consilieri: „Un grup de ofiţeri şi diplomaţi din anturajul imediat al regelui Mihai a jucat rolul decisiv“, ne precizează Hugh Seton-Watson[29]. Alţii, în sfârşit, acordă forţelor române rolul de executanţi: Frontul Patriotic, Maniu, Brătianu, şefii armatei şi anturajul regelui, punând în evidenţă rolul Armatei Roşii de catalizator al alianţelor necesare în cotitura de la 23 august. „Nimic nu trebuia decis atât timp cât succesul rapid al ofensivei declanşate de trupele generalilor Malinovski şi

26. Robert Lee Wolff, *The Balkans in our time, op. cit.*, p. 241. Regăsim aceeaşi interpretare la Dimitri Analis, *Balcanii, 1945-1960, luarea puterii*, Paris, Presses Universitaires de France, 1978, p. 71.
27. Ghiţă Ionescu, *Communism in Romania, 1944-1962*, Londra, Oxford University Press, 1964, p. 85.
28. Reuben H. Markham, *La Roumanie sous le joug soviétique*, Paris, Calmann-Levy, 1949, p.85.
29. Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution*, p. 89.

Tolbuhin nu aveau să deschidă armatei sovietice accesul spre inima României", precizează François Fejto[30]. Rolul Armatei Roşii este dimpotrivă diminuat de R. Markham care pune, în schimb accentul pe forţele interne şi intervenţia americanilor. „Românii prost înarmaţi, reuşiră totuşi să oprească toate atacurile germane, ajutaţi de aviaţia tactică a Statelor Unite. Fără ajutorul unui singur soldat rus, românii curăţară capitala de ultimii soldaţi germani şi stabiliră solidaritatea guvernului. Serviciul de transport al aviaţiei americane purcede la evacuarea piloţilor doborâţi în timpul bombardamentelor de la Ploieşti. Entuziasmul era general, iar americanii erau primiţi ca salvatori. Pe 31 august, Armata Roşie intră în Bucureşti. Aici nu se mai afla nici un german, iar capitala era calmă ca un oraş de provincie. Totuşi comunicatul sovietic pomenea, chiar în aceeaşi seară, de „eliberarea" capitalei de către glorioasa Armată Roşie şi, cu această ocazie, un general rus fu înaintat la gradul de mareşal"[31].

Aceste numeroase analize occidentale au un punct comun: aşează în rândul al doilea stânga românească, în general, şi Partidul Comunist în special. Ele se înscriu astfel într-un curent potrivnic interpretărilor oficiale româneşti. Stânga românească, remarca Robert Lee Wolff, niciodată prea numeroasă sau simpatizată, fără putere, se angajase într-o politică de clandestinitate; (...) dar revendicarea comuniştilor care pretindeau că ar fi dirijat o veritabilă rezistenţă a fost absolut exagerată"[32]. „Opoziţia tolerată", cea a lui Maniu şi Brătianu, nu se putea înţelege cu comuniştii din cauza diferendului legat de litigiile teritoriale privind Basarabia şi Bucovina de Nord: comuniştii fideli

30. François Fejto, *Histoire des democraties populaires*, Paris, Seul, 1972, t.1, p. 87.
31. Reuben H. Markham, *op. cit.*, p. 44.
32. Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 240.

Internaționalei – și în epocă deci URSS-ului – susțin tezele sovietice asupra acestui punct. Motiv pentru care ei nu reușesc să se alieze cu alte forțe politice decât în ultima fază a războiului, în ajunul intrării Armatei Roșii pe teritoriul României[33].

Ghiță Ionescu minimalizează și el rolul Partidului Comunist: „Partidul n-a organizat nici un sabotaj, nici o acțiune partizană, iar clandestinitatea lui era slabă și ineficientă"[34]. Dar repurtase câteva succese politice. În Transilvania, Foriș consolidase organizația maghiară procomunistă MADOSZ, iar Petru Groza Frontul Plugarilor. În regat, Pătrășcanu angajase negocieri cu opoziția democratică și anima un grup de intelectuali care acționau ca o forță de presiune pe lângă Antonescu pentru a pune capăt războiului. Printre acești universitari se aflau și nume mari ale culturii românești: Parhon, Traian Săvescu, Mihail Ralea, Andrei Oțetea, N. Bagdazar și alții. În ciuda acestor acțiuni, activitatea P.C.R. a rămas mult în urma celei depuse de alte partide comuniste din Europa de Est în timpul războiului și spre sfârșitul lui"[35].

Istoriografia românească în epoca lui Nicolae Ceaușescu, în ciuda cercetărilor minuțioase ale documentelor de arhivă și a grijii pentru echilibrarea forțelor politice care dominaseră scena în timpul războiului, acorda tot Partidului Comunist rolul principal. O întreagă rețea organizațională e pusă în evidență pentru a sublinia activitatea desfășurată de partid în timpul războiului, activitate care a dus la actul de la 23 august, punctul de plecare al întregii lui activități[36].

„Principalul promotor al orientării care trebuia să scoată țara din alianța cu cel de al treilea Reich hitlerist

33. *Ibid.*
34. Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 81.
35. *Ibid.*
36. Dizolvarea Internaționalei, în mai 1943, facilitează contactele Partidului Comunist, în toate direcțiile, pentru a stabili noi alianțe care vor duce la răsturnarea regimului Antonescu. Astfel, în vara anului 1943, Partidul se

prin insurecţia naţională a fost Partidul Comunist Român. Fiind partidul conducător al proletariatului, o clasă aflată într-o poziţie ireductibilă nu numai cu regimul dictatorial antonescian, ci cu întregul sistem social pe care regimul îl

---

străduieşte să constituie *Frontul Patriotic antihitlerist* care înglobează organizaţii de masă controlate de el (Uniunea Patrioţilor, Frontul Plugarilor, Partidul Social-Ţărănesc, MADOSZ). În luna septembrie a aceluiaşi an, Partidul Social-Democrat aderă şi el la Front; adeziune precară, dat fiind că vor exista momente de recul datorate refuzului partidelor istorice – Ţărănesc şi Liberal – de a intra.

Cu toate că, încă din 1941, P.C. se orientează spre unitatea de acţiune cu Partidul Social-Democrat, abia în aprilie 1944, se ajunge la o înţelegere reală prin crearea *Frontului Unic Muncitoresc*.

Intrarea armatei sovietice pe teritoriul românesc precipită dinamica unitară a forţelor democratice şi determină, chiar în ultima clipă, pe liderii Partidelor Ţărănesc şi Liberal, să colaboreze cu Partidul Comunist, colaborare refuzată până în clipa accea. O alianţă precară, de ultimă oră, prinde contur prin intermediul unui organism comun, care reuneşte cele patru forţe importante ale ţării: Partidul Ţărănesc, Partidul Liberal, Partidul Social-Democrat şi Partidul Comunist. Numit *Comitetul Central de acţiune*, el este condus de cei mai prestigioşi lideri politici ai ţării: Iuliu Maniu pentru Partidul Ţărănesc, C. Brătianu pentru Partidul Liberal, Constantin Titel Petrescu pentru Partidul Social-Democrat şi Lucreţiu Pătrăşcanu pentru Partidul Comunist. În cursul lunii mai, comuniştii semnează şi un acord de colaborare cu disidenţa liberală condusă de Gheorghe Tătărescu. Prin intermediul *Comitetului central de acţiune*, se formulează o platformă comună; ea se va exprima printr-un nou organism: *Blocul Naţional Democrat*. Păstrându-şi independenţa politică şi ideologică, membrii Blocului sunt unanimi în aplicarea programului formulat împreună: semnarea armistiţiului, ieşirea din Axă, răsturnarea guvernului Antonescu, formarea unui guvern constituţional democratic.

În această perioadă, au loc primele contacte între Partidul Comunist şi Curtea Regală. Interlocutorul Partidului faţă de monarhie a fost Lucreţiu Pătrăşcanu. În august 1943, şeful comunist se întâlneşte pentru prima oară cu Mocioni-Stârcea, principalul consilier al regelui. După ce se clarifică poziţia Partidului faţă de monarhie aceste întâlniri se vor repeta, pentru a deveni mai frecvente în primăvara şi vara anului 1944, ajungând în noaptea de 13 spre 14 iunie la un acord între palat şi comunişti privind răsturnarea guvernului Antonescu. Acesta a fost începutul marii coaliţii pentru salvarea publică; înţelegerea între Partidul Comunist şi monarhie a declanşat o dinamică de alianţe cu armata, cu şefii partidelor Ţărănesc şi Liberal şi cu grupul Tătărescu. S-au creat astfel condiţiile pentru trecerea la acţiune: insurecţia. Acest scurt rezumat al activităţii Partidului Comunist a fost extras din cartea lui A. Simion.

apăra – Partidul Comunist manifestă obiectiv cel mai înalt nivel de consecvență și fermitate în luptă. Spre deosebire de partidele burgheze naționale, Țărănesc și Liberal care, deși criticau acțiunile guvernului Antonescu, îl susțineau, considerându-l singurul capabil să conducă țara în aceste împrejurări grele, încercând chiar să-l convingă să semneze armistițiul cu guvernele celor trei mari puteri ale coaliției Națiunilor Unite, Partidul Comunist Român se pronunță cu hotărâre împotriva oricărui compromis cu guvernul Antonescu, chemând poporul la luptă pentru răsturnarea lui"[37].

Firește A. Simion are dreptate să pună accentul pe aspectul intransigent al Partidului Comunist într-un moment în care celelalte forțe politice mai încercau diverse aranjamente cu guvernul aflat la putere. Partidul Comunist rămase de neclintit; în ciuda clandestinității și a slabelor sale forțe, el a rămas cel mai hotărât, chemând neîncetat la lupta împotriva lui Antonescu și a forțelor străine pe care le reprezenta. Totuși, minoritar cu totul, fără o reală penetrație în mase, intrarea Armatei Roșii a făcut din el o forță importantă de care trebuia de acum încolo să se țină seamă.

Se remarcă aceeași diversitate de interpretări când se abordează întrebarea de ce s-a produs actul de la 23 august. Pentru istoriografia oficială românească, menită să ilustreze tezele naționaliste ale Partidului, acest pact de la 23 august cristalizează o situație revoluționară, punctul de trecere de la un sistem la altul. Primăvara-vara anului 1944 a fost marcată de această situație revoluționară pe care „Partidul Comunist a știut s-o folosească și s-o orienteze cu succes aplicând într-un mod creator teoria revoluționară marxist-leninistă privind insurecția"[38].

37. A. Simion, *op. cit.*, p. 421-422.
38. Colonelul Petre Ilie, *Pregătirea insurecției*, pp. 154-151, în *Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică, op. cit.*

Pentru exegeții occidentali, este vorba, dimpotrivă, de un act politic având drept scop păstrarea instituțiilor țării. G. Ionescu subliniază că scopul acțiunii de la 23 august a fost „salvarea teritoriilor țării şi integritatea ei politică, punându-i pe ruşi în fața unui fapt împlinit, în raport cu o Românie independentă care-şi va aduce contribuția la efortul final al aliaților împotriva lui Hitler"[39]. Acțiunea de la 23 august este astfel prezentată ca un scut împotriva ocupației sovietice.

Căile sinuoase ale istoriei par uneori să se întâlnească. Tezele lui Ionescu apar, din acest unghi, apropiate de cele ale istoriografiei lui Ceauşescu care şi ea, în filigran şi implicit, face din actul de la 23 august sărbătoarea independenței naționale, mai ales față de Uniunea Sovietică. Curioasă întâlnire a doi naționaliști, atât de diferiți.

Nu pretind că aş putea restitui adevărul sau că aş deține cheile acestei pagini de istorie, pasionante tocmai pentru că a fost atât de contestată şi controversată. Dar aş vrea să restabilesc câteva elemente factuale, cu o mare grijă pentru obiectivitate, lepădându-mă de orice spirit partizan. Firește, comuniştii prea slabi şi puțin reprezentativi pe eşichierul politic al României aflate în război nu au putut impune armatei, monarhiei şi marilor partide Țărănesc şi Liberal – foarte bine ancorate în peisajul politic al țării – o răsturnare de alianțe. Firește, Partidul, la scara sa şi cu forțele sale, este activ. Gheorghiu-Dej, eroul grevei ceferiştilor din 1933, devenit secretar general în aprilie 1944, în urma înlăturării lui Foriş, evadează din închisoarea de la Jilava, în august. Prezența lui stimulează activitatea militanților şi accelerează evoluția lucrurilor. Firește, personalități ca Lucrețiu Pătrăşcanu şi Emil Botnăraş au jucat un rol real, dar toate acestea n-ar fi putut face din P.C. o forță determinantă într-o

39. Ghiță Ionescu, *op. cit.*, pp. 85-86.

acțiune care cerea o pregătire minuțioasă și serioase temeiuri politice. De altfel, partidele burgheze fură obligate în ultimul minut, ținând cont de frontul de Est, adică de apropierea vertiginoasă a Armatei Roșii de inima țării, să-i accepte pe comuniști ca aliați. Eșecul unor tentative similare în Bulgaria și Ungaria probează complexitatea acțiunii românești care, printr-o largă alianță și o bună pregătire a reușit acolo unde vecinii lor n-au izbutit. Primul guvern bulgar format pe 2 septembrie pentru a trata cu Aliații și care avea în componența lui numai reprezentanți ai Partidelor Democrat și Țărănesc, a fost torpilat de sovietici pentru că din el nu făceau parte și comuniștii. Numai după intrarea armatelor sovietice în Bulgaria, Frontul Patriotic, organizat și dirijat de comuniști, ia puterea. În Ungaria, lipsa de organizare și de sincronizare ușurează germanilor reluarea controlului orașului, înecând în sânge cele două tentative de ieșire din Axă ale lui Horty. A fost nevoie de intervenția directă a Armatei Roșii ca să se poată crea în primul mare oraș eliberat, Debretin, un prim guvern provizoriu. Astfel, în raport cu vecinii săi, numai România, în căutarea unei noi legitimități, reușì să realizeze marea cotitură. Acesta este motivul pentru care se discută cu atâta interes despre acest eveniment în plan politic și istoric. „Actul de la 23 august 1944 a fost unul din elementele decisive ale celui de-al Doilea Război Mondial, considera Seton-Watson. El a deschis rapid tot sud-estul Europei, Armatei Roșii. A fost rapid urmat de înfrângerea bulgarilor și eliberarea Belgradului“[40].

„În istoria celui de-al Doilea Război Mondial, armistițiul românesc are meritul de a fi permis armatelor ruseşti să atingă frontierele Bulgariei, Iugoslaviei și ale Ungariei într-o săptămână“, subliniază Ghiță Ionescu[41].

40. Hugh Seton-Watson, *op. cit.*, p. 89.
41. Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 86.

Toate aceste lucruri fac parte din ştiinţa mea de adult, dobândite în timpul studiilor din Franţa şi nu din universităţile româneşti. Când, mult mai târziu, am făcut un stagiu lung de cercetare în România, am realizat distanţa dintre ştiinţa mea şi aceea a mai tinerilor mei colegi români.

Am crezut mult timp că ştiu istoria ţării mele de origine, mai ales cea legată de cel de al Doilea Război Mondial, de perioada de după război şi de perioada stalinistă. Am trăit în ele, am luat parte la această aventură ca un actor minor, dar activ. Credeam că nu mai am nimic de învăţat. Totul părea definitiv aranjat în memoria mea. Şi într-o zi apăru îndoiala, subminând certitudinile, amintirile, cunoştinţele.

Pentru generaţiile care ne-au succedat sau pentru cele cărora epopeea stalinistă li se părea o istorie veche, toate aceste evenimente, în ciuda numeroaselor lor versiuni, nu prezintă un interes deosebit, nu le fixează memoria, nu le fascinează imaginaţia. Revizuiri, reconstituiri, nu au importanţă. Fiecare nouă scriitură reuşeşte să convingă o nouă generaţie. Nu ne confruntăm manualele cu cele ale părinţilor şi mai puţin cu cele ale bunicilor. Aceasta este treaba istoricilor, aceşti turbulenţi care nu ostenesc refăcând mereu relaţia *Istorie-Ştiinţă-Putere*. Din cele mai îndepărtate timpuri, *Ştiinţa* slujeşte *Puterea*, cronicarul pe prinţ. Suprapunerile scriiturilor istorice luminează relaţia între istorie şi putere. Asemenea unor cercetări arheologice, această muncă de decriptare a mai multor scrieri ne permite să sesizăm gradul de supunere a istoriei faţă de *Realpolitik*. Studiul istoriografiilor ţărilor socialiste este, mai mult decât cel al altor ţări, elocvent în acest punct. Istoria trebuie întotdeauna să justifice linia oficială în vigoare. Trecutul trebuie să legitimeze, să cauţioneze, să explice prezentul.

III
La răscrucea a două lumi

Practic, nu am amintiri despre evenimentele politice care au urmat sosirii Armatei Roşii în România. În vârtejul bucuriei pe care ea l-a stârnit în mine, plină de siguranţă şi convinsă că războiul se sfârşise, nu mai ascultam „politică". Şi totuşi războiul continua în România, într-o perioadă în care totul se clătina. Precarul, insolitul, provizoriul, tranzitoriul făceau parte din aerul timpului. Ne instalam pe terenul alunecos al răspântiei dintre două lumi.

Răspântie a Orientului cu Occidentul, România trăia una din cele mai dificile şi nesigure epoci din existenţa sa de stat naţional modern. Forţele de dreapta, partidele tradiţionale şi Partidul Comunist împărţeau puterea, fiecare forţă în parte contând pe sprijinul din exterior: intervenţia

anglo-americană pentru partidele burgheze, susținerea Armatei Roşii pentru comunişti. Bipolaritatea lumii, care avea să izbucnească mai ales la începutul războiului rece, se făcu deja simțită în țara mea, încă din toamna anului 1944. Crize politice succesive zguduiră climatul de uşurare pe care-l datoram îndepărtării frontului.

Pe 12 septembrie 1944, s-a semnat[1] armistițiul cu URSS; el conținea clauze teritoriale, economice, politice şi militare, stabilind ce va fi România în perioada de interegn.

Tratatul de armistițiu trasă câteva jaloane ale unui viitor nesigur. Clauzele teritoriale redesenau conturul frontierelor României de după al Doilea Război Mondial. Departe de a-şi regăsi totalitatea pământurilor care i-au susținut forța după Primul Război Mondial, departe de a recupera conturul României Mari, Noua Românie nu va reintegra decât nordul Transilvaniei care-i fusese smuls de dictatul fascist de la Viena. *Clauzele economice* fixau sumele reparațiilor de război datorate URSS-ului: 300 de milioane de dolari timp de şase ani, evaluate în natură (petrol, cereale, lemn), restituirea bunurilor spoliate din Uniunea Sovietică în timpul războiului; întreținerea trupelor staționate pe teritoriul său. *Clauzele politice* defineau colaborarea între Înaltul Comandament sovietic şi Comisia română de Armistițiu. *Clauzele militare* stabileau metodele de control ale Armatei Roşii asupra teritoriilor româneşti şi defineau natura şi gradul de angajare militară română alături de forțele sovietice pentru continuarea războiului[2].

Cu toate că Bucovina de Nord şi Basarabia au fost

1. Tratativele de pace sunt conduse de Molotov. Cei doi ambasadori occidentali, Sir Archiblad Clark-Kerr şi Averell Harriman, asistă în calitate de observatori.
2. Pentru detaliile acestor acorduri, cf. Ghiță Ionescu, *op. cit.*, pp. 90-92

pierdute definitiv, bucuria a fost mare în țară cu ocazia reintegrării Transilvaniei septentrionale. Vîşinski nu scapă prilejul să țină un discurs demagogic menit să influențeze imaginația şi credința celor care sperau în acea epocă în URSS ca într-o mare putere, altfel decât celelalte. „Niciodată în istorie, n-a existat o asemenea situație în care, după ce a alungat dușmanul de pe un teritoriu străin, o armată străină să redea teritoriul eliberat țării căreia îi aparținea de drept. Dimpotrivă, întotdeauna în istorie, o armată care a alungat dușmanul şi-a anexat teritoriul fără să-l mai înapoieze nimănui. Astăzi, pentru prima oară în istorie, Armata Roşie, alungându-i pe nemți din Transilvania de Nord, a redat-o poporului român, fără să ia nici un centimetru din acest teritoriu“[3].

În timp ce România îşi continua războiul, de data aceasta alături de Aliați, în interior, guvernele de uniune națională se succedau, într-o atmosferă insurecțională: două guverne Sănătescu (23 august – 2 noiembrie, 4 noiembrie – 2 decembrie 1944) şi un guvern Rădescu (3 decembrie 1944 – 28 februarie 1945). Aceste coaliții guvernamentale, conduse de militari antifascişti şi compuse din miniştri național-țărănişti, liberali, social-democrați şi comunişti, erau factice şi nu puteau fi decât provizorii. Aveau ele, aceste guverne, profilul necesar pentru a instaura în România un real proces de democratizare? Puteau ei, aceşti militari şi şefi de partide istorice, să fie credibili în fața marelui învingător al clipei? Putea România sub sceptrul lor să devină o țară „prietenă“ a lui Stalin, aşa cum îşi dorise acesta? Iată întrebările-cheie necesare înțelegerii acestei perioade complexe.

În evaluarea procentajului influenței sovietice în Europa de Est, episod magistral povestit de Churchill în *Memorii*,

3. Citat în Mihail Roller, *Istoria României*, *op. cit.*

România avusese un loc de frunte, fiind cotată cu 90%[4]. „Să reglăm afacerile Balcanilor, i-ar fi spus, în octombrie 1944, premierul britanic lui Stalin. Armatele dumneavoastră se află în România şi Bulgaria. Avem interese, misiuni şi agenţi în aceste ţări. Să ne ferim să ne ciocnim în lucruri care nu au nici o importanţă. În ceea ce priveşte Marea Britanie şi Rusia, ce aţi spune de o predominare a influenţelor de 90% în România pentru dumneavoastră, o predominare de 90% în Grecia pentru noi şi egalitate 50% în Iugoslavia"[5].

Dacă privim procentajele pentru celelalte ţări propuse de Churchill lui Stalin pe un capăt de hârtie, vedem într-adevăr că numai România era vândută cu 90%, în tinp ce vecinele ei, Bulgaria şi Ungaria nu erau decât cu 75% şi 50%. Astfel, se poate spune – cu toate că nu poate fi decât o ipoteză de şcoală – că, în timp ce România trăia convulsiile trecerii de la un sistem la altul, soarta ei era definitiv reglată încă din octombrie 1944.

Şi totuşi continui să cred că istoria nu poate fi tranşată în acest fel şi că procesul de „comunizare" a României, ca şi a altor ţări din Est, a fost mai complex, mai diversificat de la o ţară la alta, şi dependent de evoluţia lumii de după

4. După Cordell Hull, prima încercare de divizare a Europei în sfere de influenţă a fost schiţată la Conferinţa Miniştrilor Afacerilor Externe aliate de la Moscova, octombrie 1943. Mai târziu, în noiembrie-decembrie, în acelaşi an, la Conferinţa de la Teheran, Stalin îi convinge pe occidentali să debarce în Franţa şi nu în Balcani, după planul iniţial al lui Churchill. Dar abia în anul 1944, această tendinţă prinse un contur bine definit. În virtutea acordului din iunie 1944, Marea Britanie şi Statele Unite cedaseră cea mai mare parte a Balcanilor, URSS-ului. În octombrie 1944, când Churchill şi Eden se aflau la Moscova, acest acord fu confirmat şi chiar lărgit. Cf. Lilly Marcou, *Le Kominform, le comunisme de guerre froide*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques, 1977, p.16.

5. Cf. Sir Winston Churchill, *Mémories sur la deuxičme guerre mondiale*, vol. 6, *Triomphe et tragédie. La victoire, 6 juin 1944-3 février 1945*, Paris, Plon, 1953, p. 235.

război. Firește, în România, poate mai mult decât în alte părți, din pricina unei lungi istorii a relațiilor ruso-române, sovieticii socoteau că puteau să controleze procesul de defascizare, dar soarta ei a fost legată înainte de toate de vicisitudinile războiului rece care a înghețat lumea în neuitatul an 1947. Îmi pun mereu o întrebare, fără să pot ajunge să-i găsesc un răspuns complet şi definitiv: era oare vorba la Stalin de un plan stabilit dinainte şi pus în aplicare cu minuție şi precizie, în etape succesive, pentru a reuşi să obțină „satelizarea"? Sau, dimpotrivă, această construcție a unui lagăr socialist omogen şi repliat asupra lui însuşi, n-a fost decât replica la sfidarea aruncată de celălalt „lagăr"?

În România, în această perioadă intermediară, în care nu se cunoştea, firește, istoria cu cele 90 de procente, nici o forță politică nu voia să cedeze nimic.

În Iaşi, oraşul meu natal, totul părea foarte calm. Armata Roşie, mai puțin prezentă, plecase lăsând o arier-gardă. Realitatea imediată era marşul ei victorios spre Berlin. Nu-mi mai era deloc frică şi ascultam la aparatul de radio, care ne fusese înapoiat, zgomotul manifestațiilor de la București care antrenau căderea succesivă a guvernelor. Aud şi acum vuietul mulțimilor, vocea spicherului care anunța că guvernul căzuse, că un altul este pe cale să se formeze: toate mă lăsau indiferentă. Mă simțeam în siguranță. Prin înlăturarea frontului, am putut să ne întâlnim cu familia mamei care locuia la Huşi şi de care fuseserăm despărțiți în timpul ostilităților. Astfel, cel mai frumos cadou al sfârşitului războiului a fost reîntoarcerea la o bunică de a cărei existență şi semnificație uitasem. Cercul familiei se lărgea, iar fericirea mea părea perfectă. Ioana, scumpa noastră bonă, se întorsese la noi (o dată cu aparatul de radio). Ea putea să trăiască din nou lângă noi, evreii. Toată această lume mică se pregătea acum pentru marea

mutare în capitală, unde părinții mei deciseseră să trăiască după război.

Astfel, în timp ce la noi perioada de după război se desfășura pașnic, la București se dezlănțuiau pasiunile, se amplificau înfruntările de stradă între dreapta și stânga. În ianuarie-februarie 1945, aceste manifestații luaseră un adevărat aspect insurecțional, în timp ce înfruntările violente cu forțele de ordine provocau primii morți. În acest moment, s-a simțit pentru prima oară, tot fără să știm – semnificația acelui 90%. Excedați de instabilitatea internă, de incapacitatea guvernelor de unitate națională de a menține calmul și ordinea și de a începe reformele necesare, sovieticii trimiseseră la București, la sfârșitul lunii februarie, pe Vîșinski.

Acesta a cerut regelui o schimbare radicală a echilibrului de forțe în interiorul guvernului. Legenda „bătutului cu pumnul în masă" a trimisului lui Stalin în fața unui rege care tergiversa pentru a câștiga timp și pentru a găsi sprijin la puterile occidentale a făcut să curgă multă cerneală. Astfel, la 6 martie 1945, a luat sfârșit iluzia coaliției tuturor forțelor politice ale țării. Prezidat de Petru Groza, personalitate progresistă necomunistă, dar foarte apropiată de comuniști, s-a format un nou guvern, în componența căruia au intrat trei comuniști. Obținând Internele (Teohari Georgescu), Justiția (Lucrețiu Pătrășcanu) și Economia (Gheorghe Gheorghiu-Dej), comuniștii dețin, încă înainte de sfârșitul războiului, posturile cheie ale țării. Acest guvern îi elimina pe Maniu și Brătianu, purtătorii de cuvânt ai marii burghezii și ai latifundiarilor, precum și pe apropiații lor colaboratori.

Guvernul Petru Groza[6], numit *„guvernul de concentrare democratică"* – în ciuda genezei sale încă discutabile

6. Guvernul Petru Groza deținea 19 portofolii reunite sub semnul FND (Frontul Național Democrat), grupând pe comuniști, social-democrați, Frontul Plugarilor, Grupul Național-Țărănist al lui Anton Alexandrescu,

– era mai în măsură să înceapă procesul de democratizare de care ţara avea nevoie şi mai ales să înceapă reforma agrară.

Marea întrebare, rămasă şi astăzi deschisă, este legitimitatea sa. Pentru istoricii occidentali şi pentru dreapta românească, guvernul Groza îşi datorează existenţa presiunii sovietice, „pumnului bătând în masă" al lui Vîşinski. Pentru istoriografia comunistă românească este vorba, dimpotrivă, de o acţiune revoluţionară dusă de clasa muncitoare sub direcţia Partidului Comunist. „Pe 6 martie 1945, a fost instaurat în fruntea ţării, primul guvern revoluţionar-democratic din istoria României, în care clasa muncitoare avea rolul conducător. Expresie a dictaturii revoluţionare democratice a proletariatului şi ţărănimii, noul guvern a marcat consolidarea poziţiilor celor două partide (comunist şi social-democrat) unite în Frontul Unic Muncitoresc[7]". Cu scopul de a dovedi temeiurile populare şi legitimitatea naţională a regimului, istoriografia din vremea lui Ceauşescu încerca să demonstreze că evenimentele care au dus la cotitura de la 6 martie erau numai o afacere românească, fără nici o implicaţie străină. „Acest guvern reprezenta toate forţele interesate în progresul ţării în sensul marilor axe deschise de victoria insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste din august 1944"[8].

Puterile occidentale refuzară mai întâi să recunoască noul guvern.

Fără a mă erija într-o instanţă a istoriei, mi se pare că, independent de felul în care vor fi judecate evenimentele

Uniunea Patrioţilor, şase militari, un reprezentant al clerului, şase reprezentanţi ai Partidului Liberal disident al lui Gh. Tătărescu. Cf. Mihai Fătu, *Alianţele politice ale Partidului Comunist Român, 1944-1947*, Cluj, Dacia, 1979, p. 178.

7. Gh. Tutui, A. Petric, *Frontul Unic Muncitoresc*, Bucureşti, Editura Politică, 1971, pp. 95-96.
8. Mihai Fătu, *op. cit.*, p. 178.

din ianuarie-februarie 1945 – ca rezultat al unei revoluții „de sus", ca o emanație a voinței sovietice sau ca un produs al unei crize revoluționare, pusă la cale de masele populare – guvernul Petru Groza, prima versiune, poate fi considerat un guvern pluralist prin care se putea începe în România democratizarea instituțiilor şi a moravurilor politice şi, mai ales, aplicarea reformelor. Acest program „minimal" intra de altfel în scopurile vizate în clipa aceea de URSS. Ceea ce Moscova dorea atunci nu era „comunizarea" imediată a României, ci un regim care să permită o mobilizare de resurse în favoarea ei şi o stabilitate politică necesară acestei mobilizări. Era perioada în care Stalin acționa mai ales ca şef de stat şi şef de război doritor să-şi consolideze frontierele țării şi să primească despăgubirile de război de la toți cei care luptaseră alături de Germania nazistă. Guvernul Groza putea asigura aceste obiective înainte de războiul rece.

În acest moment precis, România face primul său salt spre „democratizarea de tip nou"[9], iar viața mea va lua şi ea o întorsătură importantă: plecarea la Bucureşti. A pleca pentru mine însemna o ruptură. Pe deasupra, îmi iubeam oraşul natal, de care mă legau toate amintirile. Am trăit această plecare, prima în viața mea, ca pe o mare sfâşiere, cu neliniştea necunoscutului şi cu nostalgia unui timp trecut. Necunoscutul se concretiza prin noțiunea/instituție:

9. Viitoarele democrații populare se numeau în această perioadă intermediară, 1944-1947, „democrații de tip nou" sau „noile democrații". Ideologii sovietici făuriseră această nouă conceptualizare. Cf. Lilly Marcou, *Le Kominform... op. cit.*, pp. 155-158.

şcoală. Era evident că voi merge la şcoală, de data aceasta la o şcoală adevărată, unde mergea toată lumea. La 9 ani, intram în clasa a treia (în România clasele se numără invers decât în Franţa) şi totuşi şcoala, ca instituţie, rămăsese pentru mine marea necunoscută, dacă nu marea interzisă.

Printre numeroasele lucruri la care evreii nu au avut acces în timpul lui Antonescu era, am mai spus, şi şcoala. Când am împlinit şase ani, părinţii mei au angajat un profesor care mi-a condus prima ucenicie. Am frecventat apoi o şcoală improvizată pentru evrei, într-o sinagogă abandonată sau într-un imobil părăsit, instalată la întâmplare, fără profesori, fără echipament. Aceasta era definiţia precarităţii, a insolitului, a derizoriului. Pe jumătate amuzată, pe jumătate iritată, mă duceam la şcoală cu câteva lemne în ghiozdan, contribuţia noastră la funcţionarea şcolii.

Această şcoală nu m-a interesat cu adevărat niciodată. Cred că în afară de lucrurile elementare – scris, citit, socotit – n-am învăţat nimic în această perioadă. Ucenicia mea „culturală" se făcea în altă parte. Fire invizibile între real şi vis, jocuri şi poveşti ţeseau o lume aparte, dincolo de universul şcolar. Singurătatea mea profundă, gustul muncii individuale şi al lucrurilor învăţate prin mijloace proprii îşi au originea în această perioadă în care viaţa de şcolar îmi era interzisă, când, fără colegi de clasă, îmi construiam o lume a mea, în cea mai mare izolare. Poate din pricina acestor începuturi nefericite, şcoala mi s-a părut întotdeauna plicticoasă, marginală în raport cu viaţa în sine şi cu ceea ce trebuia să mă înveţe.

În sfârşit, în toamna anului 1945, am putut, a trebuit, asemenea tuturor celorlalţi, să mă duc la şcoală; dar începusem prost. De atunci, toate începuturile mele au fost dificile. Pentru a învinge, pentru a câştiga, a trebuit întotdeauna să mă bat, să muncesc din greu, să mă îndârjesc

asupra scopului propus. Nu m-am bizuit niciodată pe uşurinţă sau noroc.

În vara anului 1945, încă uluită de Armata Roşie, am trăit prima mea conştientizare, livrescă de această dată, a războiului, a marelui război, dincolo de îngustul meu orizont. Ea s-a produs datorită unui reportaj al lui Ilya Ehrenburg. În această relatare a unui mare corespondent de război, voi redescoperi vitejiile Armatei Roşii şi ororile naziste[10].

Răsfoiesc astăzi paginile îngălbenite ale acestei cărţi, păstrate în mod miraculos în bibliotecă – una din rarele cărţi care m-au urmat în peregrinările mele. Încerc să regăsesc în aceste rânduri scrise de pe front, în anul 1942, suflul care o răscolise pe fetiţa de 9 ani, câţi aveam când am citit-o prima oară: *Să nu uiţi niciodată*! era titlul pe care-l dăduse Ehrenburg acestor emoţionante note de război. „Istoricul va scrie că oraşul Lutz i-a costat pe germani mai mult decât ocuparea Parisului şi că acestora le-a fost mai uşor să ocupe Balcanii decât oraşul Smolensk (...). Rezistenţa Rusiei a schimbat climatul lumii. Asemenea unui izvor subteran foarte adânc, spiritul ofensiv al popoarelor englez şi american ţâşneşte la suprafaţă. Sub briza liniştită, bubuie furtuna (...). Fiecare fiinţă din Europa şi America, fiecare oraş, fiecare copac cere ofensiva. Pentru milioane de francezi, preţul neintervenţiei în Spania a fost pierderea ţinutului Maass şi Loire. Şi iată că un pastor din îndepărtatul Uruguay cere intervenţia: toţi ştiu că în Caucaz lupta nu se duce numai pentru petrolul sovietic, ci pentru viitorul omenirii"(...). „După înfrângerea germanilor la porţile Moscovei, chiar şi cei mai prudenţi au început să pregătească ofensiva. Germanii distruseseră şi jefuiseră

10. Ilya Ehrenburg, *Ţine minte*! (Articole alese, apărute în anul 1942), Bucureşti, Editura „Cartea Rusă", 1945, 330 p.

Europa vreme îndelungată; călăii germani au transformat vreme îndelungată copacii în spânzurători şi oraşele în cimitire. Ziua răzbunării se apropie. Martorii vor fi chemaţi să depună jurământul. Parisul va spune: «Germanie, îţi aminteşti drumurile pline de refugiaţi, francezii împuşcaţi, *ostaticii împuşcaţi*?». Norvegienii vor publica listele celor împuşcaţi şi cu o voce gravă, Grecia va spune: «Germania mi-a distrus poporul prin înfometare.» Anglia va spune într-un singur glas: «Îţi aminteşti de Conventry?» Belgradul se va ridica din propria-i cenuşă şi va întreba: «Îţi aminteşti?» Olanda va evoca Rotterdamul iar Polonia Varşovia; «Lidice», vor spune cehii. Lista noastră lungă va începe cu palatele din Leningrad până la bordeiele din Ucraina, de la izbele din Kerci până la Istra. La masa judecătorilor va veni un ţăran rus simplu de la Lomova Gorki care va spune: «Au ars satul, au împuşcat pe toţi – de la cel mai tânăr la cel mai bătrân. I-au împuşcat pe Senia Mihailov de 10 ani şi pe Ana Tepleakova de 3 luni» (..). Germanie, îţi aduci aminte de suferinţele Rusiei?"

Aceste rânduri scrise pe 27 august 1942, pe care le-am descoperit în vara anului 1945, marchează pentru mine începutul unui ataşament la un popor, la o literatură, la o istorie, la o morală: aceea a Rusiei Sovietice. Internaţionalismul meu iniţial îşi are originea tot în lectura acestei cărţi. Suferinţa colectivă a Europei care mă trimitea la aceea pe care o trăisem eu însămi a fost o reală descoperire. Un fel de solidaritate primară mă lega de acum de toţi, în lupta pe viaţă şi pe moarte împotriva fascismului. Va fi un angajament pe care nu-l voi mai putea renega niciodată.

Totul a venit de la sine, firesc. Nu era vorba de îndoctrinare mecanică, obligatorie, ci de un sentiment născut dintr-o experienţă cotidiană. Copil încă, pe când lumea îşi oblojea rănile războiului, trăind euforia marii alianţe şi a

fericirii de a fi scăpat cu viață din noaptea fascistă, credeam la un mod naiv, dar cât de profund! în viitorul radios; într-o lume mai bună decât cea în care trăisem în semi-inconștiența primei copilării. Când am început să mă apropii de starea de înțelegere, de starea de gândire, de studiu, am fost fascinată de faptele de vitejie ale celor cărora le datoram salvarea. Fraternitatea popoarelor, firește, dar mai ales fraternitatea popoarelor sovietice, a Armatei Roșii, curajul lui Stalin, tripticul care mi s-a impus de la primele lecturi, de la primele filme, de după război, înainte chiar ca războiul rece să închidă în spatele nostru „cortina lui de fier". Chiar în epoca în care mai puteam vedea filme americane, imaginația mea traumatizată era mai sensibilizată de faptele de vitejie ale tinerilor comsomoliști care mureau curajoși pe front „pentru patrie! pentru Stalin!" decât de filmele melodramatice cu Myrna Loy, Charles Boyer, Bette Davies, Tyron Power. Cum să nu fi preferat literatura sovietică, pe care o găseam perfect corespunzătoare fantasmelor mele de copil fascinat de epopeea războiului, romanelor lui Cronin, Pearl Buck, Daphné du Maurier care zăceau prin salonul mamei?

Mi-am făcut alegerea de foarte devreme.

În această perioadă intermediară, de răscruce între două lumi, părinții mei adoptaseră o poziție „dualistă", după imaginea puterii stabilite în țară. Suferințele îndurate în perioada antonesciană, fără să mai vorbim de antisemitismul care însoțise întreaga lor existență anterioară, îi făceau deosebit de sensibili la schimbările în curs: încrederea lor mergea mai ales spre personalitățile democratice

şi progresiste necomuniste aflate pe scena politică. Încrezători în viitor, se instalaseră la Bucureşti, socotind că vor trăi ca nişte cetăţeni liberi şi egali în drepturi, conform valorilor lor morale şi religioase.

Tata îşi muta mica lui întreprindere, lua cu el chiar pe cei mai importanţi şi mai credincioşi muncitori. Era convins că nimic nu se putea schimba pentru el, în condiţia lui de patron al unei mici întreprinderi. Dimpotrivă, respira încântat aerul de libertate care părea să inunde ţara. Începurăm chiar să ne împlinim nişte visuri de mult uitate. Mama îşi putu vedea cu ochii o dorinţă a tinereţii ei: să facă muzică. Cumpărarăm un pian şi începurăm ucenicia noastră muzicală. Pentru a-şi putea lua, probabil, revanşa, pentru tot ceea ce nu putuseră face timp de atâţia ani, părinţii mei mă înscriseseră la o şcoală privată şi nu la o şcoală de stat, un fel de pensionat francez pentru fete. Acolo, poate mai mult decât oriunde, am trăit acel climat paradoxal al încrucişării a două lumi, de confruntare între morale şi moravuri contradictorii. La şcoală, în aceşti ani, am trăit, fără să-mi dau seama, agonia unui sistem de valori, agonie care dădea aerului timpului un gust de sfârşit de lume. Mai păstrez şi acum amintirea acelor vremuri crepusculare şi luminoase, în acelaşi timp. În această epocă şi în acest cadru, am făcut primele mele opţiuni faţă de o altă lume. Totul se petrecea cu blândeţe. Eram copiii unor bogaţi protejaţi şi navigam inconştienţi printre antagonisme, fără să sesizăm încărcătura lor explozivă. Cântam încă de sărbători imnul regal *Trăiască Regele*!, învăţam încă istoria monarhiei şi rolul ei pozitiv pentru ţară. Regele Mihai, în special – considerat încă eroul actului de la 23 august – îşi trăia ultimele lui clipe de glorie. Aşa cum am mai povestit, drept recunoştinţă pentru rolul său în acest act istoric, mareşalul Tolbuhin îi înmânase, în iulie 1945, în numele lui Stalin, cea mai înaltă decoraţie

sovietică, Ordinul Victoriei. Ori regele s-a revoltat chiar în săptămânile care urmaseră decorării sale. Declarase greva regală, refuzând să semneze decretele până nu va demisiona guvernul Petru Groza. Reluând dialogul cu Maniu şi Brătianu, liderii prestigioşi ai burgheziei conservatoare, el credea, spre deosebire de Stalin, „că putea da înapoi roata Istoriei". Suntem în august, regele credea că se poate bizui pe susţinerea aliaţilor occidentali şi îi aştepta. În această epocă, şi în acest context, s-a născut una din legendele cele mai persistente care mi-a însoţit adolescenţa, aceea a sosirii iminente a trupelor anglo-americane. În România, multe familii ale generaţiei părinţilor mei i-au aşteptat ani îndelungaţi.

La şcoală, eram obligaţi, în această perioadă, să urmăm cursurile religioase: un popă şi un rabin – semnul timpului – îşi împărţeau clasele după confesiunea fiecăruia. Mă plictiseau profund, cu atât mai mult cu cât orele erau obligatorii. Începuseră să ne vorbească despre Uniunea Sovietică, despre istoria şi victoriile ei, atât de aproape de viaţa noastră cea de toate zilele. Ele mă interesau mult mai mult.

În principiu ar fi trebuit să primesc o educaţie burgheză pentru o fată de familie bună, dar şi rudimentele unei educaţii civice necesare înţelegerii schimbărilor în curs. Lecţia războiului trebuia învăţată; nimic nu va mai fi ca înainte. Şi totuşi, moravurile burgheze se impuneau încă într-o mare măsură în această perioadă. Lucrurile nu erau prea clare. Nimeni nu ştia ce ne rezervă viitorul.

Alegerile din anul 1946 constituiră pentru mine o nouă emoţie, a doua trezire politică. Felul în care le-am trăit, familia mea şi cu mine, dovedesc că evenimentele nu erau chiar atât de mult ordonate şi conduse de la Kremlin pe cât credeau în epocă aproape toţi observatorii occidentali. Firește, comuniştii falsificară alegerile, dar ambianţa era una de insurecţie. Acasă, ne-a fost realmente teamă că

forţele de stânga vor pierde alegerile şi că era persecuţiilor va începe.

Această situaţie mă duce din nou cu gândul la Stalin şi la întrebarea, deja evocată ca o obsesie, la care cred că am răspuns de o mie de ori, dar pe care nu cred că am elucidat-o. Avea Stalin intenţia, la sfârşitul războiului, să instaureze în Europa orientală şi în special în România regimuri identice cu al său?

Încerc să aflu ce spun alţii. Isaac Deutscher: „Actele lui Stalin dezvăluie numeroase contradicţii, ciudate şi frapante, care nu indică nicidecum că el s-ar fi aflat în posesia unui plan revoluţionar concret. Mi se pare mai degrabă că nu avea nici unul“[11]. Joseph Starobin merge în acelaşi sens: „Tot ceea ce ştim despre Kremlinul din această epocă infirmă ideea că Stalin ar fi avut, începând din 1944, scopul de a „comuniza“ statele Europei orientale“[12]. În privinţa lui Harry Hopkins, fidelul mesager al lui Roosevelt şi interlocutorul american preferat al lui Stalin, el precizează că în ultima discuţie avută cu Stalin, în mai 1945, acesta a afirmat că „regimul sovietic nu este exportabil“[13].

Ar trebui să deducem din toate aceste declaraţii şi analize că, în ciuda celor 90%, România nu era menită în 1944 destinului ei de „democraţie populară“? Încerc să descopăr falia care a împiedicat-o să aibă alt destin. Ceea ce mă îndemna să mă întorc mai degrabă spre contextul politic local pentru a sesiza premisele acestui proces de „satelizare“. Ne-am putea gândi la un regim de Front Popular în România din perioada imediat următoare războiului, marcată încă de fascism şi unde rusofobia şi

11. Isaac Deutscher, *Staline*, ediţia a doua, Paris, Gallimard, 1973, p. 536.
12. Joseph R. Starobin, *Origins of the Cold War: the comuniste dimension*, Foreign Affairs, 47 (4), iulie 1969, p. 686.
13. Robert Sherwood, *Le Memorial de Roosevelt d'aprčs les papiers de Harry Hopkins*, vol. II: *Roosevelt, chef de guerre*, Paris, Plon 1950, p.446.

anticomunismul primar se amestecau? Micul Partid Comunist, devenit reprezentativ datorită victoriilor şi prezenţei Armatei Roşii, era el capabil – în cadrul unui guvern pluralist – să-l asigure pe Stalin că România va fi de acum încolo vecinul „prieten"? Poate luciditatea acestei *Realpolitik* explică dimensiunea falsificării votului în România anului 1946 şi a imposibilităţii pentru sovietici de a se conforma primei exigenţe a puterii occidentale, aceea de a organiza alegeri libere şi controlate de Aliaţi[14].

Mizã a războiului rece, aceste alegeri care s-au desfăşurat, mai mult sau mai puţin simultan, în toată Europa orientală constituie una din principalele neînţelegeri care au precedat aceste origini[15]. Încrezători în realitatea acestor alegeri libere, aliaţii occidentali recunosc, pe 5 februarie 1946, guvernul Groza. Neînţelegerea abia începe. Pe 17 mai, în acelaşi an, se constituie Blocul Partidelor Democrate[16], B.P.D., al cărui semn era soarele. Cele două partide tradiţionaliste şi disidenţa lui Titel Petrescu, sub direcţia lui Maniu, au ales ca semn ochiul. Alegerile au avut loc în noiembrie. Trebuia să se aleagă o singură Cameră alcătuită din 400 de deputaţi. Aceasta era aleasă pe patru ani, având la bază sufragiul universal cu reprezentare proporţională[17].

Părinţii mei, ca majoritatea familiilor de evrei din epocă,

14. Lilly Marcou, *op. cit.*, pp. 36-37.
15. În august 1941, semnarea Cartei Atlantice între preşedintele Roosevelt şi Primul-Ministru Churchill ne permite să sesizăm obiectivul politicii din timpul războiului şi de după război a guvernului american: respectul dreptului tuturor popoarelor de a-şi determina libere natura regimului politic al ţării lor. Iată în genere una dintre mizele războiului rece: alegerile libere.
16. B.P.D. era constituit din şase partide politice: Partidul Comunist, Partidul Social-Democrat al lui Rădăceanu, Partidul Liberal al lui Tătărescu, Frontul Plugarilor al lui Groza, Partidul Ţărănist al lui Anton Alexandrescu şi Partidul Naţional Popular.
17. Sufragiul universal fusese introdus în România de la prima consultare electorală care a avut loc după Primul Război Mondial, în noiembrie 1919.

au ales soarele. Pentru noi, frontul advers, ochiul, semnifica întoarcerea la trecut, la un trecut încă apropiat în care persecuţiile puteau reîncepe. Numai cuvântul persecuţie reînvia în mine spaime ancestrale. Prezenţa Armatei Roşii continua să-mi dea siguranţă, dar panica părinţilor mei mă făcea să cred că nimic nu era definitiv câştigat şi că totul putea fi răsturnat. Am aşteptat neliniştită alegerile şi rezultatele. Am salutat cu plăcere semnul liniştitor al soarelui pe care-l vedeam pe toate zidurile. Numărul destul de important al acestor afişe mi-a dat probabil siguranţa cu privire la echilibrul de forţe.

Şi astăzi mă mai întreb cu privire la natura angajamentului părinţilor mei pentru B.P.D. şi mai ales cu privire la natura temerilor lor că acesta nu va câştiga alegerile. Personalitatea lui Maniu, vechile lui alianţe, sprijinul pe care l-a acordat Gărzii de Fier, în 1937, opoziţia lui „tolerată“ faţă de Antonescu, naţionalismul lui virulent nu ofereau nici un fel de siguranţă părinţilor mei. Nu-mi amintesc cu ce partid din BPD au votat. Mi-e greu să mă pronunţ între formaţiile lui Rădăceanu şi Tătărescu, în ciuda marilor diferenţe dintre ei. Ceea ce reţin este că în aceste timpuri tulburi şi în ciuda originilor lor sociale, ei votară pentru stânga. Şi în ciuda viitorului tragic pe care avea să-l cunoască acestă stângă le sunt recunoscătoare că au fost, ca oameni liberi, de această parte.

Cu bucurie şi uşurare am aflat de victoria „Soarelui“. Nu aveam decât 10 ani şi nu ardeam încă de febra care va pune stăpânire pe mine câţiva ani mai târziu. Dar eram în siguranţă, puteam merge la şcoală.

Alegerile fură câştigate prin vot falsificat. Nu cu mult timp în urmă, un prieten vechi, personalitate de prim rang în România lui Gheorghiu-Dej, mi-a povestit maniera în care îţi traficase votul în Transilvania. Îşi amintea râzând cum un prieten comunist care nu înţelesese consemnul, îi

mărturisise neliniştit că în satul lui, din nefericire, partizanii lui Maniu câştigaseră alegerile. Bietul nefericit rămăsese interzis când înţelesese că dacă toată lumea ar fi acţionat ca el, BPD ar fi fost departe de a avea o majoritate în Adunare.

Chiar şi aşa, falsificate, cum au fost, dacă le comparăm cu farsele alegerilor care se practicau în România din când în când după ce Partidul Comunist a instaurat „dictatura proletariatului", ele apar ca un model de democraţie şi pluralism.

A doua zi după scrutin, a început să circule zvonul că Maniu a câştigat alegerile cu majoritate de voturi. Un vânt de panică se abătu peste casa noastră. Nu înţelegeam de ce-i trebuia guvernului atâta timp pentru a publica rezultatele[18]. În sfârşit, după trei zile de aşteptare, pe 22 noiembrie, am aflat că BPD câştigase de departe alegerile.

O dată trecute aceste emoţii, ne-am instalat în fericire şi linişte. Scurta perioadă care nu dură, vai, nici un an, a fost poate cea mai bună din viaţa părinţilor mei. Ţara ieşea din noaptea fascistă, evreii îşi găseau demnitatea lor

18. Partidul Comunist — 68 mdt.
Partidul Socialist — 81 mdt.
Frontul Plugarilor (Groza) — 70 mdt.
Partidul Liberal (Tătărescu) — BPD — 73 mdt.
Partidul Naţional Popular — 4 766 630 voturi — 26 mdt.
Partidul Ţărănist (Alexandrescu) — 21 mdt.
Partidul evreiesc — 2 mdt.
Partidul sârb — 1 mdt.
Independenţii — 7 mdt.

Uniunea Populară Maghiară	569 651 voturi	28 mdt.
Partidul Ţărănist-Democrat (Lupu)	156 755 voturi	2 mdt.
Partidul Naţional-Ţărănesc (Maniu)	878 927 voturi	32 mdt.
Partidul Liberal (Brătianu)	259 306 voturi	3 mdt.
Partidul Socialist (Titel Petrescu)	65 528 voturi	
Alte liste	17 475 voturi	

Cf. Henri Prost, *op. cit.*, p. 188.

de cetăţeni cu parte întreagă, afacerile tatei prosperau. Ne instalarăm într-o casă mare şi frumoasă, cu grădină, într-un cartier din Bucureşti, popular, dar paşnic. Ne-am putut, în sfârşit, permite nişte vacanţe adevărate. Păstrez din această perioadă amintirea unui climat plin de promisiuni. Credeam într-un viitor luminos şi dacă spectrul spaimei se mai profila la orizont – atavismul îşi spunea cuvântul – ea nu venea decât din obsesia că fascismul nu va fi definitiv zdrobit şi măturat de pe faţa pământului şi de pe scena istoriei. Tratatul de pace semnat pe 10 februarie 1947 părea să cauţioneze un viitor luminos care trebuia să cânte şi pentru noi. Dar anul 1947 va fi şi anul instalării războiului rece şi, cu toate că România era situată în marginea marilor înfruntări, ea va plăti scump preţul ridicat al certurilor între cele două mari puteri.

Din luna mai a anului 1947, Harry Truman enunţă, în faţa Congresului american, faimoasa sa strategie de *containment* care aşeza Statele Unite în fruntea lumii libere, constituită în cruciadă împotriva „expansiunii tiraniei comuniste“[19]. În iunie, în acelaşi an, în îndepărtatul Harvard, Marshall îşi expunea planul de ajutor economic pe care Statele Unite îl oferea Europei pentru a o elibera de apăsătoarea „ameninţare a sclaviei comunismului rus“[20]. Două vârfuri de lance – politică şi economică – cereau replica celuilalt lagăr şi deci declanşarea războiului rece.

România, ca şi vecinii ei, nu putea beneficia de ajutorul american[21]. Ea se instală deci în penuria din care n-a mai ieşit nici astăzi.

19. Harry S. Truman, *Mémoires*, vol. II: *Année d'épreuve et d'espérances*, 1. *L'alliance atlantique*, 1946-1950, Paris, Plon, 1956, p. 118.
20. *Ibid.*, p. 135.
21. Devastate şi slăbite de război, ţările din Europa de Est aveau tot atâta nevoie cât şi URSS de un ajutor economic. Dar prin planul Marshall, un control economic şi politic riscă să concureze, dacă nu să se substituie controlului sovietic, care autoriza prezenţa Armatei Roşii într-un anumit număr de ţări.

Replica va fi promptă: în septembrie, în acelaşi an, s-a creat în Polonia Kominformul, marcând înăsprirea politică şi ideologică a lagărului sovietic. În acest moment, s-a decis luarea puterii totale în ţările din Est de către partidele comuniste şi deci fuziunea cu partidele socialiste şi social-democrate. Pe scurt, punerea în aplicare a tacticii *unităţii organice* care trebuia să ducă la domnia partidului unic[22].

Consecinţele acestei tactici sunt prea cunoscute ca să mai zăbovesc asupra lor. Din martie 1947, după Congresul Partidului Social-Democrat Român, Titel Petrescu, unul din principalii lui conducători, a fost pus în minoritate pentru că era partizanul unei politici independente faţă de Partidul Comunist. Cu toate că el şi partizanii săi au fost obligaţi să părăsească imediat partidul, acesta rămase divizat între cei care optaseră pentru fuziunea cu comuniştii şi cei care i se opuneau. În toamna anului 1947, presiunile comuniste în vederea fuziunii sporiră atât de mult încât la Congresul socialist din octombrie, acesta se pronunţă pentru fuziunea care a fost desăvârşită la Bucureşti, în februarie 1948, la un congres de unificare, din care s-a născut *Partidul Muncitoresc Român* (PMR).

În plan politic guvernamental, accesul comuniştilor la putere se va traduce prin remanieri ministeriale care vor da naştere unui proces de eliminare a tuturor miniştrilor necomunişti, începând din noiembrie 1947.

22. Aplicarea tacticii unităţii organice începe în ţările din Est a doua zi după Conferinţa constitutivă a Kominform-ului. Cu toate că se manifestă în grade diferite, după tradiţiile politice ale fiecărei ţări şi mai ales după cât de puternic era implantată social-democraţia în fiecare context naţional, campania care realiza fuziunea partidelor muncitoreşti coincide cu crearea Kominform-ului.

Dar încă din vara aceluiaşi an, un eveniment major avea să prefigureze aceste tulburări şi să suscite primele întrebări în mintea părinților mei: este vorba de reforma monetară din august. Eram în vacanță şi de pe o zi pe alta ne trezirăm fără un ban. Am fost obligate, mama, bunica, sora mea şi cu mine, să ne hrănim cu macaroane şi cu pâine neagră, până ne-a venit tata în ajutor cu banii de tren pentru întoarcere. Nu voi uita niciodată gustul fantastic al acelor macaroane pe care le-am înghițit o zi întreagă. Un vânt de panică sufla peste minusculul oraş de munte în care ne aflam. Miliardarii clipei, care-şi petreceau cea mai mare parte a timpului în cazinourile încă deschise, îşi văzură averile transformate în cenuşă. Noul leu valora cât 20.000 de lei vechi. Nu înțelegeam nimic din această sărăcie subită care se abătuse asupra noastră. Aveam senzația că vom rămâne săraci pe viață. În timpul acestei schimbări monetare, aflarăm noi categoria socială căreia îi vom aparține de acum încolo, aceea a „neîncadraților". Nu era decât începutul unei noi şi mari discriminări. Pentru moment, ca „neîncadrați", aveam dreptul să schimbăm foarte puțin: 1.500.000 de lei vechi de persoană – echivalentul a 75 de lei noi. Cu timpul am înțeles că modul în care s-a făcut această schimbare marca prima lege economică vizând reducerea inegalităților[23]. În sine, legea avea coerență de clasă. Ca după fiecare război, specula de toate felurile crease averi considerabile, în timp ce țara se afla cufundată în mizeria accentuată de seceta care pustiise satele în 1945 şi 1946.

23. Țăranii puteau să schimbe până la 5.000.000 de lei, adică 250 de lei noi; funcționarii şi pensionarii 3.000.000 de lei, adică 150 de lei noi; muncitorii, foarte săraci, n-au fost deloc atinşi de reforma monetară.

Fără să fim cu adevărat bogați, fără să fi făcut speculă, fără să fi jucat la bursă sau să fi traficat pe piața neagră (în plină înflorire în această perioadă), tata pierdu totuşi o avere considerabilă în această primă reformă monetară. Fiind el însuşi patron, intra obligatoriu în categoria „neîncadraților", cea mai vizată de reformă. Aceasta a fost prima lege care atinsese interesele părinților mei şi începutul unui alt fel de discriminări a căror ucenicie o vom face de-a lungul timpului.

Părinții mei nu aveau să înțeleagă nici în 1947, nici mai târziu. Dimpotrivă, eu am simțit-o profund şi dureros toată adolescența mea. Într-un anumit fel, ea avea să-mi marcheze viața şi opțiunile politice ulterioare. Sentimentul de a fi respins de Istorie, de a fi în afara unui lagăr, de a fi alături, mă incita să urmăresc şi mai atentă evoluția lumii. A căuta sensul Istoriei, bunul ei simț şi de a mă insera în ea deveni pentru mine – după experiența unei fiice de „neîncadrat" – un lucru fundamental, determinarea vieții. A fi un „neîncadrat" în perioada transformării revoluționare însemna să te plasezi din capul locului dincolo de timp şi de spațiu. Însemna să fii celălalt: cel care nu e de acord, însemna să fii împotriva curentului şi în ultimă instanță, duşmanul. Era logica luptei de clasă. După vremea persecuțiilor rasiale, iată vremea persecuțiilor de clasă.

După ce am trăit această dublă experiență a istoriei, cu atât mai dureroasă cu cât am îndurat-o la un mod pasiv, hotărârea de a ieşi din marginalizare, rămânând eu însămi, îmi domină opțiunile. Fiind chiar din start, spontan şi aproape inconştient, de partea forțelor schimbării suportam contraloviturile condiției mele sociale şi ale solidarității cu mediul meu familial. În vara anului 1947, când furăm obligați să mâncăm câteva zile macaroane, am fost pentru prima oară cuprinsă, fără să înțeleg, de sentimentul de nelinişte al celui respins.

Miniştrii „burghezi" sau miniştrii socialişti care refuzaseră să se ralieze comuniştilor, dispăruseră unul după altul de pe scena politică.

La sfârşitul anului 1947, gruparea Tătărescu[24] – ultimul vestigiu al burgheziei care se mai afla încă la putere – este eliminată şi monarhia abolită. Era o evoluţie normală din punct de vedere al contextului internaţional şi regional şi al logicii sistemului instalat la putere. Dar evoluţia planetară şi strategia stalinistă scăpau complet micii mele lumi, universului meu familial. Plecarea lui Tătărescu şi a prietenilor lui constitui un alt şoc pentru părinţii mei. Le simţeam neliniştea şi, deşi nu-i înţelegeam, nu eram totuşi împotriva lor. Şi pentru că sensul istoriei le scăpa, părinţilor mei începu din nou să le fie teamă. Venea pentru ei ora marilor întrebări. Îşi vor vedea oare spulberate iluziile după război? Şi eu începeam să-mi pun întrebări cu privire la ei şi la viitorul meu. Părinţii mei rămăseseră în expectativă, expectativă care se va transforma progresiv într-o profundă nemulţumire. Nu pentru că ar fi fost vreodată monarhişti sau membri ai unui partid burghez, dar precipitarea evenimentelor, evoluţia lor le scăpa şi începură să se întrebe spre ce ne îndreptăm şi despre ce fel de viitor este vorba.

Cântam la pian când mama intră ca un vârtej în salon pentru a-mi anunţa vestea plecării regelui. Nu-i înţelegeam

24. Gheorghe Tătărăscu a fost o personalitate politică derutantă, cu un greu trecut politic, mai degrabă de extremă dreaptă. A fost totuşi unul din primii reprezentanţi ai burgheziei care s-au orientat în timpul negocierilor de pace, chiar în timpul războiului; acest fapt explică prezenţa lui şi a partizanilor săi printre miniştrii burghezi care s-au menţinut cel mai mult la putere. Părinţii mei le acordau o încredere totală în această perioadă în care ei au fost prezenţi în afacerile publice.

tulburarea. Ce ne privea pe noi? Am rămas perfect indiferentă aflând ştirea. A doua zi, urcând în tramvai, am văzut afişul cu textul abdicării; era acolo, lipit la intrarea în vagon; era pe toate vitrinele, pe toate zidurile. În ziua cenuşie şi îngheţată de sfârşit de decembrie în care oraşul era acoperit de zăpadă, acest document lipit pretutindeni încheia o epocă. Fie că erai pro sau contra, ambianţa părea întunecată.

„...Perfect conştient de importanţa actului pe care sunt pe cale să-l fac în interesul poporului român

ABDIC

pentru mine şi pentru urmaşii mei la tron, renunţând pentru mine şi pentru ei la toate prerogativele pe care le-am exercitat ca Rege al României.

Las poporului român libertatea să-şi aleagă singur noua formă de Stat.

Mihai

Dată la Bucureşti, astăzi, 30 decembrie 1947"[25].

Asta era tot. Trăiască Republica! O contradicţie tocmai fusese înlăturată. Adesea mă întrebasem în această perioadă de tranziţie asupra sensului acestei duble puteri pe care ziarul PC, mai bine decât oricare alt cotidian, îl exprima în epocă. Îmi amintesc şi acum de felul în care se celebra în acelaşi timp Revoluţia din Octombrie şi Sfântul Mihail, ziua aniversară a regelui[26]. Anul 1948 va înlătura şi risipi contradicţiile.

25. „Scânteia" din 1 ianuarie 1948.
26. Cf. mai ales „Scânteia" din 9 noiembrie 1945.

O pagină fusese întoarsă, România de acum încolo „populară şi democratică" o va lua pe drumul „socialismului real", după modelul sovietic, devenit, după ruptura cu Tito, modelul unic, obligatoriu.

În dorinţa lor de a şterge acest trecut de vasalitate şi pentru a-şi întemeia o legitimitate în afara oricărei obligaţii faţă de puternicul şi marele „frate", PCR îşi atribui, în epoca lui Ceauşescu, prin intermediul unei istoriografii complet aservite, tot meritul, influenţa şi rolul acestei perioade tulburi de trecere şi de răscruce a două lumi. Astfel – după această istorie – datorită Partidului Comunist, toate aceste transformări revoluţionare s-au făcut fără violenţe, fără vărsări de sânge, fără acţiuni militare, fără seisme de Stat. Partidul Comunist a ştiut să creeze condiţiile necesare intrării ţării „în marş" în noua fază de dezvoltare către socialism[27].

Insertându-se, dincolo de spaţiu şi de timp, interpretările acestei istoriografii ignoră războiul rece, strategia stalinistă a lagărului, ideologia Kominform-ului, impactul conflictului cu Tito asupra României. Singură, independentă şi hotărâtă, România trebuia să avanseze spre socialism conform voinţei ei.

„...Istoria (*sic*) a fost obligatoriu favorabilă maselor muncitoreşti, poporului român şi acelor forţelor politice care exprimau şi apărau interesele supreme pentru progres, pentru eliberarea socială, pentru o lume mai bună şi mai echitabilă, pentru socialism"[28]. Astfel, revoluţia s-a făcut în România prin generare spontană, preluând socialismul „în marş"[29]. Rescrierile istoriei nu încetează să ne pună pe gânduri.

27. Mihai Fătu, *op. cit.*, p. 342.
28. *Ibid.*, p. 343.
29. Formula „în marş" pare să fie întrebuinţată ca un nou concept.

IV
Alice în Țara Minunilor

În cursul anilor 1948-1949, România se instală deplin în regimul de democrație populară. Cronica politică a acestor ani fixează momentele cheie care aveau să transforme țara cu totul, punând bazele unei societăți, ale unui sistem politic şi ale unei economii care, fundamental, nu se vor schimba cel puțin patruzeci de ani de acum încolo.

În anul 1948, mai multe evenimente politice declanşară procesul. Începutul lui februarie, semnarea tratatului de prietenie, cooperare şi asistență mutuală între România şi URSS. A fost primul tratat de acest gen semnat de Uniunea Sovietică cu fostele satelite ale Axei. La sfârşitul aceleiaşi luni, are loc Congresul de unificare între Partidul Comunist şi Partidul Social-Democrat din care s-a născut Partidul Muncitoresc, partid unic de guvernământ. În iunie se decretează naționalizarea, iar în octombrie, reforma învățământului.

În acelaşi timp, România, făcând parte din „tânărul lagăr democratic" şi „antiimperialist", trebuia să-şi asume evenimentele care agitau lumea comunistă. La începutul anului 1948, izbucneşte conflictul cu Tito, care va duce la excluderea lui din familia comunistă. Afacerea s-a desfăşurat în România. Deteriorarea relaţiilor cu Iugoslavia a avut drept consecinţă mutarea întregului aparat administrativ al Kominform-ului de la Belgrad la Bucureşti, care devine astfel sediul ultimului avatar al Internaţionalei Comuniste. Precedând vânătoarea de vrăjitoare, care va demara în Est în anul 1949, Lucreţiu Pătrăşcanu, cel mai prestigios lider comunist român, este înlăturat în aprilie 1948. Drept urmare, „afacerea Pătrăşcanu" va rămâne în istoria terorii din Europa orientală cel mai tipic proces mai degrabă uniform în oroarea sa.

Dar între toate aceste evenimente, amintirile mele rămân legate de ceea ce a avut o influenţă imediată asupra vieţii mele. Naţionalizarea industriei atinse mica întreprindere a tatei, iar reforma învăţământului suprimă şcolile private printre care se afla şi şcoala mea.

Pe 11 iunie 1948, sunt naţionalizate întreprinderile industriale, miniere, bancare, societăţile de asigurare şi de transport. Pe 3 noiembrie naţionalizarea se extinde asupra spitalelor, sălilor de cinematograf, iar pe 3 aprilie 1949, vine rândul farmaciilor, drogheriilor, laboratoarelor, depozitelor de medicamente. Era vorba, de fapt, de o naţionalizare care a cuprins toate ramurile economiei.

N-am înţeles dacă întreprinderea tatei a fost naţionalizată din raţiuni de stat sau din necesitate. Cu alte cuvinte, dacă mica întreprindere era naţionalizabilă sau dacă mai degrabă se proceda în aşa fel ca ea să fie, dat fiind că oricum ea nu putea funcţiona în cadrul noii legislaţii.

Iată-l în stradă, doar cu suma necesară reconversiei. Împlinise 50 de ani în 1948. Greu să te schimbi când ai în

spate o jumătate de secol. Nu intră în „câmpul muncii", cum proceda majoritatea dintre cei asemenea lui. Încearcă să rămână acelaşi, adaptându-se posibilităţilor şi unei evoluţii care nu lăsa prea mult loc unei speranţe cât de mici oamenilor de felul lui. Se retrase, prefăcându-se că ignora pe cât era cu putinţă un proces care până la urmă îl va zdrobi. Deschise un atelier, copie minusculă a vechii întreprinderi şi deveni meşteşugar. Condiţia esenţială pentru a exista în acest cadru era să nu angajeze forţă de lucru, adică să nu perpetueze „exploatarea omului de către om". Cu caracterul lui încăpăţânat şi voluntarist, care-i venea din originile sale ţărăneşti, tata învăţă meseria de vopsitor de blănuri (întreprinderea naţionalizată avea acelaşi profil, cu diferenţa că nu el făcea munca de vopsitorie). Singur, hotărât, cu mult curaj, se apucă de muncă, lucrând zece ani cu mâinile lui, între paisprezece şi şaisprezece ore pe zi. Ar fi muncit mai puţin dacă s-ar fi putut adapta noului sistem şi, în loc să fie un neîncadrat, s-ar fi încadrat în „câmpul muncii" – acest nou vocabular, care era făurit în această perioadă, pentru a exprima o realitate în plină schimbare, traducea semantic întreaga restructurare a societăţii. Legat cu tot sufletul de libera întreprindere, prefera să înfrunte legea şi uneori poliţia şi închisoarea pentru a rămâne fidel faţă de ceea ce considera drept esenţă a opţiunii sale iniţiale.

În aceeaşi epocă, am fost obligaţi să împărţim casa, devenită prea mare pentru vremurile pe care le trăiam. Am îndurat această strâmtorare curajoşi, fără să ne facem probleme. Cu aceeaşi uşurinţă m-am adaptat la noua şcoală, aflată în apropiere de casă, unde trebuia să-mi urmez studiile elementare.

Reforma învăţământului comporta elemente foarte pozitive. Ea decretase obligatorii şi gratuite primele şapte clase ale învăţământului elementar. Învăţământul mediu,

tot gratuit, se întindea pe încă patru ani, licee teoretice, şcoli pedagogice, tehnice sau profesionale.

Am urmat doi ani de învăţământ elementar într-o şcoală de cartier; acolo am cunoscut primele delicii ale vieţii de militantă în România stalinistă: bucuria de a fi pionier. Era epoca în care timid, dar hotărât, începeam să mă entuziasmez pentru toate schimbările în curs. Dar în timp ce eu îmi trăiam primele momente de exaltare, părinţii mei îşi pierdeau entuziasmul. Prea departe de evenimentele politice şi de sferele de putere, mediul meu familial nu fusese atins de epurări şi de persecuţiile cărora le-au căzut victimă marea burghezie şi mai ales fostele cadre politice ale marilor partide burgheze – Liberal şi Ţărănesc. O reală teroare a cuprins vechea clasă conducătoare, dar această teroare nu luă niciodată proporţii de masă; ea fu circumscrisă şi localizată la vârfurile ierarhiei sociale şi mai ales se abătu, în primele timpuri, asupra fasciştilor. Într-un al doilea timp, teroarea fu îndreptată asupra cadrelor fostelor partide politice.

Pentru tata, anul 1948 a fost, cred, fără ca el să-şi dea cu adevărat seama, anul marii cotituri a vieţii lui. Din mic industriaş, el deveni meseriaş pentru a se transforma câţiva ani mai târziu în *nepman*. Nu avea să înţeleagă niciodată dimensiunea istorică a acestor schimbări, căci nu era decât un pion pe un gigant eşichier pe care se juca viitorul lumii. Nu avea să înţeleagă nici dimensiunea economică a acestei schimbări, pentru că el însuşi era un cobai. Şi nici atât nu va înţelege cum, datorită lui Lenin, el avea să devină în anii '50 unul din oamenii cei mai bogaţi ai României, în drum spre „socialismul adevărat".

Astfel, în timp ce părinţii mei se instalau într-o opoziţie pasivă, eu mă integram din ce în ce mai mult într-o realitate care mă încânta, mă pasiona, mă exalta.

În aprilie 1949, luă naştere mişcarea de tineret, calchiată

după modelul sovietic; *Organizația de Pionieri* pentru cei mai mici şi *Uniunea Tineretului Muncitoresc* pentru cei care atingeau vârsta de 14-15 ani. Numai la vârsta de 25 de ani puteai aspira la onoarea supremă de a fi membru de partid.

Am fost printre cei dintâi din generația mea care a intrat în rândurile pionierilor. Am prins trenul din mers, mai întâi din pricina vârstei – 13 ani era practic vârsta limită – şi apoi trebuia să ai origini, ceea ce nu era cazul meu.

În ciuda opiniilor lor politice diferite de ale mele, părinții mei mi-au fost cei mai buni aliați în bătălia pentru obținerea cravatei roşii de pionier. Natura necondiționată a ataşamentului nostru se manifestă acum prin această solidaritate. Mama a luat problema pe seama ei, mergând la şcoală pentru a se bate – şi cu ce eficiență – împotriva tuturor celor care încercau să-mi bareze drumul. Trebuia să aprobăm că originile noastre nu erau burgheze şi că aparțineau categoriei micilor meşteşugari.

După lungi tranzacții, nu fără necazuri şi emoții, am avut acces la această onoare care în epocă nu era dată încă tuturor copiilor. Am cunoscut adevăratul sens al cuvântului bucurie când mi s-a legat la gât cravata roşie şi mi s-a prins insigna în piept. Nu m-am despărțit de ele un an şi jumătate când am avut acces la o onoare şi mai mare, aceea de a fi primită în rândurile *Uniunii Tineretului Muncitoresc*.

Acasă era sărbătoare. Mama se străduia zilnic să-mi calce frumoasa mea cravată şi să mă ajute să mă îmbrac pentru a o pune în valoare. În timpul plimbărilor noastre duminicale, părinții mei erau cei care-mi atrăgeau atenția asupra oricărui pionier care trecea pentru a nu scăpa cumva prilejul de a-l saluta cu „Salut voios de pionier". Aceste întâlniri, aceste ritualuri, îmi dădeau sentimentul

că trăiesc cu adevărat, mic inel al unui lanț care începea să prindă contur.

Această promovare fu pentru mine începutul unei perioade minunate. Generațiile care ne vor urma, cele de astăzi, instalate în rutină şi într-o lume care a cunoscut o răsturnare de valori, vor înțelege cu greu febra, elanul care ne cuprinsese la sfârşitul anilor '50. Ieşeam din război, eram primii chemați să reconstituim societatea de mâine. Privirile erau fixate pe noi, credeam că vom primi totul. Când palatul de vară al regelui Mihai, cel de la Cotroceni (situat atunci la marginea Bucureştiului), a fost dăruit pionierilor, am fost printre primii care i-am trecut porțile. Parcă eram Alice în Țara Minunilor. Un adevărat paradis terestru fu-sese rezervat şi organizat pentru noi. Un întreg univers al copilăriei se afla la îndemâna noastră. Faptul în sine, un palat pus la dispoziția noastră – mi se părea fantastic. Începeam să cred că totul era posibil, că totul era pentru noi şi că viitorul va fi încă şi mai luminos. Ateliere, laboratoare, teatre, săli de concerte, de jocuri, de sporturi, o piscină şi un arc somptuos ne ofereau mii de activități. Puteam să alegem orice, puteam să facem orice. Ne recream şi învățam, amestecând distracțiile cu ştiința. Eram între noi, într-o ambianță de prietenie şi de solidaritate pe care de atunci n-am mai regăsit-o.

Palatul pionierilor era copia minusculă a unui sat al pionierilor sovietici, Artek, situat pe malul Mării Negre creat de Stalin pentru cei mai buni elevi şi copiii merituoşi. Conceput în spiritul elitist care va caracteriza stalinismul istoric, Artek era un fel de sat de paradis. Cât am visat să fiu demnă să petrec măcar o dată vacanța acolo. Ani mai târziu, am descoperit în impresiile lui Gide, imortalizate în faimosul său *Retour de l' URSS*, trăirile mele de pionieră în palatul care ne fusese dăruit şi ceea ce ştiam despre Artek, descrise chiar mai minunat, şi pe care vai! n-am

avut şansa să-l cunosc.(...) „Tabăra model Artek, un paradis al copiilor model, mici minunăţii, medaliaţi, premiaţi(...), fără pereche în lume. Stalin se interesează de ea în mod special. Toţi copiii care vin aici sunt deosebiţi (...). Într-o aşezare admirabilă, foarte ingenios amenajată, în terase care coboară până la mare. Tot ce s-a putut imagina pentru bucuria copiilor, pentru igiena şi antrenamentul lor sportiv, pentru disracţiile si plăcerea lor se grupează şi se ordonează pe acest palier şi de-a lungul pantelor. Toţi copiii respiră sănătate, fericire"[1].

Dar mai mult dacât la Palatul Pionierilor eram legată de sediul nostru pe care-l organizaserăm la şcoală. Era o cămăruţă rezervată pentru noi în care ne făcuserăm „altarul", invadată de manifeste, slogane, afişe, literatură de propagandă şi instruire. Acesta a fost începutul uceniciei militante, sub conducerea unui instructor, un tânăr muncitor. Se numea Florea şi de la prima întâlnire mă fascină. Era prototipul muncitorului „omul de marmură", aşa cum va fi imortalizat de Wajda în neuitatul lui film. Avea de altfel acelaşi aspect fizic, acelaşi profil de stâncă ca şi Birkut. Îmi petreceam ore în şir privindu-i silueta masivă, braţele puternice, mâinile lui înăsprite de muncă. A mă lăsa ghidată şi instruită de acest utemist mi se părea o onoare, un fel de revanşă asupra condiţiei mele de burgheză. Ne aducea ştiinţa şi experienţa lumii care era a lui şi pe care voiam din toată inima să o fac să fie şi a mea. Ataşamentul meu la mişcarea muncitorească nu s-a născut în acest moment dintr-o politică sau din solidaritatea de clasă, ci dintr-un elan sentimental legat de refuzul valorilor trecute. Trebuia să ies din ele cu orice preţ, să intru în cerc, să ne strângem unul lângă altul şi să înaintăm împreună. Prin imaginea pe care mi-am făcut-o despre

1. Andre Gide, *Retour de l' URSS...*, Paris, Gallimard, 1936, pp.47-49.

instructorul meu, se poate sesiza concepția teleologică a clasei muncitoare care ne era inculcată atunci.

Florea a fost un excelent instructor de pionieri. Călduros, amical, mereu prezent când i se cerea ajutorul sau sfatul, el ne-a inițiat în modestele noastre sarcini militante. Defilarea de 1 Mai, de 23 August (sărbătoarea eliberării României de sub jugul fascist) şi 7 Noiembrie (sărbătoarea Revoluției din Octombrie) trei date fundamentale care au marcat această perioadă. Le aşteptam ca pe cele mai importante date ale vieții mele.

Cum aş putea regăsi febra acestor manifestări şi exaltarea care punea stăpânire pe noi când, sub drapele, slogane şi portretele uriaşe ale lui Stalin şi Lenin, Marx şi Engles şi ai conducătorilor români (Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Chivu Stoica, Gheorghe Apostol), defilam pe străzile capitalei pentru a-i saluta, la porțile oraşului – în cea mai frumoasă Piață a Bucureştiului, Piața Victoriei – pe liderii Partidului, în picioare, în tribune. Versiuni locale ale marilor sărbători de la Moscova, din fața Mausoleului lui Lenin, aceste defilări erau pentru mine cele mai importante sărbători ale anului. Anul Nou pe care-l admiram încă şi sărbătorile de Paşte care mă distrau mi se păreau fade în raport cu aceste mari celebrări prin care atingeam, prin entuziasmul care mă anima, paroxismul credinței şi al fericirii.

Când mă aflam în Piața Victoriei, în fața conducătorilor P.C. Român, gândul meu zbura în altă parte, spre Moscova, unde la aceeaşi oră, Stalin trecea în revistă marea paradă. Regretam că nu sunt acolo, că nu sunt unul dintre acei pionieri sovietici, cei mai buni dintre noi, modelele, exemplele noastre. Am regăsit miracolele acestor băi de mulțime şi am retrăit climatul şi starea de spirit care m-a animat atunci, privind filmul lui Wajda *Omul de marmură*, unde aceste defilări sunt reconstituite în contextul lor istoric. Privind

acest film – cel mai bun în genul lui – am înţeles romantismul epocii cu tot cortegiul lui de rituri şi mituri şi locul pe care l-au ocupat în formarea mea. Am simţit în acea clipă spontan că într-un anumit fel, fusesem o fetiţă de marmură.

Această febră militantă neo-religioasă îşi găsea resursele în literatură şi cinematograful sovietic de după război.

Faptele de vitejie ale lui Alexandru Morozov care cu preţul vieţii făcuse să sară în aer un tanc german şi murise strigând: „Pentru patrie! Pentru Stalin!" mă tulbură. Povestea Zoiei Kosmodemianskaia, tânăra comsomolistă şi rezistenţa spânzurată de nemţi, care murise şi ea strigând: „Trăiască Stalin !" mă tulburară şi mai mult. Mă identificam cu aceşti martiri şi regretam că n-am avut eu însămi ocazia să lupt împotriva fasciştilor: şi dacă ar fi fost nevoie, să fi murit strigând: „Trăiască Stalin!". Nu cred că trăiam un fel de romantism revoluţionar, ci mai degrabă o totală identificare cu lupta şi tineretul care duseseră această luptă.

Romanele lui Fadeev şi Polevoi contribuiră la cultivarea acestei stări de spirit. *Povestea unui om adevărat*, care era biografia lui Polevoi, mă urmări de-a lungul acestor ani, cei mai importanţi, în care îţi făureşti o etică a muncii, a prieteniei, în care cauţi cu îndârjire un sens al vieţii. O voinţă de a învinge, împotriva tuturor, o forţă aproape supraomenească emană din acest tânăr aviator care, doborât o dată cu avionul său şi trezindu-se singur, rănit şi rătăcit în pădure, pe jumătate îngheţat, reuşise să supravieţuiască; mi se părea paradigma însăşi a omului sovietic, acest om de o calitate deosebită. Mă hotărâsem să fac

parte din această speță, să lupt pentru a atinge aceste obiective, cu ferma convingere că voi reuşi întotdeauna, esențial era să ştiu ce vreau şi mai ales să fiu purtătoarea unei cauze drepte. Aceste imagini de Epinal şi această forță invincibilă pusă în evidență de o literatură care propunea morala unui om altfel decât ceilalți – puternic, muncitor, curajos, care învinge prin consecvență şi îndârjire – sunt şi astăzi trăsăturile tipului uman cu care mă identific. În cele mai rele momente ale vieții mele această imagine – idealizată, firește, mi-a dat curajul necesar de a trece peste toate greutățile şi credința că pot învinge întotdeauna.

Cu trecerea timpului, cred că mai ales cinematografia sovietică a epocii m-a influențat cel mai mult şi m-a făcut să-l iubesc pe Stalin. Mitul lui şi impactul pe care l-a avut asupra noastră, le datorăm mult filmelor pe care le-am văzut începând din 1946-1947. Stalin, devenit subiect de film şi transcendând în personaje istorice, cum ar fi neuitatul Ivan cel Groaznic al lui Einzenstein, şi în erou „pozitiv", necesar construcției socialismului într-o singură țară, stahanovist, erou al industrializării şi cel mai bun colhoznic, stâlp al colectivizării. Dar el era mai ales propriul său personaj devenit „monument de granit".

Această cinematografie, marcată de „monumentalism" – după formula lui Georges Sadoul, această cinematografie a cărei forță a imaginii şi a dimensiunii lirice aveau o vigoare recunoscută şi astăzi de criticii de cinema, exercita asupra mea o influență care, după atâția ani e departe de a o fi uitat. Simt încă în mine suflul şi febra pe care aceste filme mi le-au transmis, rolul pe care l-au avut

în formarea mea, în felul meu de a gândi. Emoţia era puternică şi scopul atins: a educa prin forţa imaginii, a comunica cu masele transmiţându-le mesajul. Şi mesajul era captat, asimilat. Mitul îşi îndeplinea funcţia cu toată forţa sa.

Când se instalase tânăra putere sovietică, Lenin sesizase forţa de vehicul a cinematografiei: „Să nu uitaţi niciodată, dintre toate artele, cinematografia este pentru noi cea mai importantă"[2].

Ca un bun discipol, Stalin va relua preceptul dezvoltându-l: „Cinematografia este cel mai eficace instrument pentru propaganda în mase. Singura noastră problemă este să ţinem bine în mână acest instrument"[3]. Precursor al mass-mediei, excelent pedagog şi subtil propagandist, Stalin va şti să folosească miraculos cinematografia pentru răspândirea mitului său şi strălucirea domniei sale. Dincolo de un gust personal foarte puternic pentru film (îşi petrecea răgazurile privind filme, antrenând întreg anturajul şi pe oaspeţii săi străini), încă de când se afla la primul său post oficial, comisar al naţionalităţilor, Stalin se va ocupa de creaţia cinematografiilor naţionale. Cât a durat domnia sa, el a vegheat la evoluţia cinematografiei sovietice care va fi profund marcată de personalitatea sa. Toate filmele treceau prin cenzura Kremlinului şi opinia personală a lui Stalin era capitală pentru cariera cineastului. Dar dincolo de un control instituţional, ideologia stalinistă transcende cinematografia sovietică a anilor '30 şi '40. Prin crearea eroilor model – simbol al noii morale – prin viziunea maniheistă a intrigii – simbol al unei psihologii a încercuirii, prin cadrul gigantesc şi nemăsurat – simbol al triumfalismului şi voluntarismului stalinist – prin stilul liric şi grandilocvent, dar,

2. Conversaţia între Lenin şi Lunacearski, în februarie 1922, relatată în broşura sovietică *Le cinéma en Occident et chez nous*, citat de *Cinématographe*, 55, 1980.
3. Jay Leyda, *Kino*, Lausanne, *L' Age d' homme*, 1958.

în acelaşi timp, simplu şi uman, această cinematografie a dat naştere miturilor/contramiturilor celor mai tenace din secolul al XX-lea. Mai multe generaţii se vor identifica lor. E vorba de mituri purtătoare de speranţe, de încredere şi... ignoranţă; ignoranţă ascunsă într-un strat dens de certitudine că se află în posesia ştiinţei. Filme realizate de mari cineaşti de mare talent Eizenstein, Dovjenko, Pudovkin, pentru a nu-i cita decât pe ei – care reuşiseră, dincolo de falsificarea adevărului, să ne ofere o cinematografie structurată după imaginea unei lumi cu care se identificau, din care ai fi vrut să faci parte, în care vroiai să crezi.

„Cinematografia stalinistă, uitând de eroizarea maselor răsculate din anii '20, sculptează statuile unui corp ideal, de la muncitorul model la tătucul popoarelor"[4]. Într-adevăr, dacă în anii '20, accentul se punea pe mitologia poporului, a maselor, a mulţimilor (sunt ani de tatonare, de căutări, de flux revoluţionar), anii '30 sunt cei ai stabilizării revoluţionare, de unde necesitatea de a glorifica omul cel mai bun, omul din popor. Nu masele construiesc lumea de mâine, ci oamenii. La vremea în care opţiunile se fac fără a şti, aceşti eroi solitari ai muncii, fermecători în simplitatea şi autenticitatea lor, m-au marcat profund. Viaţa exemplară a personajelor feminine cărora am jurat să le semăn, aceste femei care plasau înaintea vieţii lor private, înaintea iubirii lor, idealul comunist, munca lor şi pe Stalin, numai asemenea vieţi îmi păreau demne de a fi trăite. Locul important pe care-l ocupa munca în propria mea existenţă datează din această perioadă şi se datorează influenţei pe care această cinematografie a exercitat-o asupra mea. Revăd filmul lui Mark Donskoi, *Educarea sentimentelor*, care relatează patruzeci de ani din viaţa unei învăţătoare siberiene, consacraţi formării generaţiilor

4. Jean-Claude Bonnet, *Les hommes de marbre, Cinématographe*, 55, 1980.

de comunişti sau filmul lui Zarki şi Haifez, *Membru al guvernului,* care zugrăveşte extraordinara carieră a unei ţărănci devenită preşedintă de colhoz, apoi deputată în parlament. Tipul însuşi de femeie din popor, fără cultură, dar cu un simţ unic al vieţii. După patruzeci de ani, acest film face săli pline în URSS[5].

Bogate în simboluri şi oferind o galerie de arhetipuri, filmele consacrate oamenilor de ştiinţă, savantului/cetăţean ataşat de poporul său, stăpânind natura, deci viaţa, vehicula o altă categorie de mituri. Ceea ce transpare din aceste personaje este ideologia „transformistă", atât de dragă lui Stalin. În acest registru, filmul lui Dovjenko, *Viaţa în floare*, consacrat lui Miciurin, m-a marcat foarte mult. Talentul lui Dovjenko susţinut de muzica lui Şostakovici a însemnat unul din marile momente ale copilăriei mele. Regăseam în el miturile dragi epocii: revoluţia creatoare care transforma totul, victoria omului asupra naturii, stăpânirea ştiinţei. *Cavalerul stelei de aur* de Raisman şi *Deputatul de pe Baltica* tot de Zarki şi Haifez, trimit la acelaşi erou pozitiv, plin de bravură, puternic erudit, curajos, invincibil. Marmura...

Dar mai ales în filmul lui Gherasimov, *Tânăra gardă*, adaptare a romanului lui Fadeev, am găsit materialul cu care să mă identific, trăind alături de eroii lui, sufletul puternic al epopeii. Magia acestor filme atingea paradoxul când îmi ofereau cea mai scumpă imagine, cea a lui Stalin. Mihail Sciurelli, regizorul georgian, este cel care cu o mână de maestru a realizat personificarea lui Stalin pe ecran, mit şi personaj. Rolul a fost jucat de un excelent actor, şi el giorgian, Mihail Guelovani, sosia lui Stalin, devenit *subiect*: monument de granit, salvator al umanităţii şi profet al timpurilor moderne. Aceste filme de apoteoză

5. Cf. Convorbirea cu Alexandru Zarki în revista *Cinématographe*, 55, 1980.

ne-au aruncat cu arme şi bagaje în ceea ce se numeşte astăzi stalinism şi care, în real şi în trăire, a fost identificarea cu un tip de om şi opţiunea pentru o morală, pentru o psihologie foarte precisă. În *Predica*, Sciurelli zugrăveşte douăzeci de ani din istoria URSS, prin intermediul unei familii de ruşi, avându-l pe Stalin drept figură centrală a filmului. El este Dumnezeul şi sfătuitorul poporului său asupra căruia veghează. Neuitatul an 1919, reconstituie un Stalin al epocii revoluţionare mereu alături de Lenin, singurul şi cel mai bun discipol.

Dar Sciurelli excelează în *Căderea Berlinului*, „cel mai mare film de după război", după Sadoul, oferindu-ne un adevărat model de gen. *Căderea Berlinului*, filmul care m-a cutremurat, este, cred, cea mai bună ilustrare a transpunerii pe ecran a mitului lui Stalin, aş zice chiar o capodoperă a regiei miturilor. Fireşte, el a fost exemplul tip de glorificare şi zeificare a lui Stalin. Dar în climatul epocii, el a fost chiar reflectarea mitului. Ar fi trebuit să fii în sala de cinematograf, când apărea pe ecran, pentru a înţelege pe deplin impactul acestui mesaj.

După Congresul al XX-lea, asemenea tuturor operelor culturale şi artistice din epoca stalinistă, şi acest film a fost aruncat la coş şi a fost chiar citat ca un exemplu de exces care a dat naştere cultului personalităţii. „Luptele eroice şi teribilele sacrificii ale poporului sovietic erau estompate, scria Sadoul care se asocia acestor critici, de imposibila înţelepciune a unui şef infailibil genial"[6]. De fapt, era vorba de o concentrare de o simplificare a imaginaţiei populare. Chiar dacă scenele de masă de o forţă autentică, în care cinematografia sovietică a excelat întotdeauna, nu lipsesc din aceste filme, Sciurelli a creat eroi tip – soldatul, omul din popor, neamţul, cel bun, cel rău, şeful etc. Un

6. Georges Sadoul, *Histoire du cinema*, Paris, Flammarion, 1962, p. 387.

film-apoteoză consacrat unui mare mit. Fireşte, cel mai bun.

Această cinematografie căreia i s-a atribuit o funcţie socială, politică şi ideologică. Această „cinematografie jubiliară a celebrării şi comemorării" – pentru a relua formula lui Jean-Claude Bonnet – ne-a proiectat într-o lume ideală care ni se părea că prefigurează un viitor radios. Vraja era totală. „Voinţa de a dirija opinia publică prin imagini şi prin construirea unui panteon laic de eroi model însufleţea deja secolul al XVIII-lea francez şi pe oamenii Revoluţiei din 1789. Cinematografia sovietică desăvârşeşte – şi încheie probabil – un vis ideologic al Luminilor. Ar putea părea cam lipsită de noimă socotirea în aceste imagini cinematografice, un pic fanate, şi în parte abolite de la *Raportul lui Hruşciov*. „Adesea, când statuile îşi părăsesc locurile, aşezate în muzee sau ascunse prin pivniţe şi hambare, ele îşi pierd din forţa lor neliniştitoare şi merită toată atenţia noastră"[7]. Şi merită cu atât mai mult atenţia noastră cu cât, în ciuda iluziilor şi a unor treziri dureroase, forţa amintirii relevează un suflu artistic care mai poate fi evocat.

7. Jean-Claude Bonnet, *Les hommes de marbre*, *Cinématographe*, 55, 1980.

V
Alături de Stalin

Sentimentele cele mai puternice le-am trăit în jurul unui personaj: STALIN.

Stalin, omul istoric, mitificat până la a deveni ireal, începu să ocupe întregul spațiu afectiv şi cultural al copilăriei mele. Cred că, plecând de la această „iubire", totul s-a ordonat între mitul lui Moş Crăciun şi cel al Prințului fermecat. Întâi, într-o primă instanță, Stalin a reprezentat sensul vieții şi forțele binelui (ca în basmele care m-au legănat); îmi părea mai ales ca un tată protector, deschizându-mi o lume în care nu mai exista *frica*; mai târziu, în timpul adolescenței mele militante, mi se părea că Stalin indica sensul istoriei. El deveni, pe scurt, referința supremă.

N-aş putea spune când şi cum s-a născut acest ataşament. E un gen de sentiment care nu poate fi datat şi mai puţin clasat şi etichetat. Imaginea lui de legendă mi se părea că vine din adâncurile timpului. El, omul singur de la Kremlin, veghea asupra noastră, peste fericirea şi pacea noastră. El ne arăta drumul, ne conducea în marea aventură: edificarea comunismului. Dacă eram ceea ce eram, lui i se datora. Certitudinea că avem un viitor luminos venea de la el.

La Moscova, germanii fuseseră respinşi începând din toamna anului 1941. Stalin rămăsese acolo, prezenţa sa fusese salutară pentru moralul trupelor care mergeau pe front, pentru moscoviţi, pentru opinia publică mondială. Apoi veniseră atacul şi îndelungatul asediu al Stalingradului. Am trăit această epopee de departe, dar instinctiv ştiam că toată viaţa mea se juca acolo.

Stalingrad, oraşul lui Stalin, nu trebuia să cadă; Stalin o ceruse. Înainte de a învăţa din cărţile de istorie că soarta lumii se decidea acolo, ascultam cu respiraţia tăiată, bubuitul tunurilor. „Să nu dăm înapoi nici un pas", acesta fusese cuvântul de ordine al lui Stalin dat garnizoanei de la Stalingrad. „De data aceasta nu era vorba, notează Isaac Deutscher, de un fragment de retorică războinică, adesea folosită de comandanţii armatelor în retragere. Stalin nu fixase o apărare statică, precum avea să facă Hitler mai târziu când va fi obligat să se retragă. Retragerile abile fuseseră până atunci elementul principal al replierilor în adâncime ale lui Stalin. De data aceasta, era vorba de a opri înaintarea germană în faţa oraşului care-i purta numele. Legenda lui era în joc."[1].

Pe 5 octombrie 1942, Stalin se adresa din nou garnizoanei: „Vă cer să luaţi toate măsurile pentru a apăra

1. Isaac Deutscher, *Staline*, Paris, Gallimard, 1973, p. 484.

oraşul... Stalingradul nu trebuie abandonat duşmanilor, iar partea de oraş care a fost capturată trebuia eliberată."

„În jurul uzinelor, casă cu casă, stradă cu stradă, sovieticii se băteau ca leii.

Şi astăzi, istoricii se înclină în faţa acestui fenomen de patriotism ieşit din comun şi în faţa impactului fără precedent al unui mit.

Pe 1 februarie 1943, von Paulus şi douăzeci şi trei de generali germani se predară. La puţin timp după aceea, ultimii germani au fost alungaţi din Caucaz; aşa a luat sfârşit campania condusă direct de Stalin şi în care a pierit floarea armatei germane. Stalin se ridica acum, arătând lumii întregi o figură aproape titanescă, exact împotriva aceluiaşi arierplan, unde, cu un sfert de secol mai devreme, făcuse primii lui paşi şovăitori de şef militar"[2].

Astfel, Stalingradul rezista. Oraşul lui Stalin deveni simbolul victoriei pentru întreaga lume. Am trăit această bătălie cu toate simţurile mele, cu emoţia copilului care asculta istoria fără să înţeleagă. Începeam să fiu fascinată de această epopee care mi se părea foarte.frumoasă. Aş fi vrut să particip la această aventură a unui popor angajat într-o luptă pe viaţă şi pe moarte cu duşmanul umanităţii şi care, prin sacrificiul său va elibera şi alte popoare de opresiunea naţională şi de exploatarea socială. Invidiam acest popor de a fi avut şansa să fie condus, în orele cele mai sumbre ale istoriei lui, de acest mare şef aspru şi curajos care a ştiut să-l facă să câştige un război dintre cele mai barbare dintre câte a dus vreodată. Această pagină de istorie a fost fundamentul credinţei mele politice şi a pasiunii mele istorice.

2. Isaac Deutscher, *op. cit.*, p. 486.

Aceasta a fost era certitudinilor, a entuziasmului şi a încrederii. Aveam ştiinţa, voinţa şi puterea. Puteam să facem totul, să transformăm totul. „Omul, capitalul cel mai preţios", declamase Stalin. Noi eram acest capital, totul era pentru noi. Eu eram acel „om", mă simţeam foarte puternică. Cât eram de mândră că trăiesc în acele timpuri în care, ca „om", puteam îndrăzni totul, puteam întreprinde totul, puteam visa totul! Cu siguranţă, nu eram nişte tineri neliniştiţi, clienţi potenţiali ai doctorului Freud. Această mitologie lua de altfel forme foarte simple, chiar naive. Ceea ce-i conferea o mare forţă de convingere. Totul lua aerul evidentului, justeţei, normalului, al bunului simţ.

Morala, comportamentul, credinţa se întemeiau toate pe o ideologie: „transformismul" care-şi avea originile în lectura *ontologică*, aplicată de Stalin filosofiei marxiste. Codificată încă din 1938, în faimosul capitol „Materialismul dialectic şi materialismul istoric", încorporat în *Compendiul de istorie a PC(b) al URSS*, această viziune ontologică va deveni după război ideologia „transformistă" care va da naştere enunţului teoriei „celor două ştiinţe" şi, dincolo de ele, a „formării omului de tip nou", tip în care noi – copiii de marmură – ne-am încadrat. Prea tineri, noi n-am aderat, ne-am scufundat pentru a fi „marmorificaţi". Louis Althusser sesizase bine natura acestei „versiuni dominante a materialismului dialectic care traduce materialismul într-o ontologie a materiei a cărei dialectică ar enunţa «legi», versiune care-şi interzice să recunoască faptul că fecunditatea materialismului ca dialectică dă naştere nu unor «legi». Ci unor «teze»"[3].

3. Louis Althusser, Avant-propos au livre de Dominique Lecourt, *Lîsenko, histoire réelle d'une „science prolétarienne"*, Paris, Maspero, 1976, p. 17.

Enunţuri în termeni de „lege" vor făuri credinţa cu tot cortegiul de certitudini dominatoare şi triumfaliste. Mă scăldam într-o stare de bine pe care nu o atingea nici îndoiala, nici neliniştea.

Prea tânără pentru a intra în acest joc de speculaţii filosofice şi pentru a face distincţia între lege şi teză (nimeni în lumea comunistă nu o făcea în acel moment), mă impregnam de aerul timpului, de miturile lui fără măsură. Mitul predominant era prometeic: omul căruia i s-a dat certitudinea că poate totul: să se măsoare cu viaţa, cu moartea, cu natura, cu forţele răului şi să iasă întotdeauna învingător din această bătălie titanică. Iar acest om era la îndemâna noastră, ne identificam cu el, el eram noi. Stalin, asemenea lui Prometeu ne dăduse focul. Ne revenea sarcina să acţionăm, să ne dăm măsura; trebuia doar să meritäm, să devenim „acest tip de om nou", să ne măsurăm. De atunci, nu încetez să mă măsor... cu viaţa, cu moartea, cu timpul, cu existenţa; să-mi dovedesc mereu că eu – omul – sunt întotdeauna învingător. A învinge imposibilul, absolutul, nemăsuratul: ce mit frumos!

În anul 1949, a fost lansat „Planul Stalin pentru transformarea naturii" care trebuia să facă din Uniunea Sovietică un imens pământ înflorit, fertil, irigat şi reîmpădurit. Eram fascinată de această întreprindere şi n-am ştiut niciodată că ea s-a soldat cu un eşec chiar din timpul vieţii lui Stalin, a fost ultima dintre utopiile staliniste care a contribuit din plin la răspândirea mitului „omului de tip nou" şi a forţelor sale nelimitate în faţa naturii. Era vorba,

de fapt, aşa cum precizează Robert Tucker, de „a găsi formula care să permită transformarea realităţii şi retopirea ei după exigenţele regimului sovietic“[4]. Era sacralizat omul pentru a-i îndiguí pe oameni. Omul celebrat era eroic, romantic, ideal, dar monumentul său se ridica pe suferinţa maselor. Mitul era frumos, dar realitatea tragică; pe aceste şantiere gigantice care au făcut din URSS o mare putere, lumea se măsura cu toate: cu natura, cu rezistenţa umană, cu inerţia trecutului... Chipuri de oameni minunaţi răsar pe un fond de suferinţă, la scara angajamentului asumat.

Această ideologie, în căutarea unor temeiuri ştiinţifice, îşi găsi părinţi fondatori. Ea îşi are originile în gândirea şi munca a doi savanţi ruşi din a doua parte a secolului al XIX-lea, Miciurin şi Pavlov (amândoi au trăit până în anii '30, cauţionând astfel în timpul vieţii lor regimul sovietic) şi în munca unor cercetători, dintre care cel mai faimos este Lîsenko.

Botanistul Ivan V. Miciurin apare ca o figură de proră a ideologiei „transformiste“, fiind, într-un anumit fel, primul „transformator“ al naturii. Pasionat de plante, acest descendent al unei vechi familii de aristocraţi ruşi, îşi consacră toată viaţa arboriculturii şi experienţelor de hibridare şi grefare. El este primul în Rusia care creează vegetale printr-o hibridare sistematică între specii foarte depărtate. Miciurin n-a fost fireşte un teoretician, dar experienţele şi reuşitele lui au dat naştere credinţei în capacitatea omului de a modifica natura plantelor şi chiar mai mult. Astfel, va deveni o „filosofie spontană a grădinarului“, fundamentul ideologiei staliniste a „transformismului“. Ea va fi amplificată şi difuzată prin filme şi romane consacrate vieţii şi operei lui Miciurin. Cartea lui Safonov *Pământul în floare* va lua premiul Stalin în anul 1949.

4. Robert C. Tucker, *La politique soviétique, essai sur la pensée politique staliničnne et post-staliničnne...*, Paris, Payot, pp. 103-104.

Propulsat de Lîsenko drept simbol al agriculturii sovietice, Miciurin atinge gloria deplină în anul 1936, chiar anul morţii sale. Dar adevăratul şef al ideologiei „transformiste" a fost Trofin Denisovici Lîsenko. Extraordinara lui carieră s-a bazat şi ea pe o practică agrobiologică cu rezultate bune dacă e aplicată la scară redusă. El descoperă tehnica „vernalizării"[5], care îi va permite să formuleze teoria „dezvoltării fazice a plantelor,,. În acest studiu al cercetării sale, ne mai aflăm încă în real, adică într-o cercetare care poate conduce la reuşite. Dar Lîsenko merge şi mai departe. El este cel care născoceşte teoria „celor două ştiinţe": „ştiinţa burgheză" şi „ştiinţa proletară". După părerea lui, „biologia proletară pleacă de la ideea că e posibil să constrângem fiecare formă animală sau vegetală să se modifice mai rapid în sensul dorit de om. Astfel, se deschide în faţa acestuia un vast câmp de acţiune de cea mai mare utilitate pentru el"[6].

Sesizăm originile voluntarismului care trebuia să ne conducă la încrederea din care se nutrea hotărârea noastră de a putea totul, deci de a dori totul. Dincolo de ideologie şi ştiinţă, asistăm la edificarea unei noi morale şi a unei noi psihologii care ni se vor impune nouă celor care eram deosebit de permeabili la optimismul pe care acestea îl degajau.

Imediat ce puterea va pune mâna pe aceste experienţe care ar fi trebuit să se limiteze numai la micro-agricultură, ele se vor transforma în mituri care marcară toată mişcarea comunistă internaţională a epocii. Dominique Lecourt, în remarcabila sa carte consacrată lui Lîsenko, a înţeles perfect angrenajul acestui proces. „De la tehnicile de vernalizare la teoria dezvoltării plantelor, de la teoria dezvoltării plantelor

5. O tehnică termică: este vorba să se menţină la o temperatură joasă sămânţa, în prealabil udată, a unei varietăţi de iarnă care ar putea fi astfel transformată în vegetală de primăvară.
6. Dominique Lecourt, *op. cit.*, p. 39.

la critica mendelismului, de la această critică la teoria «miciurinistă» a eredității ca «aplicare» a materialismului dialectic, se instalează şi se consolidează delirul la distanțe mereu sporite față de terenul pe care Lîsenko îşi obținuse primele succese"[7].

Dacă delirul ar fi rămas cantonat în sferele ştiinței, n-ar fi fost decât o eroare de parcurs, născută din credința revoluționară antrenând o anumită întârziere în cercetarea ştiințifică. Dar tragedia sistemului stalinist vine de acolo că imediat ce statul – aparatul şi ideologia – cauționa o teză sau o metodă ştiințifică, toți cei care n-o vor accepta vor deveni pe loc „duşmanii", deci persoane de ucis. Aşa a degenerat dezbaterea ştiințifică şi, în afară de blocajul cercetării şi gândirii, urmară epurările şi deportările. „În cercetările lor, miciuriniştii sunt ghidați de singura concepție justă din lume, concepția materialismului dialectic, marea doctrină a lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin"[8]. O dată formulat acest postulat, o dată adoptat oficial acest „Voluntarism epistemologic al aplicării", orice gândire şi cercetare potrivnică erau duşmanii puterii sovietice şi, pe calea consecinței, a idealului comunist. Tot ceea ce era decretat drept ideologie de stat devenea obligatoriu, dobândea forță de lege, pentru toți intelectualii sovietici şi, dincolo de ei, pentru toți comuniştii din lume.

Lucrările unui alt savant, Ivan Pavlov, fiziolog şi medic, părintele teoriei reflexelor condiționate, vor fi şi ele utilizate în elaborarea teoriei „transformiste". Fiziologia, psihiatria, psihologia şi pedagogia vor fi marcate de pavlovism. Dar mai mult decât aplicația sa epistemologică, pavlovismul va

7. *Ibid.*, p. 69. Pentru istoria şi conținutul carierei lui Lîsenko a se vedea şi cartea lui Jaurcs Medvedev. *Grandeur et chute de Lîsenko*, Paris, Gallimard, 1971.
8. Stoletov, *Mendel ou Lîsenko*?, p. 58, citat de Dominique Lecourt, *op. cit.*, p. 136.

influența comportamentul, accentuând voluntarismul nostru şi certitudinea de a putea domina totul, începând cu noi înşine.

Cu toate că mai puțin cunoscute, lucrările Olgăi Lepeşinskaia cu privire la originile celulei şi posibilitatea de a transforma anorganicul în organic, dădeau frâu liber imaginației noastre, îngăduindu-ne să sperăm că într-o zi omul va stăpâni viața, deci şi moartea.

Astfel, lucrările anumitor savanți au servit de bază uneia din cele mai puternice ideologii ale secolului al XX-lea, al cărei impact, în ciuda demistificărilor, lasă urme. Această ideologie voluntaristă care ignoră sau elimină orice spontaneitate, întâmplare şi determinism era implacabilă. Cuvântul de ordine era: schimbarea sau moartea. „Organismele care nu se pot adapta la schimbările de condiție nu vor supraviețui", stipula un raport biologic din aceea epocă[9]. Această viziune asupra lumii, bazată pe cercetări ştiințifice, ne sporea optimismul erijat în logică de stat şi încrederea în om, dominante ale stalinismului.

Am trăit acest optimism şi influența pavloviană întări în mine credința în omul nou, liber arbitru al vieții sale. Omul pavlovian consolida şi reconforta fetița de marmură.

Realitatea şi legenda se întrepătrundeau pentru a mă cufunda într-un climat de exaltare, care trebuia să-mi formeze caracterul. Puteai avea totul dacă munceai, dacă luptai pentru o cauză justă; dacă aveai încredere în idealurile pe care ți le-ai ales. Voluntarismul care a marcat generația noastră îşi are originile în stalinismul nostru, înțeles mai ales ca fenomen psihologic decât politic.

9. *La situation de la science biologique*, Lucrările Academiei Lenin de Ştiințe Agricole din URSS, sesiunea din 31 iulie la 1 august 1948; citat de Robert Tucker, *op. cit.*, p. 106.

Şi astăzi mă mai întreb: în ce moment Stalin a început să ocupe acest loc uriaş în universul meu afectiv de copil? Este greu de plasat în timp o întâlnire care n-a avut loc şi la care atât am visat încât am sentimentul că am trăit-o. De câte ori am fost în biroul lui, în grădina lui, pe front, în lupta de partizani, pe câmpuri, în uzine, muncind, trăind, luptând, murind pentru Stalin!

Am spus, filmul lui Sciurelli, *Căderea Berlinului* a dus acest sentiment difuz şi omniprezent până la paroxism; pe un fundal de moarte şi oroare, apariţia lui Stalin la Berlin, la sfârşitul războiului, coborând din avion, mareşal îmbrăcat în alb, creă şocul scontat. Ca un înger venit din cer, Stalin sosea în Germania pentru a aduce în sfârşit pacea. Cuprinsă de o criză de plâns, tulburată de beatitudine şi admiraţie, simţeam nevoia să fac ceva pentru a-mi exprima emoţia. M-am aşezat la masă să-i scriu. Era pentru prima oară când simţeam nevoia să scriu. Cu şi pentru Stalin, am înţeles locul fundamental pe care scrisul avea să-l ocupe în viaţa mea şi pentru Stalin mi-am pregătit primele arme: mă apucai deci să-i scriu lui Stalin. Mi se părea evident că trebuia să-l pun pe Stalin la curent cu sentimentele mele, cu gratitudinea şi cu nevoia mea (pentru că era realmente o nevoie) de a face ceva pentru el.

Eram crescuţi în ideea că putem comunica la modul cel mai simplu din lume cu Stalin. Scrisoarea către Stalin făcea parte din moravurile noastre, toţi îi puteau scrie. Totuşi, când m-am aşezat la masă nu mă gândeam că mă aflu sub influenţa cuiva şi că săvârşeam un rit; gestul meu era spontan şi venea din adâncul inimii, semnificând nevoia de a te confesa unei persoane pe care o iubeşti şi despre care ştii

că-i ascultă pe toţi. Totuşi, în ciuda profunzimii şi autenticităţii sentimentului meu, am cedat ideologiei care mă domina.

Dacă am putea aduna astăzi toate scrisorile adresate „Tovarăşului Stalin, Moscova, Kremlin", am fi în posesia celui mai bun document de studiu al celei mai puternice psihologii de masă.

Ce voiam să scriu, de fapt? Cum să-mi amintesc?

Sunt sigură însă că niciodată de atunci n-am mai scris într-o asemenea stare de febră, de transă, de delir. Rezultatul n-a fost un eşec. Adulţilor cărora le-am arătat textul m-au felicitat, altora abia dacă le venea să creadă că un adolescent putea scrie cu o asemenea pasiune. Scrisoarea, dacă-mi amintesc bine, a fost publicată, într-un ziar al tineretului muncitor.

Dar nu acest lucru este important. Ceea ce voiam eu era să-l ating pe Stalin şi, de ce nu, să-l întâlnesc.

Săptămâni în şir am dat târcoale ambasadei sovietice fără să îndrăznesc să intru. Voiam să-mi depun scrisoarea în mâini sigure, ca ea să ajungă la destinatar. Eram chiar convinsă că, dacă ajunge, dacă Stalin o citeşte, drumul meu spre el se va deschide: calea fericirii...

De fapt, scrisoarea n-am mai trimis-o. Şi dacă n-am făcut-o este şi din pricină că în adâncul meu mă temeam de un eventual răspuns. Nu îndrăzneam să înfrunt o asemenea aşteptare, o asemenea perspectivă: răspunsul lui Stalin, o întâlnire cu Stalin... o asemenea fericire nu era de suportat.

Tot purtând-o dintr-o geantă în alta, într-o zi ea căzu sub ochii tatei. El înţelese adâncimea sentimentelor mele şi importanţa angajamentului pe care-l implica. Pentru că nu era posibil un dialog între noi, în acest punct, totul s-a reglat în câteva vorbe. Cu amărăciune îmi mărturisi gândul lui:

„Într-o zi îți va fi ruşine că ai iubit un criminal.

Să-ți aduci aminte de ce ți-am spus în acest moment. Într-o zi, îmi vei da dreptate."

Asta a fost tot.

Anii trecuseră. Angajamentul meu afectiv rămânea acelaşi. Fetița devenise o tânără când se întâmplă nefericirea. Pe 5 martie 1953, Stalin muri.[10]

Tata a fost la înălțimea acestor împrejurări: şi astăzi îi sunt recunoscătoare că mi-a respectat durerea. Am fost milioane în lumea întreagă care l-am plâns în acea zi. A fost doliul nostru, al tuturor, dar l-am trăit de parcă aş fi fost singură; mică creatură în fața morții. Era prima mea întâlnire cu moartea, cu definitivul şi inacceptabilul.

De dimineața, la ora 5, tata aflase vestea transmisă la BBC, post pe care-l asculta cu regularitate. Cu blândețe, ca de obicei, mă trezi să mă duc la şcoală: dar în dimineața aceea, mai mult decât de obicei se arătă deosebit de prevenitor.

„Fetița mea, fii tare şi curajoasă. Am o veste proastă, proastă pentru tine... îmi zise el, Stalin a murit!" Am căzut în brațele lui pentru a plânge, pentru a-mi țipa durerea. Pământul îmi fugea de sub picioare.

10. Moartea lui Stalin a fost anunțată în dimineața zilei de 6 martie 1953. După comunicatele medicale oficiale, cu şase zile în urmă, acesta suferise o hemoragie cerebrală şi un atac de paralizie care-l lipsiră de putința de a vorbi şi de conştiență. În noaptea de 4 martie, un al doilea atac îi afectase inima şi organele respiratorii; muri în ziua următoare, la ora 9 şi 30 de minute. Împlinise vârsta de 73 de ani.

Totul se prăbuşea o dată cu dispariţia lui Stalin. Dar în ziua aceea, tata ştiu să mă înţeleagă. Avea intuiţia că trebuia să mă protejeze. Tăcut, îmi asculta suferinţa.

Mă instalai în doliu şi durere pentru multă vreme. Oraşul întreg, ţara întreagă era cufundată în acest doliu. La şcoală, în grade diferite toţi eram tulburaţi.

Nu păstrez deloc amintirea de a fi zărit la colegele mele vreun semn de indiferenţă şi mai puţin de satisfacţie.

Trişam toţi? Nu cred. Prea tineri, eram sinceri participanţi la această istorie şi la mitul pe care ni-l oferea. A face astăzi pe înţelepţii căiţi n-ar avea sens. A fost istoria noastră, să ne-o asumăm. „Nu poţi face nimic dacă te laşi condus de himere, dar ce ai putea face măreţ fără ele?“[11], avea să spună generalul de Gaulle, în apusul vieţii sale. Noi măcar le-am avut...

Cultul lui Stalin luase în România aceleaşi forme ca şi în alte democraţii populare. De fapt, el va fi derivat dintr-un cult mult mai extins, cultul pentru URSS. Imediat după război, cultul se ordona în jurul Armatei Roşii şi a Ţării Sovietelor. Dar cum victoria Armatei Roşii şi reuşita sistemului sovietic se datorau lui Stalin, asistăm la simbioza a trei tipuri de cult. „Stalin a creat o armată unică, o armată educată în spiritul ideilor umaniste, o armată formată din soldaţi care au o înaltă conştiinţă a valorilor omului, a egalităţii între popoare, a libertăţii şi a culturii (....) Popoarele Europei nutresc pentru Stalin o recunoştinţă şi un respect fără margini. Stalin, părintele libertăţii popoarelor sovietice

11. André Malraux, *Les chenes qu'on abat*, Paris, Gallimard, 1971, p. 117.

şi al victoriilor lor, este în acelaşi timp părintele libertăţilor tuturor popoarelor lumii şi al victoriilor lor. Iată de ce sărbătoarea Uniunii Sovietice este în acelaşi timp şi sărbătoarea popoarelor legate de libertatea întregii umanităţi."[12]

Acest triplu cult conţine cheia de boltă a ideologiei comuniste postbelice. Lectura organului P.C.R. din această epocă oferă elemente/eşantioane despre felul cum a fost făurit, cel puţin pentru douăzeci de ani, mitul prieteniei între România şi URSS şi despre felul cum s-au creat temeiurile organice ale acestui mit.

Voluntarismul stalinist şi felul în care funcţiona încă centralismul democratic în mişcarea comunistă şi mai ales în partidele comuniste ale ţărilor intrate în sfera de influenţă sovietică, construiră o puternică propagandă care trebuia să şteargă secole de duşmănie şi să educe generaţia noastră într-un real ataşament faţă de Rusia sovietică.

Datorăm condeiului unuia dintre cei mai mari scriitori români din această epocă, Mihail Sadoveanu, un foarte frumos omagiu adus lui Stalin. Aceste pagini nu puteau să nu lase urme în noi, cei a căror copilărie a fost legănată de povestirile istorice ale acestui mare prozator. „Stalin a fost eroul unor pagini epice scrise cu sânge în cartea vieţii tânărului Stat (.....) Războiul a fost crud şi îndelungat. Mobilizările şi pregătirile au cerut timp: devastând şi ucigând, duşmanul a ocupat vaste teritorii, dar cei care fuseseră zdrobiţi, umiliţi, sărăciţi, au fost gata. Stalin, a făcut gestul salvator şi armatele din răsărit au contraatacat; după aceea, aşa cum ştim, ei au mers din victorie în victorie cu un avânt rar întâlnit în istoria războaielor lumii (...) Îl văd pe Iosif Visarionovici luminat de aura unui părinte, cum e numit pe drept cuvânt, şi salvator al

12. *I. V. Stalin, părintele poporului, părintele victoriei*, „Scânteia", 2 iulie 1945

popoarelor Uniunii. Dar nu numai de salvator al naţiunilor Marii Republici de la Răsărit. La a 66-a aniversare şi noi românii îl salutăm cu dragoste".[13]

De-a lungul anilor, acest triplu cult se va dezvolta tot mai mult, iar România va lua parte ca element decisiv la ideologia comunistă a războiului rece; prin intermediul presei, al învăţământului, al propagandei de partid şi al organizaţiilor de tineret, această ideologie a format spiritele, mai ales pe cele ale generaţiei mele. Dar dincolo de miturile acestui triplu cult, ideologia vehicula un scop politic precis: preluarea identică a experienţei sovietice pentru edificarea socialismului în România. Această cotitură în politica stalinistă a survenit la izbucnirea războiului rece, dar ea a fost accentuată după breşa titoistă; „Nu merită să fie numit marxist şi comunist cineva care uită chiar numai o secundă că învăţăturile verificate de practica glorioasă a Partidului bolşevic, aplicate şi îmbogăţite de geniul creator al celui mai revoluţionar detaşament al proletariatului mondial – clasa muncitoare a Uniunii Sovietice – (....) constituie un bun comun, comoara ideologică şi practică a cărei valoare internaţională nu poate fi contestată decât de duşmanii clasei muncitoare. Pentru noi, membrii Partidului Muncitoresc Român (.....), învăţătura lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin este învăţătura care ne conduce lupta: experienţa Partidului bolşevic este un fundament definitiv pe care se sprijină propria noastră experienţă: drumul Uniunii Sovietice este drumul general al fiecărei ţări care trece de la capitalism la socialism în epoca imperialismului, a revoluţiei proletare şi a dictaturii proletariatului".[14]

La cuvântul conducătorilor se aude ecoul celui venit

13. Mihail Sadoveanu, *La o aniversare*, „Scânteia", 24 decembrie 1945..
14. Ana Pauker, *Urmăm drumul trasat de experienţa Partidului Comunist (b) al Uniunii Sovietice, condus de genialul Stalin*, Scânteia, 2 octombrie 1948.

din popor: „Am aflat din paginile Istoriei PC (b) al URSS că vigilența este o armă puternică în lupta de clasă", afirma un muncitor; „Istoria PC al URSS ne arată calea pentru elaborarea unei foarte puternice industrii socialiste în țara noastră", declama un cadru. „Istoria PC (b) al URSS învață țărănimea muncitoare cum să-şi construiască fericirea în alianță şi sub direcția proletariatului", decretează un țăran; „Minunata carte a marelui Stalin este o armă în lupta pentru pace şi fericire", declară o mamă de familie; „Istoria PC (b) al URSS ne învață cum trebuie condus şi girat statul celor care muncesc", stipulează un funcționar.[15] Acest faimos *Compendiu de istorie a PC (b) al URSS* devine astfel cartea noastră de căpătâi.

Astăzi aceste rânduri par extrase dintr-o culegere de imbecilități. Şi totuşi aceasta a fost autentica şi vai! eficienta ideologie comunistă a războiului rece.

Era nevoie mai ales să se creeze şi să se cimenteze o prietenie care nu exista: prietenia sovieto-română. Aveam să înțeleg, mulți ani mai târziu, că această prietenie era factice. Pentru a-i da o credibilitate cât de cât s-au creat tot felul de instituții: ARLUS (Asociația pentru strângerea relațiilor cu Uniunea Sovietică), editura „Cartea Rusă", Muzeul ruso-român etc. Limba rusă se studia în şcoli ca primă limbă obligatorie. Lozinci pe toate zidurile uzinelor, şcolilor, instituțiilor publice incitau poporul să se împărtăşească din această prietenie, din această experiență: „Muncitori manuali şi intelectuali! Învățați din glorioasa experiență de luptă şi de muncă a popoarelor sovietice!" Presa revărsa articolele şi scrisorile trimise de muncitori în care aceştia relatau felul în care îşi depăşiseră norma utilizând metodele muncitorilor sovietici în timp ce intelectualii explicau cum studiaseră ei învățăturile savanților sovietici. Străzile erau

15. „Scânteia", 1 octombrie 1949.

rebotezate cu nume de personalităţi istorice şi politice ruseşti, iar oraşul Braşov devenea Oraşul Stalin. Revoluţia din Octombrie, era celebrată pe 7 noiembrie ca cea mai mare sărbătoare naţională. „Noi avansăm pe drumul deschis de Octombrie pentru a desăvârşi socialismul în ţara noastră", acesta era sloganul dominant al perioadei. Manifestările organizate pentru aniversarea revoluţiei din octombrie erau imaginea mişcătoare şi concretă a acestei propagande a cărei forţă de impact nu o vom sesiza niciodată. „În capitală şi în toată ţara, milioane de muncitori au participat cu entuziasm la a 31-a aniversare a Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie. Este aproape ora 10 dimineaţa. Tribunele laterale s-au umplut. Brusc se aude un vacarm şi o furtună de ovaţii, iată-i îndreptându-se spre tribuna oficială, pe membrii Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, în frunte cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, în mijlocul unor aplauze şi aclamaţii nesfârşite. O bucurie imensă, plină de căldură, se citeşte în ochii oamenilor. 7 noiembrie a devenit, de asemenea, sărbătoarea noastră, cea mai grandioasă şi mai minunată sărbătoare a muncitorilor din ţara noastră. Se văd în coloană femei cu copii în braţe, alţi copii mai mari, purtând mici drapele roşii, strigând: „Trăiască Stalin!" Mamele râd fericite. Astfel începe marea manifestaţie, deschisă cu zeci de drapele roşii şi cu gigantice portrete ale lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin şi portretele secretarilor Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român".[16] Această descriere este perfectă. Ea reproduce ca un instantaneu aceste manifestaţii care prin forţa şi entuziasmul lor înzestrau această epocă cu un climat special, unic în felul său. Aceste manfestaţii se mai organizează şi astăzi în ţările „socialismului real", dar numai în epoca stalinistă ele au

16. „Scânteia", 10 noiembrie 1948.

avut un real impact asupra maselor. Stalinismul epigonilor este fără suflet, fără măreție, dar mai ales fără iluzii și fără mituri. Totul a fost spus atunci.

Trezirea a fost tragică și reîncepuri nu existau. Ar trebui repus totul în cauză și luat de la capăt....

Poemele, articolele, pictura, muzica nu osteneau să cânte această iubire. „Stalin realizează la un mod fericit acest tip nou de om de stat pe care burghezia n-ar fi reușit totuși să-l făurească niciodată: tipul de om de stat care este în același timp om de știință genial, cercetător al legilor dezvoltării sociale, luptător curajos și intransigent, organizator cu o uriașă experiență și o voință de oțel, înțelept conducător al popoarelor"[17]. Ce se poate spune mai mult? Acestea se întâmplau pe la sfârșitul anilor 1949, în timpul pregătirilor pentru a 70-a aniversare a lui Stalin. Toată țara se mobiliză în jurul acestei sărbători/simbol. Din toamnă începură întrecerile socialiste în toată țara: „Pentru gloria zilei de 21 decembrie." În toată această perioadă, dări de seamă se prezintă zilnic despre felul cum poporul român pregătește celebra aniversare a lui Stalin. Ziarul partidului invită comuniștii, muncitorii, tinerii să studieze viața și opera lui Stalin ca pe o sarcină fundamentală a existenței lor: „Fiecare moment din viața marelui Stalin este o bogată sursă de idei grandioase pentru clasa muncitoare. Studiindu-i viața, ajungem să înțelegem în profunzime marile idei ale marxism-leninismului"[18].

Manualul meu de istorie conținea un capitol intitulat: „A șaptezecea aniversare a lui I.V. Stalin." Citez aceste rânduri: „În ajunul aniversării lui I.V. Stalin, muncitorii, țăranii și intelectualii cinstiți ai țării noastre care și-au câștigat dreptul la o viață umană demnă și liberă au găsit

17. „Scânteia", 21 decembrie 1948.
18. „Scânteia", 25 noiembrie 1949.

formele de manifestare cele mai emoționante pentru a dovedi din adâncul sufletelor lor iubirea şi recunoştința pentru eliberatorul lor, I.V. Stalin"[19]. Acelaşi manual consemnează faptul foarte important, care trebuia să facă dată în istoria României, despre înființarea unei expoziții permanente I.V. Stalin, „expoziție care relatează viața de luptă a genialului învățător şi conducător al partizanilor păcii din lumea întreagă."

La întâlnirea cu istoria acelei clipe, România participa la „cultul personalității" cu aceeaşi fervoare ca şi celelalte democrații populare şi ca toate partidele comuniste din lume. Şi cum fenomenul era de masă, am fost şi eu la întâlnire, cu pasiune şi credință.

19. Mihail Roller, *Istoria RPR*, *op. cit.*

VI
„Universitățile“ mele

Adeziunea mea necondiționată la noul regim m-a adus în situația de a face o alegere şi de a da o orientare foarte specială studiilor mele secundare.

În anul 1948, reforma învățământului crease două categorii de licee: liceele clasice – apropiate de vechiul model, numite „teoretice“ – şi liceele tehnice, menite să formeze generațiile de cadre necesare edificării societății socialiste.

Fără să țin cont de aplecarea mea pentru literatură şi de interesul meu pentru istorie, care ar fi trebuit să mă conducă logic spre un liceu clasic, în vara anului 1950, am optat, fără posibilitate de întoarcere şi, de data aceasta, spre marele regret al părinților mei, pentru un liceu tehnic. Nu avea nici o importanță că eram nulă la matematică, la fizică şi chimie şi nici că interesul meu pentru istorie fusese dat

uitării. Țara avea nevoie de tehnicieni, eram gata! Voluntarismul pe care mi-l cultivam mă făcu să uit preferința mea pentru literatură, gusturile mele artistice și interesul pe care-l manifestasem pentru științele sociale și să mă ocup, adică să mă pasionez, pentru științele exacte.

O presiune socială se exercită puternic în acest sens. Dezvoltarea prioritară a infrastructurii economice prolifera școli cu caracter tehnic, legate toate de ramurile industriei.

Cum opțiunea mea pentru un liceu tehnic fusese dictată de considerații de ordin politic, nu aveam – se înțelege bine de ce – nici o predilecție pentru vreo disciplină particulară sau pentru o carieră anume; m-am înscris deci la o școală de chimie, disciplină pe care o detestam în mod special, dar care mi se părea foarte utilă societății de mâine al cărei servitor umil aș fi vrut să fiu.

Muncind din greu, am trecut onorabil concursul de admitere, dar atât. Dat fiind afluxul de candidați, nu aveam media necesară pentru a ocupa un loc. Îmi luasem examenele, aveam dreptul să mă înscriu la o altă școală. De fapt, mi-era indiferent, orice cale s-ar fi ivit era bine venită. Începui un adevărat maraton în căutarea unei alte școli tehnice. Părinții mei, complet depășiți, se abțineau să-mi dea vreun sfat sau să mă ajute. Băteam la toate porțile: Școala veterinară (De ce nu? Refuzasem să mă gândesc că nu-mi plăceau în mod deosebit animalele); Școala sanitară (și ce dacă mă oripila vederea unei picături de sânge, înainte pentru medicină!); Școala de alimentație – care pregătea cadre pentru industria conservelor alimentare; (nu pusesem până atunci piciorul în bucătărie, nu știam nici măcar să aprind un cuptor, dar ideea de a munci într-o uzină pentru a hrăni poporul mă seducea de-a dreptul); Școala de metrologie – nici măcar nu știam ce înseamnă (mi se explicase vag că era vorba de o nouă știință pentru aparatele de măsură), de ce nu, bătui și la

porţile acesteia. Dar bătui la toate porţile, fără nici un rezultat...

Afluxul spre licee al copiilor de toate categoriile sociale, mai ales al copiilor de ţărani care veneau spre oraş şi cărora, în sfârşit, învăţământul le era larg deschis, făcuse ca numărul de locuri să fie insuficient. Începusem să-mi pierd răbdarea. La 14 ani, nu se punea problema pentru mine să rămân în afara şcolii. Şi totuşi era exact ceea ce riscam să mi se întâmple. Complet descurajată, făcui un ultim recurs; ultima apărută dintre şcoli. Şcoala de Meteorologie, unde, vai, un miracol, mai erau locuri. Of! Eram salvată. Uşurată şi fericită mă şi vedeam într-un observator meteo, studiind norii, evaluând vizibilitatea, luând temperaturile şi presiunea atmosferică.

Atunci începu perioada cea mai fericită din tinereţea mea. Trecerea timpului n-a şters amintirea bucuriei de a fi petrecut patru ani în această şcoală. Eram departe de a gândi că acei ani erau anii cei mai întunecaţi ai unui stalinism îmbătrânit.

Prin forţa voinţei, începusem cu adevărat să iubesc meteorologia şi multiplele ştiinţe anexe. Eleva mediocră care eram în primii mei ani de şcoală, era pe cale de a deveni una din cele mai bune ale promoţiei ei. Mă gândeam uneori chiar să-mi continui studiile universitare în acelaşi domeniu, şi să mă consacru carierei de meteorolog.

Şi totuşi ceea ce mă interesa cu adevărat mi se impuse până la urmă. Dădui curs liber tuturor înclinaţiilor mele, fără să mă tulbur prea tare; de fapt, era o epocă în care totul părea posibil aşa încât îmi trăiam senină propriile mele contradicţii. Şcoala chiar dacă era orientată spre tehnică, ne dădea destule elemente de cultură generală. Excelam de obicei la istorie, la geografie, la literatură. Dar începuse să mă pasioneze foarte mult teatrul. Începui să visez la o carieră de actriţă, de regizoare, de dramaturg.

Citeam enorm, mai ales clasici: Shakespeare, Hugo, Ostrovski, Gorki.

Repertoriul teatrelor din Bucureşti era de altfel compus în marea lui majoritate din piesele acestora. Am încercat să-mi exercit vocaţia prin activităţile mele artistice din cadrul liceului. Şefă a sectorului cultural al Uniunii Tineretului Muncitoresc din şcoală, aveam o mare libertate şi posibilităţi materiale de a da curs liber noii mele pasiuni.

Îmi petreceam ore în şir în bucătărie recitând cu voce tare rolurile pe care mi le alesesem, extrase din piesele mele preferate. Mi-am petrecut vacanţa adaptând pentru teatru, romanele sau nuvelele care-mi plăcuseră în mod deosebit.

Într-o zi, îmi luai inima în dinţi şi urcai pe scenă, cu toate că eram absolut încredinţată de lipsa mea de talent; dar pentru că dorisem şi muncisem atât de mult, am trecut onorabil proba de scenă fără să mă fac de râs. Cel puţin speram.

Influenţa mea în şcoală era destul de importantă. Ea venea din locul central pe care-l ocupam în organizaţia de tineret, dar şi din prietenia afectuoasă pe care mi-o purta directorul liceului, care, surprins şi amuzat, îmi admira proiectul.

Spre sfârşitul anului 1952, un proiect şi mai ambiţios îmi ocupa tot timpul liber. Voiam să montez o piesă de teatru la un teatru adevărat din capitală; piesa va fi jucată de mine şi colegii mei. Pentru a-mi asigura succesul întreprinderii, am angajat un regizor profesionist care tocmai montase o piesă care-mi mersese la inimă: *Tinereţea părinţilor noştri*. Autorul, un tânăr dramaturg sovietic, al cărui nume îmi scapă, îşi plasase acţiunea în timpul războiului civil din Rusia. Pe acest fundal istoric se desfăşurau iubirile unei tinere muncitoare revoluţionare, descendentă dintr-o veche aristocraţie rusă care pentru revoluţie şi pentru iubirea ei,

îşi părăsise mediul social. Toate fantasmele mele se adunaseră în această piesă; regăseam în ea nostalgia unui trecut pe care-l trăisem.

Pentru a-mi realiza proiectul, îmi trebuiau bani: să plătesc regizorul, să închiriez sala, să angajez personalul tehnic etc. Era un proiect foarte riscant, ţinând cont de exigenţele mele. Trebuia să găsesc credite şi desfăşurai o energie ale cărei dimensiuni nu le pusesem la socoteală la început. Şcoala ne oferea o parte din sumă; prin intermediul organizaţiei, am reuşit să mobilizez direcţiunea şi pe profesorii mei, cărora le prezentam acţiunea ca pe o muncă militantă. Era, într-un fel, chiar dacă acest proiect corespundea propriilor mele centre de interes.

Regizorul, uimit să se vadă angajat de un liceu – nu se practica în epocă, pe toate le inventasem eu pentru nevoile cauzei – fu şi el convins că, acceptând, făcea o muncă militantă. Ceea ce practic însemna că nu avea să câştige foarte mulţi bani. După distribuirea rolurilor, începu munca. Repetiţiile, aproape zilnice, durară trei luni. Jucam în această piesă rolul unui băiat – Efimcik – crescut de ruşi în batalionul lor. Mă identificam atât de bine cu personajul că în sală spectatorilor nu le venea să creadă că interpreta era o fată de şaisprezece ani.

Pregătirea acestei piese, munca de actor, emoţiile rampei şi succesul meu pe scenă mă făcură să visez, să cred chiar, aproape un an de zile, că aş fi putut să mă consacru carierei de actriţă. Citeam mult pentru a-mi pregăti examenul meu la Conservator. Cartea lui Stanislavski *Viaţa mea în artă*, a constituit baza pentru formaţia mea teatrală. Marele regizor rus îşi povestea viaţa artistică, pasiunea lui pentru scenă, crezul lui profesional, viziunea lui asupra regiei care pentru epoca aceea era revoluţionară. Tezele lui Stanislavski mă întăreau în proiectul meu, cu atât mai mult cu cât el punea accentul, în formarea unei actriţe, pe

muncă mai mult decât pe talent. Citind şi jucând (la şcoală, evident) eram din ce în ce mai sigură că-mi găsisem vocaţia. Dădusem frâu liber bogatei mele imaginaţii, străduindu-mă să practic în acelaşi timp meseria de actriţă, de regizor şi de scenarist. Tripla activitate îmi ocupa tot timpul liber şi uneori şi pe cel al studiilor.

Începusem să mă ocup de prea multe: prea repede, prea sigură. Inevitabilul se întâmplă... Prea sigură de mine, scrisesem scenariul, făceam regie şi jucam o scenetă pornind de la povestirea lui Boris Polevoi, *Stejarul*. Istoria unei tinere sovietice, partizană, frumoasă, cultivată, devenind spioană în oraşul ei natal, ocupat de nemţi şi care până la urmă, cu riscul vieţii, îl asasinează pe gauleiterul oraşului, mă impresionase. Am scris dialogurile; le-am realizat şi, evident mi-am făcut partea leului, atribuindu-mi rolul principal. Din fericire, spectacolul se desfăşura la şcoală, chiar dacă invitasem foarte multă lume.

După părerea părinţilor mei, care fuseseră în sală, rezultatul fusese catastrofal. Dialogurile erau prost scrise, regia lamentabilă, iar jocul meu ridicol. Tăcerea colegilor mei, a profesorilor, mă făcu să înţeleg că nu erau departe de a împărtăşi părerea părinţilor mei care nu-şi cruţau vorbele. Un asemenea eşec nu mă putea lăsa indiferentă. Suferam, mă simţeam umilită, gata să mă las cuprinsă de disperare. Îmi vedeam visurile spulberate. Trebuia să mă predau evidenţei: nu aveam talent... Şi, în ciuda voluntarismului meu, ştiam că nu poţi să ataci asemenea meserii fără să ai mult talent. Cred şi astăzi că aş fi putut deveni actriţă sau regizoare: iubeam atât de mult universul teatrului şi aş fi dat cu siguranţă ceea ce aveam mai bun în mine: până la urmă, aş fi făcut o carieră onorabilă. Dar, în epoca aceea, mă gândeam că în acest domeniu nu poţi să fii pur şi simplu doar bun sau nu eu cel puţin. N-am avut curajul să înfrunt mediocritatea pe scenă şi n-am regretat.

Acest eşec mă împinse să-mi reiau studiile cu mai multă seriozitate. Ultimii doi ani de liceu îi consacrai exclusiv meteorologiei şi disciplinelor învecinate. Mă gândeam din ce în ce mai serios, dar fără o pasiune deosebită, să-mi urmez studiile universitare în acest sens.

Pentru a-mi stimula curajul şi pentru a mă consola de abandonul unui mare vis, începui să mă identific cu stahanoviştii. De fapt, dorind cu orice preţ să fac studii universitare, am deviat de la proiectul meu iniţial, acela de a deveni tehnician şi de a intra, după terminarea liceului „în producţie". Cota de elevi care intrau la facultăţi din acest fel de licee era foarte slabă, cam doi dintr-o promoţie. Dacă voiam cu tot preţul să-mi continui studiile trebuia să fiu cea mai bună. Mă apucai de lucru cu îndârjire. Şi modelul meu au fost stahanoviştii. Filmele sovietice celebrau performanţele, eroii lor ocupau prima pagină a ziarelor de actualităţi. Emanaţie a stalinismului, stahanovismul cunoscu clipele lui de glorie în democraţiile populare, în cursul anilor '50. El a fost propagat în uzine, în sânul clasei muncitoare, dar fascina prin legenda lui mulţi tineri ieşiţi din toate categoriile sociale.

Descoperim originile stahanovismului în anii '30, în Rusia sovietică. După o lungă perioadă de tulburări datorate colectivizării forţate şi industrializării masive, aproape militarizate, Partidul bolşevic, după faimosul *Congres al învingătorilor* din ianuarie-februarie 1934, marcă o cotitură, făcând apel la noile metode de organizare a muncii. Trebuia încurajat un ritm al muncii aproape

suprauman pentru a se ajunge la edificarea socialismului. Totul era întemeiat pe o împărțire a bunurilor proporțional cu efortul fiecăruia. Această împărțire reprezintă esența însăși a repartiției în societatea stalinistă, bazată pe un evantai de recompense/prime calculate după meritele și contribuția personală.

Stahanovismul prinse contur în august 1935, în bazinul Donețk când minerul Alexei Gregorovici Stahanov extrase într-o zi din mină, cu ajutorul unui ciocan pneumatic 102 tone de cărbune, înmulțind astfel cu 14 norma din acea vreme. Imediat, mișcarea se extinse în toate ramurile economiei. În noiembrie 1935, Conferința muncitorilor stahanoviști din URSS se reuni la Kremlin, cu participarea lui Stalin și a altor conducători ai Partidului și guvernului. Sesiunea plenară a Comitetului Central al PC(b) al URSS din decembrie 1935 cauționa stahanovismul, caracterizându-l ca pe „o organizare a muncii pe baze noi, pe raționalizarea muncii și sporirea considerabilă a salariului muncitorilor". După sursele oficiale, datorită mișcării stahanoviste, productivitatea în industrie crescu la sfârșitul anilor '30 cu 82% față de 63%, cât prevăzuse planul[1].

În privința promotorului, Stahanov, el cunoscu o carieră strălucitoare. Din 1943 până în 1957, el ocupă un post la Ministerul Industriei de Cărbune, la Moscova, și din 1957 până la pensionarea sa din 1974, un post de director în mina din Donbas. În 1975, alături de alți inițiatori ai mișcării stahanoviste, el primi titlul de „erou al muncii socialiste". Muri la 5 noiembrie 1977.

Aura legendară care învăluia această experiență aduse stahanovismului o mare răspândire. Mai mult decât avantajele materiale foarte importante care au creat primele clivaje în societatea născută din Revoluția din Octombrie, impactul

1. *Histoire de l'URSS*, *op. cit.*, p. 222.

acestei mişcări, cu clipele ei de glorie, cu eroii ei ieşiţi din comun, cu performanţele concrete de care a beneficiat economia sovietică, se explică prin multiplele recompense morale şi onorifice. Cu toate că uneori foarte impopulară, dat fiind că stabilea norme de producţie după ritmul acestor stahanovişti, ea născu o adevărată legendă, o reală mitologie. O vastă propagandă a difuzat-o, consacrându-i filme şi romane. Stahanovistul a devenit un tip uman, modelul însuşi al eroului pozitiv, aşa cum a fost canonizat de realismul socialist. Această iconografie se propagă după război şi în democraţiile populare care-şi au şi ele stahanoviştii lor.

Simboluri ale unei anumite societăţi, stahanoviştii rămân în felul lor nişte eroi romantici. Mateusz Birkut din filmul *Omul de marmură* al lui Wajda, este exemplu. Ei fuseseră acei demiurgi care îndrăzniseră să se măsoare cu timpul, cu spaţiul, pentru a face mai repede, mai bine, şi care uneori piereau în aceste bătălii titanice. Ilustrare perfectă a acestei epopei a muncii, filmul lui Wajda a ştiut să aducă un omagiu acestor oameni, acestor eroi dintre care mulţi au fost martirii unei epoci care va marca mai multe generaţii. Câţi dintre noi mai purtăm semnele acestei istorii?

Dimensiunea romantică şi ieşită din comun a acestor bărbaţi şi femei care-şi dădeau viaţa pentru a depăşi planul, ridicând norma mai sus de orice limită imaginabilă, competiţia fondată – cel puţin aşa părea în epocă – numai pe criterii morale şi politice, îmi dădea impresia că se putea atinge în timp de pace eroismul de care se dăduse dovadă în timpul războiului. Iarăşi supraoameni, iarăşi un demers marcat de o forţă nemăsurată care proba superioritatea noului tip de om asupra aceluia pe care-l distrusese competiţia mercantilă a societăţii capitaliste.

Pentru a fi cea mai bună în liceul meu, trebuia să adopt, într-un anumit fel, metoda stahanovistă. Mă înhămai la treabă cu hotărârea lor. Învățai pe de rost sute şi sute de formule – fizica atmosferică, chimie, climatologie; ajunsesem chiar să excelez în matematică, bizuindu-mă întotdeauna pe memoria mea şi nu pe logică; pentru a reuşi repede, renunțai să mai înțeleg ceva, învățam pe de rost... Munceam de dimineață până seara, în vacanțe, duminicile şi asta timp de doi ani. Scopul a fost atins: mi-am luat bacalaureatul cu cea mai bună notă şi deci am putut să mă înscriu la facultate fără examen de admitere.

Era singurul fel de a depăşi condiția mea de mică burgheză şi propriile mele contradicții; trebuia să muncesc asemenea stahanoviştilor: a fost lecția pe care mi-a impus-o viața şi pe care n-am uitat-o niciodată.

În septembrie 1954, m-am înscris la Facultatea de Geografie pentru un ciclu de patru ani, cu posibilitatea de a opta pentru meteorologie în ultimul an. Stăpâneam foarte bine meseria de observator pentru care mi se eliberase şi o diplomă – o mai păstrez şi acum. Dar şi aici voluntarismul meu suferi un eşec. Nu poți depăşi dincolo de o anumită limită propria-ți natură, adevăratele predispoziții. Intrată în lumea universitară, unde ritmul de învățare era foarte diferit de cel din liceu, studiul aprofundat al matematicii, al fizicii, al astronomiei, m-a îndepărtat rapid şi definitiv de sfera ştiințelor exacte. După o lună de dezorientare, am părăsit sau mai exact am fugit de la Facultatea de Geografie, pentru a mă refugia – acesta este cuvântul – la Facultatea de Filologie, unde am fost acceptată, printr-un noroc şi o relație a tatălui meu, chiar în cursul trimestrului. Începui să simt din nou pământul sub picioare, mă aflam în lumea mea pe care nu aveam s-o mai părăsesc. Studiul comparat al literaturilor, istoria, marxism-leninismul, (nu era predat

ca disciplină) mă pasionară. Din primul până în ultimul an, am fost printre cei mai buni din promoţia mea. Petreceam zilele lumină în biblioteci, amfiteatre, seminarii. Voiam să învăţ, să citesc... şi, dacă era posibil să scriu. Dar aici începe o altă istorie.

Mi-am trăit adolescenţa în perfectă conformitate cu promisiunile sistemului şi ideologiei acestor timpuri iluzorii şi abia după mulţi ani le-am descoperit conţinutul tragic. În viaţa mea cotidiană nu fusesem tulburată nici de colectivizarea care avea să pustiască viaţa rurală începând din martie 1949, nici de începuturile industrializării fără măsură, începând din decembrie 1948, nici de „afacerea Pătrăşcanu" care tulbură rândurile partidului începând din 1948, nici eliminarea grupării Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, întâmplată în 1952. Şi, mai ales, nu ştiam nimic despre lagărele din Bărăgan şi de utilizarea muncii forţate la Canalul Dunăre-Marea Neagră. Din marile linii ale politicii comunismului mondial din acea epocă nu reţin decât imagini: porumbelul lui Picasso care domina spaţiul nostru vizual, simbolul luptei pentru pace în care fiecare ne simţeam un partizan angajat, caricaturile gigantice ale lui Tito – Iuda – care invadaseră zidurile oraşelor şi satelor româneşti. Psihoza omniprezenţei duşmanului care năvălise în universul comunist în urma rupturii cu Tito şi ca o consecinţă imediată, vânătoarea de vrăjitoare, declanşată în tot Estul Europei, n-a tulburat deloc stalinismul nostru infantil, trăit la şcoala unde lumea ne părea foarte transparentă. Trăiam deci un univers de

coşmar fără să ştim. Tăcerea istoriografiilor comuniste asupra acestei perioade este elocventă. Un fel de tabu bloca orice cercetare cu privire la anii '50. Această interdicţie va conduce în România – ca şi în alte ţări ale Estului la un ocol uimitor: scriitorii au preluat sarcina istoricilor şi în literatură. Vom descoperi analizele şi tablourile percutante ale căror falii se prelungesc până în zilele noastre. Fără să ştie, poate, scriitorii ţărilor socialiste au preluat un demers al gânditorilor ruşi din secolul al XIX-lea, Cernîşevski, Belinski, Dobroliubov care, prin intermediul romanului şi al criticii literare, făceau să străbată în vremea ţaristă ideile sociale şi politice care nu s-ar fi putut exprima altfel. Asemenea lui Plehanov şi Lenin, care şi-au extras ideile din opera democraţilor ruşi din secolul al XIX-lea, istoricul de mâine va găsi în romanele lui Marin Preda, Ion Lăncrănjan, Augustin Buzura şi ale altora, – pentru a nu cita decât scriitori români – surse de primă mână despre epoca stalinistă.

La cotitura anilor '40, România, ca şi alte democraţii populare, intră în perioada stalinismului îmbătrânit. La fel ca în Uniunea Sovietică în anii '30, se instalează şi aici teroarea – cu toate că nu va avea aceeaşi amploare. Rebeliunea lui Tito, apărută pe fundalul războiului rece va fi dur resimţită în ţările satelite. În România, vânătoarea titoiştilor va prinde contur o dată cu afacerea Pătrăşcanu. Deşi se înscria în mişcarea proceselor staliniste, această epurare are un caracter şi un deznodământ specific românesc, legată de luptele intestine ale PCR-ului şi ale puterii nemăsurate concentrate în mâinile secretarului general al Partidului Comunist Român. Eliminat şi arestat ca titoist, Pătrăşcanu va fi judecat şi împuşcat în 1954 – acuzat de a fi fost „agent al vechii siguranţe burgheze şi spion anglo-american".

Nu ştiam nimic din toate acestea. Istoria acestei epoci şi a mea îmi apar ca două istorii paralele. Am trăit anii

1949-1950 intens, ca pionieră şi apoi ca utemistă. Nu mi-a fost frică şi n-am văzut spaime în jur, cum văzusem în epoca lui Antonescu şi a ocupaţiei germane.

Părinţii adoptaseră în acea epocă o opoziţie pasivă instalându-se în aşteptarea armatelor americane „eliberatoare". Când înţeleseră că această speranţă era vană, se hotărâră să plece. De la această hotărâre datează conflictele noastre, provocând „ieşirea din cerc".

VII
Militantă de şoc şi fiică de nepman

Exact în clipa în care mă instalam în condiţia mea de militantă de şoc, părinţii mei hotărâră să părăsească definitiv ţara.

Fixaţi din anul 1948 într-o opoziţie tacită, dar definitivă, trăiam în primele timpuri ale regimului comunist cu un fel de himeră pe care o nutrea în epocă aproape toată burghezia din ţările Europei de Est: aşteptarea americanilor eliberatori. De la Anul Nou la Paşte, de la Paşte la Crăciun, de-a lungul anilor, auzeam – nu fără să scrâşnesc din dinţi – şi nu fără să-mi fac părinţii „bieţi imbecili" – veşnicul „Vin americanii!" Această formulă magică mă trimitea la faimoasa: „Anul viitor, la Ierusalim!", repetată de poporul evreu, an de an, de douăzeci de secole, în seara de Paşte. Era

un adevărat țipăt de așteptare și speranță: „Americanii vor veni! E sigur de data asta, cel mai târziu până în primăvară...“ și primăvara așteptau toamna și toamna sperau că se va întâmpla la Paște, și așa mai departe. Această așteptare mesianică începuse să mă distreze, cu atât mai mult cu cât mă prindeam eu însămi în capcană câteodată, temându-mă că până la urmă americanii tot vor veni...

Dar nu m-am mai amuzat deloc când, într-o bună zi – s-a întâmplat în vara anului 1951 – părinții mi-au anunțat ferma lor decizie de a părăsi țara. Nu-i mai așteptau pe americani și, deveniți mai realiști, se gândeau că ar putea trăi în altă parte; pentru mine era sfârșitul tuturor speranțelor. Am primit o lovitură foarte grea. Încă o dată legătura mea necondiționată cu părinții, nu fu pusă în discuție. În ciuda disperării mele, în ciuda tristeții, o clipă nu mi-a trecut prin cap că aș putea rămâne, lăsându-i să plece fără mine. Nici nu se punea problema: dacă aveau să plece, aveam să-i urmez.

A pleca însemna pentru mine a cădea în vid, spaima supremă. Realitatea pe care o trăiam era a mea, cu momentele de exaltare și dificultățile zilnice. Nu puteam și nu voiam să mă gândesc la o alta. Eram la mine acasă, nu voiam să plec nicăieri: dacă aș fi vrut să plec, sensul plecării mele era invers decât al lor. Părinții mei voiau să plece spre Vest, eu voiam să plec spre Est. Visam să-mi urmez studiile la Moscova, asemenea multor tineri din epocă. A-mi trăi „universitățile“ la Moscova, la Universitatea Lomonosov, era pentru mine idealul, dar în acest punct părinții mei îmi opuseră un veto definitiv. Studiile mele în URSS au rămas un proiect imaginar la care am visat mult timp și pe care regret și acum că nu l-am realizat. Când în august 1979, am participat la Congresul Mondial de Științe Politice, care s-a desfășurat la Moscova, plimbându-mă pe culoarele acestei universități monumentale, construită în stilul stalinist care

a marcat arhitectura sovietică de după război, încercam să evoc cu nostalgie ceea ce nu s-a întâmplat. Mă imaginam studentă în Rusia poststalinistă şi mă întrebam cum ar fi fost confruntarea realului cu imaginea pe care o aveam despre universul sovietic? Cum aş fi reacţionat, cum aş fi înţeles această perioadă intermediară între moartea lui Stalin şi Congresul al XX-lea.

În epocă, conflictele între generaţii din motive politice mai ales în familiile burgheze, erau frecvente. Erau cazuri de conflicte deschise, chiar de ruptură. Numeroşi erau tinerii care-şi părăseau părinţii pentru Partid, unii ajungeau chiar să-i denunţe ca „duşmani ai poporului".

Moravurile anilor '50 autorizau acest gen de comportament care m-a oripilat întotdeauna. În clipele cele mai tensionate ale familiei noastre, în momentele cele mai exaltante ale vieţii mele de militantă, n-am conceput niciodată o asemenea atitudine. Chiar ideea despărţirii mi se părea de neconceput. Părinţii mei şi cu mine alcătuiam un tot; chiar dacă fiecare vorbea altă limbă, chiar dacă fiecare trăia după o scară de valori proprie. *A priori*, detestam lumea spre care voiau să plece pentru simplul motiv că acolo unde mă aflam mă simţeam foarte bine. Am acceptat vestea cu speranţa că nu vom pleca...

Scontam pe dificultăţile pe care le făceau autorităţile pentru obţinerea unui paşaport. Şi câtă dreptate am avut! Nu puteam pleca, cel puţin nu în momentul acela. Dar simplul fapt că depuseserăm o cerere ne va crea serioase probleme şi cea care va plăti imediat voi fi eu.

La început, deslușind primejdia, lăsam să treacă vremea fără să mă neliniştesc prea mult. Totul rămase între noi şi nimeni, nici un prieten nu era la curent. Îmi ziceam, pentru a mă liniști, că atâta timp cât lucrurile nu se ştiu, nimic nu putea să mi se întâmple. Dar această decizie avea să atragă după sine o înlănţuire de fapte şi de acţiuni

pe care nu aveam cum să le bănuiesc de la început şi pe care n-am fost în măsură să le stăpânesc până la urmă. Spre marea mea uimire, câteva cereri fură acceptate şi câteva persoane, câteva familii plecară.

Părinţii mei începură atunci să creadă cu adevărat într-o rezolvare fericită a demersului lor şi începură să vândă mobilele şi covoarele. Plecarea fiecărui obiect din casă era o sfâşiere personală. Eram legată de aceste mobile, în mijlocul cărora îmi petrecusem copilăria şi tinereţea. În câteva săptămâni, ne trezirăm între pereţii goi, într-o casă pustie, plină de cutii în care se împachetase tot ceea ce părinţii mei voiau să ia cu ei. Eram extrem de nefericită...

Nu puteam invita pe nimeni la mine, mi-era pur şi simplu ruşine. Cum aş fi putut explica pereţii casei goi? Trăirăm cel puţin trei ani în aceste condiţii, ca nişte nomazi, chiar amintirea, după atâţia ani, îmi este insuportabilă. Mi-era ciudă pe părinţii mei că fuseseră atât de iresponsabili. În ceea ce mă privea, chiar în aceste condiţii de existenţă insolită, continuam să mă agăţ de speranţa că nu vom obţine hârtiile de plecare.

Dar neverosimilul se întâmplă! Primirăm autorizaţia să părăsim ţara, trebuia să ne ridicăm paşapoartele şi să fixăm data plecării: mama exulta, ea, dintre noi toţi, voia cel mai mult să plece, voia să-şi întâlnească familia, instalată de puţin timp în Israel. Sora mea, prea mică, era indiferentă, în timp ce tata începu să tergiverseze. Părea şi el parcă surprins de un eveniment pe care nu-l aştepta, cel puţin nu imediat. Afacerile începuseră să-i meargă bine şi-şi mai acorda câţiva ani pentru a le duce la bun sfârşit.

Tata făcu atunci un lucru care păru o pură nebunie în ochii tuturor celor care voiau să părăsească ţara. Amână *sine die* călătoria. În timp ce mama era disperată, iar cei apropiaţi judecau sever demersul tatei, numai eu îl încurajam. Conflictele noastre politice care nu luaseră niciodată

o altă formă decât a discuţiilor de după cină, cunoscură un răgaz în jurul acestui consens. Îi făceam jocul! Amânam! În fond ne aflam pe o funie foarte subţire. Şi fiecare în felul lui avea să plătească într-o bună zi. Nimic nu este mai aleatoriu în ţările din Est decât deschiderea frontierelor.

Continuăm să trăim cu valizele închise şi cutiile legate şi evident casa goală; mama îl ruga pe tata să se hotărască să plece, eu îl împingeam să amâne scadenţa. Îmi explic inconştienţa mea prin credinţa şi adeziunea fără nuanţe la o realitate complet mistificată. Mai greu de explicat mi se pare comportamentul tatei. În adâncul lui, nu prea îşi dorea să plece. Pentru motive diferite de ale mele, evident. Rădăcinile lui erau bine înfipte în pământul natal, mai adânci chiar decât ar fi crezut el însuşi. Avea să înţeleagă ani mai târziu. În acel moment, invoca invariabil munca lui, nevoia de a strânge bani. Ce să facă cu ei?

Într-o zi coarda se rupse.

Guvernul stopă pentru un timp nelimitat plecările pentru Israel.

În anul 1951, România a cunoscut cel mai mare val de imigrări spre Israel, unde, de la crearea statului Israel, se revărsaseră succesiv şi din motive diferite mai multe generaţii şi categorii sociale de cetăţeni de origine israelită. Douăzeci de mii de evrei se instalară în Israel în anul 1951. Un an mai târziu, autorităţile române stopară provizoriu plecările. După Robert Lee Wolff, această oprire se datorează tentativelor imigranţilor români din Israel de a-i elibera

pe şefii sionişti arestaţi în România, adresând numeroase petiţii pe care le depuneau la ambasada sovietică din Israel[1].

Cred că n-a fost decât un motiv oarecare, chiar minor, pentru că în realitate, guvernele ţărilor din Est au manifestat întotdeauna faţă de problemele imigrărilor o poziţie ambiguă, conjuncturală şi pragmatică, pe scurt, negativă.

Când am aflat de închiderea graniţelor, am exultat de bucurie. Nu mă interesa nici pustiul casei, nici pereţii goi. Puteam rămâne deci în ţara mea, să-mi urmez activităţile de militantă şi să salvez, în acelaşi timp, ataşamentul meu indestructibil faţă de părinţii mei. Nu vom mai pleca, cel puţin pentru moment. Mă bizuiam pe autorităţile române de a rămâne ferme în acest punct. În timp ce-mi proiectam definitiv şi încrezătoare viitorul meu în România tata se legăna cu speranţa efemeră născută din felul cum se aplica NEP-ul în România şi din care ştiuse să tragă un profit maxim.

Firește, noua politică economică, propovăduită de Lenin începând cu anul 1921, n-a avut în România, ca de altfel nici în alte democraţii populare, aceeaşi dimensiune ca în URSS. În ciuda preluării modelului sovietic, NEP-ul în ţările din Est a fost neînsemnat, conjunctural, legat mai ales de mişcările politice din Uniunea Sovietică.

Fără să-şi dea seama, tata se lăsase prins în capcana acestei noi politici economice care amâna plecarea noastră. Când ea s-a încheiat a vrut din nou să plece, dar nu a mai fost posibil. Acest decalaj permanent între aspiraţii şi realitate mi-a marcat anii tinereţii.

NEP-ul m-a cufundat într-o situaţie paradoxală: eram foarte bogată într-un mediu social foarte sărac, o privilegiată într-o societate care tindea spre nivelare. Aceasta era

1. Robert Lee Wolff, *op. cit.*, pp. 460-461

logica NEP-ului, o logică contradictorie, deci obligatoriu limitată în timp. Tata, antrenat în perspectivele mai degrabă fragile deschise de această nouă politică, se trezi într-o situaţie aberantă; o aparenţă de reuşită întemeiată pe nisipuri mişcătoare, o avere dobândită prin muncă grea, dar şi riscul de a se trezi ruinat de la o zi la alta, deci în închisoare.

Într-adevăr, când obţinuse dreptul de a-şi întemeia mica lui întreprindere, dispunea de atuuri considerabile, dat fiind numărul limitat al celor care puteau avea iniţiative private, precum şi concurenţa – mai ales concurenţa marelui capital – inexistentă, succesul putea fi rapid, chiar fulgerător. Din capul locului câştigul – mai ales în raport cu masa salarială – era enorm. De unde ispita de a merge mai departe, de a face mai mult. Cum forţa de muncă de care avea dreptul să dispună se limita la persoana lui, nevoia de mână de lucru îl împingea să încalce legea, adică să utilizeze mâna de lucru la negru. Pe deasupra, alte restricţii de toate felurile, îl aduseseră în poziţia de a trăi, ca majoritatea nepmanilor, în afara legii. De unde şederile lui scurte, dar repetate, în închisoare din „motive economice".

Caracterul efemer al reuşitei financiare venea din logica „doi paşi înainte, unul înapoi". Statul atotputernic se juca de fapt cu aceşti nostalgici ai sistemului capitalist, ai întreprinderii private, după mişcările propriilor lui interese. A doua reformă monetară, din ianuarie 1952, transformă biletele de bancă în hârtii fără valoare. De la o zi la alta, la fel de imprevizibil, fişicurile de bilete de bancă pe care tata le îngrămădise în valize nu mai valorau nimic.

În sfârşit, bucuria propriu-zisă, imediată a banului era şi ea limitată. A avea mulţi bani în această epocă, nu însemna mare lucru. Puteai mânca mai bine decât ceilalţi, te puteai îmbrăca mai uşor decât ceilalţi oameni, şi cam asta era tot... Firește, rămânea esențialul, posibilitatea de

a-i ajuta pe alții, ceea ce era deja mult. În acel moment, nu puteai cumpăra o casă, nu puteai avea o mașină, nu puteai cumpăra pământ, nu puteai deschide un cont într-o bancă, deci nu puteai să posezi nimic imperisabil. Banul, o dată câștigat, trebuia cheltuit, dăruit, dar mai ales nu trebuia păstrat.

Cu toate că această logică economică a fost evidentă chiar de la început, tata – care nu vedea decât efectul imediat – se lăsă prins în capcană, ca o plăcere în sine, chiar dacă plătea printr-o muncă dură, care-i lua tot timpul. Cred, cu trecerea anilor, că această reușită financiară îi dădea un fel de senzație de putere. A avea bani, a avea mulți bani, chiar dacă fără perspective pe timp îndelungat, era o mare bucurie. I se deschideau posibilități limitate, dar totuși satisfăcătoare. În afară de faptul că asigura bunăstarea familiei, el distribuia cu larghețe tot ceea ce avea celor apropiați, prietenilor, tuturor celor care cereau.

Dar fragilitatea unei asemenea situații îi aduse din nou dorința să plece, să părăsească țara. Nu se gândea la o convertire a banilor – singura ieșire posibilă pentru el – adică angajarea ca specialist într-o întreprindere de stat cum i s-a propus de atâtea ori în nenumărate cazuri. I-ar fi ușurat viața și mai ales pe a mea. Am fi trăit mai modest, poate chiar săraci, dar aș fi fost ca toată lumea, aș fi avut poate mai multe șanse să fac ceea ce proiectam, o dată cu studiile mele terminate, dar intrăm în domeniul ipotezelor... Tata nu se integră niciodată noului sistem politic și economic. Se agăța cu toate forțele de vechile structuri recreate pentru un timp dându-i impresia că totul era încă posibil, că-și putea organiza viața după criteriile sale, prefăcându-se că ignoră cursul istoriei. În această bătălie pierdută dinainte va pieri într-un fel sau altul. Aceasta a fost tragedia vieții sale. Legat de o societate precapitalistă, a României dintre cele două războaie, n-a știut să

facă puţinul cât ar fi trebuit pentru a se adapta unei evoluţii noi. Şi când a reuşit, în sfârşit, să plece, mulţi ani mai târziu, în 1964, nu a mai putut să se obişnuiască cu o lume încă şi mai diferită.

El face parte dintre oamenii pe care dezrădăcinarea îi duce la o dispariţie lentă. Anii trec, fără nici o evoluţie, fără o schimbare, până când uiţi începutul sfârşitului, trăind un sfârşit permanent.

Ceea ce în România s-a numit NEP a fost doar o consecinţă a „noului curs", propovăduit de moştenitorii lui Stalin, a doua zi chiar după moartea sa. În România, aceste consecinţe s-au simţit mai ales începând din luna august, dar chiar înainte de această dată, câţiva nostalgici ai liberei întreprinderi, ca tata, avură o marjă mică de manevră datorită căreia ei putură supravieţui. Marginalizaţi, şocaţi, în afara legii, ei reprezentau o categorie aparte, mereu tributară mişcărilor politicii guvernamentale.

A doua reformă monetară lovi încă şi mai dur decât prima interesele părinţilor mei.

Precaritatea acestei situaţii se concretiza pe 28 ianuarie 1952, când banii îşi pierdură valoarea într-o zi. Aceasta a însemnat ruina tuturor celor care mai posedau ceva avere. Întreprinderile de stat, societăţile mixte sovieto-române (faimoasele sovromuri), cooperativele agricole, muncitorii şi corpul diplomatic acreditat beneficiau de un schimb corect de bani, un leu pentru douăzeci de lei vechi: dar restul populaţiei a fost supus unui alt regim. Schimbul se făcea în tranşe: fiecărei persoane în vârstă de peste 16 ani,

i se remitea pentru o primă tranşă de 1 000 de lei 1 leu la o sută de lei vechi; pentru a doua tranşă de 2 000 de lei i se schimba 1 leu pentru 200 de lei, pentru restul sumei care depăşea 3 000 de lei se oferea 1 leu nou pentru 400 de lei vechi. Banii se schimbau obligatoriu în primele patru zile de la decretarea reformei. Nici eu, nici sora mea nu aveam dreptul să schimbăm nimic. M-am mobilizat pentru ca toţi prietenii care aveau peste şaisprezece ani să schimbe bani, pentru a salva parţial banii tatei. Am trăit acest al doilea cutremur monetar în indiferenţă şi neînţelegere. De săptămâni, zvonuri circulau despre iminenţa reformei; dar la şcoală eram mobilizaţi pentru a calma şi linişti spiritele. Îmi amintesc că am fabricat de urgenţă împreună cu colegii mei afişe şi lozinci murale pentru a clama stabilitatea leului, deci a economiei noastre. A doua zi mi-a fost ruşine faţă de cei pe care-i liniştisem în ajun. Leul a fost devalorizat. Şefii Uniunii Tineretului Muncitoresc apărară linia Partidului invocând vagi raţiuni de stat. Partidul are întotdeauna dreptate. Experţii sovietici au fost aceia care au manevrat reforma: drept urmare, ea a fost considerată greşită în aplicarea ei şi se imputară erorile lui Vasile Luca, ministru de finanţe, co-acuzat principal în epurarea Anei Pauker.

Aceste repetate prăbuşiri monetare care au slăbit pentru un timp bugetul familiei nu au reuşit să clatine credinţa mea militantă: dar, cu trecerea timpului, mă gândesc că traumatismul a fost profund. Aceste două reforme monetare – 1947, 1952 – trăite în pragul adolescenţei întăriră în mine ideea că averile, banii sunt perisabili, efemeri, provizorii. De unde incapacitatea mea de a face economii şi uşurinţa cu care cheltuiesc. A păstra banii, a economisi mi se pare iluzoriu, neliniştitor. Începând cu anul 1952, cred că n-am mai pus un leu deoparte, un franc, o liră. Reformele monetare româneşti m-au vindecat pe viaţă de orice încercare de a capitaliza bani.

O dată cu acel „curs nou" al anului 1953, tata începu cu adevărat cariera lui de nepman. „Cursul nou" nu putea pune în cauză fundamentele sistemului, nici principalele sale reforme, dar a marcat un timp de oprire a industrializării prea susținute şi a colectivizării agriculturii fără măsură. Schimbarea a fost de suprafață, marcând imobilismul Partidului Comunist Român. „După moartea lui Stalin, ne precizează Ghiță Ionescu, Partidul românesc rămase unul din cele mai conservatoare şi mai reticente la destalinizarea începută în Rusia, Polonia, Ungaria, şi chiar parțial în Bulgaria[2]." „Cursul nou" în România desemna o perioadă de temporară relaxare, de consolidare şi de ameliorare a nivelului de trai[3].

Trăiam fără o sfâşiere profundă contradicția majoră a existenței mele de atunci: fiică de nepman[4] şi militantă de şoc. Firește, acasă, discuțiile conflictuale mă puseseră nu o dată în situația de a mă înfrunta cu părinții mei, cu tata mai ales. Ceea ce nu atingea nici afecțiunea mea pentru ei, dar nici ataşamentul pentru regim. Şi într-o bună zi, am fost pusă în situația de a alege. Şi când am ales, s-a produs ruptura cu Partidul, cu credința, cu un mit, de unde să ştiu...

La liceu, la începutul anilor '50, m-am întâlnit cu prietenia pentru prima oară. Am avut dintotdeauna o mare uşurință în înnodarea contactelor, dar visam la o relație profundă, durabilă, unică. Istoria prieteniei între Herzen şi Ogarev mă influențase atât de mult încât o căutam la un mod romantic şi livresc. Dincolo de colegi şi tovarăşii pe

2. Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 214
3. CF. *Hotărârea Plenarei lărgite a C.C. al P.M.R.*, din 19-20 august 1953.
4. Cuvântul nu era întrebuințat, se spunea: „neîncadrat". În general se inventase un vocabular care traducea în limba română realitățile ruseşti. Cuvinte precum stahanovist, komsomol, NEP, etc. au primit forme lingvistice româneşti.

care mi-i făcusem în liceu, prietenia mea se fixă la o fată din clasa mea, Z.... , care avea să rămână, în ciuda tuturor încercărilor cea mai bună prietenă a mea.

Peripețiile raporturilor noastre mărturisesc perfect o anume morală marcând moravurile epocii, mai ales printre comuniştii care puneau mai presus de orice devotamentul față de Partid.

Din primii ani, Z... devenise prietena mea şi la şcoală toți ştiau că eram foarte legate. Lecțiile comune, proiecte comune, şi mai ales aceeaşi credință politică părea să pecetluiască relația noastră. Făceam primii paşi în acțiunea noastră militantă şi credeam sincer că esențialul vieții noastre trebuia să-l dedicăm ei. Conduceam împreună în liceu organizația Uniunii Tineretului Muncitoresc. Demersul ei era firește mai politic decât al meu, prea dominat de factori sentimentali, adică pasionali. Lecturile ei politice erau mai serioase decât ale mele, militantismul ei mai eficient. În timp ce eu mă entuziasmam pentru o idee şi mă cheltuiam pentru o acțiune neînsemnată, ea se dăruia cu abnegație şi răbdare tuturor sarcinilor cotidiene, chiar repetitive şi plicticoase. Veneam din acelaşi mediu social, dar eram foarte diferite în felul nostru de a vedea şi de a trăi politica. O încredere şi o prietenie totală se stabilise între noi.

Cu ea aveam în acea epocă discuțiile cele mai uluitoare care-mi vin şi acum în memorie. Evocând cu alți colegi Revoluția din Octombrie şi epopeea poporului sovietic în lupta sa împotriva fascismului, ne lăsam invadați toți de o admirație atingând extazul, întrebându-ne cu voce tare: care ar fi fost calea cea mai rapidă de edificare a socialismului în țara noastră. Unul dintre noi ajunse chiar să se întrebe dacă România n-ar fi trebuit să adere la Federația sovietică. Îmi amintesc foarte bine această propunere avansată, firește, ca o ipoteză primind aprobarea noastră a

tuturor şi pe a mea între altele. De ce să ne îndârjim să refacem un drum pe care sovieticii îl făcuseră, când se putea sări peste etape, să ajungem mai repede să fim ca ei, să fim chiar ei. Secretarul organizației, ceva mai în vârstă decât noi (cred că aveam pe atunci 14-15 ani) ne aduse cu picioarele pe pământ: „În plan sentimental, ne zise el, ne înțelegea entuziasmul, dar în plan politic şi istoric, nu poate fi gândit. De altfel, chiar tovarăşul Stalin, tovarăşii sovietici, n-ar accepta niciodată". Am înțeles că fiecare trebuie să-şi asume construcția socialismului în țara sa.

Acest incident îmi reveni în memorie când în 1973 l-am întâlnit pe Jacques Duclos care mi-a acordat un interviu pe când îmi făceam cercetările despre Kominform. El mă informă că anumiți tovarăşi din PC Iugoslav ar fi optat cu mare plăcere după război pentru alipirea la Uniunea Sovietică, dar că Stalin s-a opus. Jacques Duclos mi-a făcut această dezvăluire pentru a-mi explica cât de mare era ataşamentul față de PC al URSS, cel puțin la o parte din conducătorii țărilor socialiste. În acest moment mi-am adus aminte de conversațiile puerile din liceu. Nu ştiu dacă acest gen de dorință, de propunere a mai fost exprimată în țara mea sau în alte părți în acea epocă. Singura certitudine este că aceste conversații erau episodice şi spontane. Totul se reduce la câteva schimburi de idei cu colegii de clasă. Dar ceea ce dă un anumit relief acestor discuții fără viitor este concordanța lor cu relatarea lui Jacques Duclos.

În perioada în care părinții mei începuseră să-şi vândă mobilele şi să golească casa, buna mea prietenă Z..., veni într-o zi să-mi facă o vizită. Aşa cum am mai spus, evitam pe cât posibil să-mi aduc prietenii acasă. Nu de teamă, ci de ruşine. Dar nu puteam să mă izolez complet, cu atât mai puțin să închid uşa celor care băteau la ea. Când m-am trezit cu scumpa mea Z... în pragul uşii, am primit-o fără

să-i dau nici o explicație cu privire la pereții goi. Dar cum și ea era de origine evreiască și cum în epocă toate familiile de evrei se contaminaseră de virusul emigrării, devenit un real fenomen psihologic de masă, ea a înțeles totul... Nu spuse nimic, dar făcu totul ... A doua zi chiar, se prezentă la raionul de care aparținea organizația noastră pentru a explica situația în care mă aflam. Ea povesti totul, interpretă situația și sugeră soluția: evocă încăperile goale în care se vedeau semnele unei iminente plecări și propuse să fiu pusă în fața unei alegeri capitale: partidul sau părinții. Să rămân pentru a construi socialismul sau să plec din dragoste pentru părinții mei. Alegere corneliană, dureroasă, în fața căreia mulți am fost puși în acea epocă.

Procesul o dată declanșat, totul se desfășura foarte repede. Am fost convocată la raion unde mi se explică faptul că nu puteam fi în același timp membră a Uniunii Tineretului Muncitoresc și candidată la emigrație.

Am încercat într-o primă fază, inocentă și de bună-credință, să resping această alegație.

„Nu cred că vom pleca", am răspuns ferm.

Eram sinceră, eu nu voiam să părăsesc țara. Și cum afacerile tatei înfloreau în umbra „noului curs", el se gândea din ce în ce mai puțin la plecare, chiar dacă nu se grăbea să cumpere alte mobile. Bizuindu-mă pe provizoratul care durează și încrezătoare în voluntarismul meu, mă instalasem în perspectiva neplecării.

„Tovarășă! Suntem informați precis că părinții dumitale au făcut cerere de plecare în Israel."

Afirmația avea valoare de verdict. Am înțeles pe loc amploarea dezastrului, fără să mă gândesc că el fusese declanșat de cea mai bună prietenă a mea. Încercasem cu toată francheța să-mi spun opinia în această „problemă". Am început prin a le explica mai întâi că totul ținea de dorința părinților mei, că, totuși, nici ei nu prea erau hotărâți

să plece cu adevărat. Dovada, obţinusem paşapoartele, dar tata de bună voie amâna *sine die* plecarea. Încercam să-i asigur pe tovarăşii de la raion că mă străduiam zilnic să-i conving pe părinţii mei să renunţe definitiv la proiect. Am înţeles repede că nu eram prea convingătoare. Mă puseră în faţa unei alegeri imposibile; să-mi părăsesc părinţii pentru a dovedi că mă desolidarizasem de ei şi de demersul lor, asigurând astfel Partidul că nu voi părăsi niciodată ţara. Cealaltă alternativă era *excluderea.*

Ca de fiecare dată când viaţa m-a pus în faţa unei alegeri fundamentale, am ştiut din prima clipă că jocurile erau făcute: mă pregăteam să trăiesc ruptura finală: *ieşirea din cerc...*

Anul 1953 a fost un an bogat în evenimente legate de experienţa mea politică de atunci: dispariţia lui Stalin (al cărei traumatism l-am evocat) şi Festivalul Mondial al Tineretului care se desfăşurase în august la Bucureşti. Această întâlnire cu tinerii veniţi din toate colţurile lumii, într-o epocă în care noi eram complet izolaţi, nevenind în contact niciodată cu străinii, a fost un moment important al adolescenţei mele. Bucureştiul deveni oraşul lumii, un oraş internaţional, iar sărbătoarea era permanentă. Fraternizam, legam prietenii la fiecare colţ de stradă, dansam până târziu în noapte; ne dădeam iluzia că, mai mult ca niciodată, comunismul avea un caracter mondial şi făuritor de prietenie la scară planetară. A fi exclusă din organizaţia muncitorească de tineret însemna să fiu exclusă din toată această lume cu care petrecusem o vară. A fi exclusă din Uniunea Tineretului Muncitoresc însemna trădarea memoriei lui Stalin şi abandonarea familiei comunismului mondial. Trebuia să arunc totul peste bord, să părăsesc toată această mitologie care-mi hrănise copilăria pentru a plonja în vid. A pleca în Israel însemna pentru mine a plonja în vid. Şi totuşi mă pregăteam să

înfrunt totul, în afară de ruptura cu părinții mei, lângă care trebuia să rămân la bine şi la rău.

De fiecare dată când încerc să retrăiesc momentul excluderii, mă mir şi acum de comportamentul meu de atunci. Sau poate că timpul care vindecă totul estompează sentimentele, suferințele, ofensele? Am totuşi impresia că fiind traumatizată, decepționată, am devenit prin reacție indiferentă. Dorind să fiu tare, mândră şi voluntară (mereu aceleaşi valori), am dominat perfect situația. Trebuie să adaug şi un coeficient de inconştiență. Excluderea mea punea în cumpănă şi tot viitorul meu. Din capul locului, furioasă, dar sigură de dreptatea mea, am refuzat orice calcul în raport cu viitorul care devenea oricum nesigur.

Ar trebui, după atâția alții, după Kundera mai ales, să descriu şi eu ceremonia de excludere? Le ştim cu toții, acele mari liturghii perfect orchestrate, cu acelaşi cortegiu de rituri şi logica lor implacabilă: intoleranța. Prietenii, colegii erau obligați să mă critice, iar eu trebuia să-mi fac autocritica de rigoare. „Când mă gândesc astăzi la situația mea de atunci, îşi aminteşte Milan Kundera, prin analogie, îmi vine în minte marea putere a creştinismului care sugerează credinciosului noțiunea de păcat fundamental şi permanent care-l obligă să stea mereu în fața lui Dumnezeu în picioare, cu capul în pământ. Da, aceasta era atitudinea mea (şi a noastră a tuturor) în fața revoluției şi a partidului său: față de ele, noi simțeam un sentiment, pe cât de constant, pe atât de neînțeles de culpabilitate (pentru confortul nostru nemeritat, pentru îndoielile noastre nemărturisite, egoismul nostru, o fericire, un necaz, considerate prea intim pecetluite), în aşa fel încât aplecarea autocritică era nelipsită ca şi autocritica (tresărind fără veste la orice auto-acuzare), susținând comportamentul individului față de mişcare“[5].

5. Milan Kundera, *La plaisanterie*, Paris, Galliamrd, 1968, p. 79.

Eu nu mi-am făcut autocritica chiar dacă schema excluderii a fost aproape la fel cu a lui Kundera care o descrie magistral: „Zemanek prezentă despre mine, înainte de a propune, în numele Biroului, excluderea mea din Partid şi greşeala mea, un raport introductiv (eficace, scânteietor, de neuitat). Discuţia, desigur în urma intervenţiei mele autocritice, se întoarse împotriva mea; în aşa fel încât, la sfârşit toţi (erau vreo sută, printre care colegii şi profesorii mei), chiar toţi, până la ultimul, ridicară mâna pentru a cere nu numai excluderea mea din Partid, ci (nu mă aşteptam), şi renunţarea forţată la studii"[6].

Cea mai bună prietenă a mea Z..., şi alţii pe lângă ea, făcură rapoarte împotriva mea, menţionând lipsa mea de combativitate. Pentru a mă înfunda şi mai mult, mi se opuse cazul unei alte tinere comuniste din liceu – în vremea aceea secretara de organizaţie – care făcuse exact invers decât mine. Părinţii ei părăsiseră ţara pentru Israel, în timp ce ea, curajoasa N..., rămăsese „pentru partid, pentru revoluţie". Era şi nu era adevărat. Deşi încă foarte tânără, colega mea rămăsese pentru omul pe care-l iubea şi cu care se va căsători în secret (moravurile epocii nu îngăduiau căsătoria în timpul liceului). Fireşte, tovarăşa era o comunistă autentică, chiar o fanatică, dar adevărul rupturii de familia ei era cu totul altul. Organizaţia ştia, dar exploata afacerea, oferindu-l ca pe un exemplu demn de urmat.

Unii dintre colegii mei nu se lăsară înşelaţi, dar îţi trebuia curaj ca să spui adevărul. Şi totuşi unul dintre colegi găsi acest curaj. Nu eram chiar toţi laşi. Colegul meu, mai mare decât mine, militant activ, mă apără împotriva voinţei mele. Explică adunării cât de nesăbuit este să ceri unei fete încă minore să-şi părăsească familia, cu atât mai mult cu

6. *Ibid.*, p. 80.

cât nu se putea bizui pe o căsătorie pentru a-şi reface un cămin. Mai evocă şi pericolele pe care această excludere le putea antrena pentru viitorul meu. Această pledoarie de adevăr şi prietenie a avut meritul că a existat. Ea nu putea stopa procesul în plină desfăşurare. La sfârşit, toţi, în afară de el, ridicară mâna pentru a aproba excluderea mea, dar nimeni nu formula nici o ameninţare cu privire la studiile mele.

Fără să-mi fac autocritica, repet, m-am ridicat de la locul meu de unde urmărisem tot spectacolul a cărui eroină mută eram. Mi-am predat demnă carnetul tovarăşilor care de la înălţimea tribunei instrumentaseră procesul meu şi am plecat trântind uşa. Mai aud şi acum această uşă trântită şi sentimentul vidului care pusese stăpânire pe mine de îndată ce m-am aflat de cealaltă parte a pragului. Eram *afară*, în ambele sensuri ale cuvântului. Am mers mult timp plutind şi întrebându-mă încotro o apuc. Ştiam că, o dată această uşă trântită, o pagină importantă din viaţa mea se închisese. Trebuia să mă agăţ de altceva, dar de ce? Sensul şi locul important pe care-l deţinea munca în existenţa mea, inculcate de-a lungul vieţii, mă salvară. Acum mai mult ca niciodată trebuia să fiu cea mai bună. Nu-mi rămânea decât un singur atu: să fiu cea mai bună. Să fac studii strălucite pentru a-mi proba valoarea şi a putea continua. Astfel, trântind uşa, n-am aruncat peste bord tot ceea ce mi se păruse esenţial la un moment dat.

Am avut, în aceste momente dificile un prieten în persoana directorului şcolii noastre. Dincolo de aprecierile pentru eleva care eram, fusese dezgustat, el, vechiul membru de partid, de gestul prietenei mele. Când am terminat liceul mi-a mărturisit greaţa pe care i-o inspirase trădarea lui Z... Şi în acest moment am realizat că de fapt, atât de impregnată de moravurile vremii, nici n-am judecat-o niciodată. Prietenia noastră a continuat până când viaţa

ne-a despărțit. Nu am urât-o pentru lipsa ei de loialitate, chiar dacă eu n-aş fi procedat la fel. La limită, cred că ar trebui să mă consider încă prea burgheză, incapabilă să împing „credința" până acolo...

Poate pentru că n-am făcut nici un rău nimănui, că nu mi-am trădat părinții, nu păstrez nici o amărăciune din această perioadă a angajării mele. Iubirea pentru Stalin, credința mea în comunism nu m-au împins niciodată să reneg valorile esențiale care fac demnitatea unei vieți. Nu m-am căit în clipa în care mi se cerea să-mi fac autocritica, nu am nici astăzi de ce să mă căiesc. Dimpotrivă, port în mine valorile acelei epoci care sunt valabile întotdeauna. Fireşte, „iluzia retrospectivă s-a făcut fărâme" ca să preiau formula/bilanț a lui Sartre din minunatele sale *Mots*, dar aceste fărâmituri nu mă întristează şi nu fac din mine o renegată.

În concluzie
Ieşirea din cerc

La atâţia ani după întâlnirea şi confruntarea mea cu „socialismul real" şi după ce l-am studiat în profunzime, tot nu pot abandona visul-speranţă al comunismului autentic. O fascinaţie pe care nu reuşesc să mi-o explic mă interpelează, mă urmăreşte, îmi pune întrebări. „... Recunosc, bineînţeles, că acelaşi comunism, atât de ostil intereselor şi înclinaţiilor mele, exercită asupra mea un farmec de care nu pot să mă apăr...", scria Heine mult timp după întâlnirea cu Marx.

Descifrez în această mărturisire contradicţia mea fundamentală.

Firește, mie nu mi-e teamă ca poetului romantic că „proletariatul victorios" îmi va ameninţa „opera". Firește, nu mi-e teamă de siguranţa mea în traiul cel de toate zilele.

Problema este mai complexă.

Experimentele istorice ale socialismului, aşa cum au fost şi cum probabil mai există pe undeva, în lume, nu sunt deloc încurajatoare în privinţa locului pe care-l acordă fericirii omului, în sensul cel mai simplu al termenului. Şi totuşi, numai speranţa într-un socialism diferit, „diferit de socialismul *real*", îmi nutreşte optimismul în privinţa viitorului omenirii. Dar această speranţă, acest *crez,* este, înainte de toate, hrănit din miturile tinereţii mele. Chiar demistificată, magia acestei istorii, istoria mea, nu s-a risipit încă.

Mitologia stalinistă ne-a lăsat moştenire câteva valori pe care le cred universale: abnegaţia, curajul, gustul muncii, încrederea în progres, optimismul în faţa vieţii. Bine înrădăcinate în copilărie, aceste valori îşi păstrează, împotriva oricăror obstacole, permanenţa. Când ştiinţa măturã miturile şi face să se clatine credinţa, descoperind corolarele unei lumi ambivalente, aceste lucruri dobândite n-au dispărut. Învăţăm fireşte că toleranţa, pluralismul, diversitatea sunt temeiurile şi zidurile de apărare împotriva despotismului şi dogmatismelor. S-a văzut că voluntarismul împins la extrem conduce la un impas; s-au zărit limitele optimismului: se vede că munca nu poate fi singurul resort al vieţii; se măsoară limitele ştiinţei se descoperă îndoiala, întâmplarea, neliniştea, ca valori în sine. Marmura începe să se sfărâme...

Trebuia să refacem totul, să recitim totul, să regândim totul – rămânând în totul credincioşi angajamentelor iniţiale.

Din întâlnirea cu experienţa stalinistă şi studiul stalinismului s-a născut pasiunea mea pentru istoria mişcării comuniste. Pasiune care mă face să mă aflu în interiorul lucrurilor, în timp ce de fapt sunt de mult în afară.

Pentru că, asemenea lui Kundera, eu am ieşit din cerc şi tot asemenea lui păstrez secretă o nostalgie a „horei pierdute".

„Am dansat şi eu în horă", ne mărturiseşte Kundera. Şi eu?

„Era în anul 1948, comuniştii triumfaseră în ţara mea, miniştrii socialişti şi democraţi-creştini se refugiaseră în străinătate, iar eu ţineam de mâini sau de umeri alţi studenţi comunişti, făceam doi paşi pe loc, un pas înainte şi ridicam piciorul drept într-o parte, apoi piciorul stâng şi făceam asta aproape în fiecare lună pentru că aveam mereu ceva de sărbătorit, o aniversare, un eveniment, vechile nedreptăţi se reparaseră, altele noi se puneau la cale, uzinele erau naţionalizate, mii de oameni mergeau în închisoare, îngrijirile medicale erau gratuite, tutungiilor li se confiscau dughenele, bătrânii muncitori plecau pentru prima oară în concediu în vilele expropriate şi noi aveam, pe feţe, surâsul fericirii. Apoi, într-o zi, am spus ceva ce nu trebuia spus, am fost exclus din Partid şi a trebuit să ies din horă"[1].

Şi eu, ani la rând, am făcut, alături de colegi, de tovarăşii mei, doi paşi pe loc, am ridicat piciorul drept într-o parte, apoi pe cel stâng, pentru toate aniversările, şi eram fericită pentru că mă aflam sub vraja cercului. Apoi, în 1953, a trebuit să ies din horă.

1. Milan Kundera, *Le livre du rire et de l'oubli*, Paris, Gallimard, 1979, pp. 78-79.

„Când ieşi din rânduri, se poate reintra. Rândul este o formaţie deschisă. Dar cercul se închide. Pe el îl abandonezi, fără putinţă de întoarcere. Nu este o întâmplare că planetele se mişcă în cerc, iar piatra care se desprinde se depărtează inexorabil, dusă de forţa centrifugă. Asemenea unui meteorit smuls dintr-o planetă am ieşit din cerc şi astăzi tot mă mai rostogolesc“[2].

De ce se închide cercul fără posibilitatea de a reveni? Un cerc poate fi sfărâmat pentru a pătrunde din nou în el, înainte de a se reface. Trebuie doar să-l rupi şi să schimbi dansul pentru a-ţi mai regăsi „aripile“.

„Memoriile sunt adesea reînvierea sentimentelor“[3], spune Malraux. A regăsi sentimentele unui timp în care ei erau puternici, autentici şi în care noi aveam credinţa. Reînvierea sentimentelor. Acesta a fost dansul nostru.

Cum să nu te agăţi de ideea de a face să renască sentimentele unei epoci în care marile întrebări nu se puneau, totul părea dinainte stabilit: stăpâneam, transformam, construiam. Am cunoscut siguranţa certitudinilor. Setea de adevăr, îndoiala au venit mai târziu. Şi trezirea. Ce gust amar! Nu ne rămâne decât să ni le asumăm fără gemete, fără ieremiade, fără *mea culpa*, fără renegări. Această copilărie, ne lasă fără răspuns la acel *de ce* al trecutului şi acel *în ce fel* al viitorului.

Mai mult ca niciodată, o privire senină asupra istoriei, asupra *acestei* istorii se impune. A o evoca, a o reînvia, a o judeca este necesar şi aveam nevoie de bilanţul acelor

2. Milan Kundera, *op. cit.*, p. 79.
3. André Malraux, *Les chęnes qu'on abat*, *op. cit.*, p. 29.

vremuri pentru a trasa perspectivele viitorului. Şi mai ales pentru a evita *satanizarea.* Încercarea unor istorici sau politologi de a aborda experienţele „socialismului real" european şi ale celui din URSS în special de pe poziţii maniheiste pentru a ajunge la o confuzie penibilă şi un amestec periculos între fascism şi comunism, ne îndepărtează din ce în ce mai mult de o autentică analiză a trecutului, de o adevărată privire asupra prezentului şi de o posibilă prospectare a viitorului.

Nu trebuie să acceptăm inacceptabilul şi, prin studii nepartizane şi fără părtiniri, să demontăm comparaţiile abuzive, adică stupide şi oricum false, care se fac între stalinism şi nazism, între Hitler şi Stalin.

Fireşte, pentru toţi acei pentru care cauza şi viitorul socialismului sunt importante, fiind esenţa existenţei, greşelile şi crimele stalinismului, cu prelungirile lui până nu de mult, sunt mult mai dureroase şi mai greu de suportat decât monstruozităţile fascismului.

Hitler, noi ştim cu toţii ce a fost. Generaţia părinţilor noştrii – cei mai buni dintre ei – l-au combătut cu arma în mână. După prăbuşirea fascismului german şi italian, după al Doilea Război Mondial, orice gândire de dreapta a fost discreditată încât nimeni nu mai îndrăznea să se reclame de la ea.

După confruntarea cu societăţile din Est, cu istoria, climatele şi blocajul lor, ne-am lăsat invadaţi de o disperare ale cărei ravagii le mai simţim şi astăzi. Stânga occidentală, stânga post-industrială mai plătesc şi acum ruptura din anul 1919, crimele lui Stalin, eşecul ţărilor socialiste.

Ar trebui să acceptăm numai pentru atât paralela de neconceput? Se poate imagina ce ar fi devenit lumea dacă, în locul lui Stalin, Hitler ar fi câştigat războiul?

Când ai fost la Auschwitz sau într-un alt lagăr de exterminare nazist, când ţi-ai lăsat acolo familia ucisă de hornurile

crematoriilor, nu răspunzi unui Darquier numit „Pellepoix", unui Faurisson, sau altor negaţionişti ori neorevizionişti. Ignominia e prea mare, scandalul prea ruşinos. Se impune tăcerea.

Când ai dubla experienţă a fascismului trăit ca evreu şi a stalinismului trăit ca burghez, lucrurile trebuie puse la locul lor şi găsită o autentică scară de valori.

„Ceea ce este specific în holocaust, ceea ce alcătuieşte esenţa lui, nu este numai numărul incredibil de victime, este decizia luată la rece, în numele unei credinţe şi al unei ştiinţe, de a justifica, de a pregăti, codifica şi sistematiza exterminarea unei rase întregi. Nu pentru ceea ce era acuzată că făcuse. Nici pentru ceea ce era bănuită că gândeşte. Ci, simplu, numai pentru faptul că există". Aceste excelente rânduri scrise de Jean Daniel[4] sunt relevante pentru distincţia dintre fascism şi stalinism. Nu vom găsi niciodată această logică implacabilă şi metodică de exterminare în ororile staliniste şi mai puţin în urmările şi sechelele epigonilor[5]. Experienţele doctorului Mengele şi industrializarea genocidului sunt, rămân, monopolul ideologiei şi practicii naziste.

Câţi dintre cei care alcătuiesc în termeni de bilanţ statistic ecuaţia stalinism = fascism cunosc *cu adevărat* realităţile din fostele ţări socialiste din Europa de Est? Societăţi atomizate, fireşte, monopartism şi ideologie de Stat, evident, lipsa libertăţilor individuale şi penuria bunurilor de consum, cu siguranţă. Dar de aici şi până la a evoca acum infernul, teroarea şi holocaustul...!

Nu în termeni de comparaţie istorică şi politică se va explica enorma complexitate a stalinismului în tripla sa

4. *Le Nouvel Observateur*, 6 noiembrie, 1978.
5. Nu iau aici în calcul genocidul cambogian care nu are strict nimic de a face cu experienţele născute din stalinism şi Internaţionala a III-a.

componentă: sistem politic naţional, ideologie internaţionalistă şi psihologie de masă. Această istorie dificilă, această istorie complicată, această istorie imposibilă, trebuie regândită şi resituată. Pentru a ajunge la adevăr, trebuie să străbatem dincolo de propriul itinerar, dincolo de propria experienţă, dincolo de propriul angajament. Aceasta este pledoaria pe care am încercat s-o fac în această carte care nu pretinde că este altceva decât o mărturie, un alt fel de mărturie.

Tiparul executat sub comanda nr. 198/1998,
la Imprimeria de Vest R.A., Oradea,
str. Mareşal Ion Antonescu nr. 105.
România